

**Анатолій В. ФУРМАН,
Марія ПІДГУРСЬКА**

ІСТОРИЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**Тернопіль
ТНЕУ
2014**

УДК 364
ББК 65.272
Ф 95

Рекомендовано до видання вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 6 від 17 грудня 2014 р.).

Фурман А.В., Підгурська М.В.

Ф 95 **Історія соціальної роботи:** [навчальний посібник] /
Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 174 с.

ISBN 978-966-654-369-4

Навчальний посібник відображає процес становлення соціальної роботи як науки і професійної практики від стародавніх часів і до сьогодення, висвітлює основні етапи розвитку соціальної роботи в Україні, Росії, а також у країнах Європи і США, описує головні події та роль історичних осіб в універсумі принципів, норм і цінностей соціальних порозуміння, взаємодопомоги, толерантності.

Розрахований на студентів університетів, котрі навчаються за спеціальністю “Соціальна робота”, викладачів гуманітарних інститутів, коледжів, працівників соціальних установ, громадських організацій, благодійних закладів, які займаються соціальним захистом і забезпеченням життєдіяльності різних категорій населення.

Рецензенти:

Бармак М.В., доктор історичних наук, професор;

Довгань А.О., доктор філософських наук, професор;

Мельничук І.М., доктор педагогічних наук, професор.

ISBN 978-966-654-369-4

ББК 65.272

Copyright © Фурман А.В., Підгурська М.В., 2014

Всі права захищені, передрук неможливий без письмового дозволу авторів.

ЗМІСТ

Передмова	8
-----------------	---

Змістовий модуль 1

Тема 1. Філантропічний період в історії соціальної співпраці стародавнього світу	9
1.1. Взаємопідтримка і благодійність у державах Стародавнього Сходу	10
1.2. Суспільна опіка та соціальне виховання у Давній Греції та Давньому Римі	11
1.3. Релігійні вірування про благодійність, людинолюбність і виховання моральних якостей особистості	16
1.4. Соціальна протопедагогіка і традиції соціальної допомоги в осмисленні давньогрецьких та давньоримських мислителів	17
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	21
Запитання та завдання для самоконтролю	22
Рекомендована література для опрацювання	22
Тема 2. Форми допомоги у прадавніх слов'ян. Княжа та церковно-монастирська форми підтримки нужденних у X–XIII століттях	23
2.1. Елементи соціального захисту в життєдіяльності слов'янських племен VI–X століть	24
2.2. Основні форми допомоги і взаємодопомоги у стародавніх слов'янських громадах	25
2.2.1. Культові форми допомоги та підтримки	25
2.2.2. Общинно-родові форми допомоги й захисту в рамках роду, сім'ї, поселення	26
2.2.3. Господарські форми допомоги та взаємодопомоги	27
2.3. Вплив Хрещення Русі на зміну моделі соціального захисту населення	28
2.4. Християнська благодійність за правління князя Володимира Великого (з 980 по 1015 роки)	30

2.5. Соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха	31
2.6. Церковно-монастирська модель благодійності	32
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	33
Запитання та завдання для самоконтролю	33
Рекомендована література для опрацювання	34

Тема 3. Соціальна допомога у XIV– першій половині XVII століть у Московській державі та в Україні ... 35

3.1. Розвиток монастирської системи допомоги та підтримка нужденних	35
3.2. Формування державної системи захисту	36
3.3. Соціальний захист за часів козаччини	38
3.4. Виникнення приватної благодійності	40
3.5. Соціальна робота в тогочасній Україні	42
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	44
Запитання та завдання для самоконтролю	45
Рекомендована література для опрацювання	45

Тема 4. Державна опіка у другій половині XVII – першій половині XIX століть

4.1. Утвердження державно-адміністративних підходів до суспільної та приватної опіки	46
4.2. Приватна добродійність та її форми	50
4.3. Основні напрямки суспільної опіки	51
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	53
Запитання та завдання для самоконтролю	54
Рекомендована література для опрацювання	54

Змістовий модуль 2

Тема 5. Соціальний захист у Російській імперії з другої половини XIX століття – до 1917 року

5.1. Вплив російських реформ 60-70 років XIX століття на розвиток державної і суспільної опіки	56
5.2. Сільська і волосна форми опіки	57
5.3. Міська система допомоги	58

5.4. Церковно-парафіяльна і приватна форми опіки	60
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	62
Запитання та завдання для самоконтролю	63
Рекомендована література для опрацювання	63

Тема 6. Формування системи державного соціального забезпечення в Радянському Союзі 64

6.1. Перші кроки більшовицької влади у формуванні системи соціального забезпечення	64
6.2. Соціальна політика стосовно селянства	67
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	71
Запитання та завдання для самоконтролю	71
Рекомендована література для опрацювання	72

Тема 7. Система соціального забезпечення в СРСР на етапі “розвиненого соціалізму” 72

7.1. Завершення формування системи соціального забезпечення в СРСР	72
7.2. Система соціального забезпечення в Радянському Союзі в 1950–1991 роках	75
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	79
Запитання та завдання для самоконтролю	79
Рекомендована література для опрацювання	79

Змістовий модуль 3

Тема 8. Історичні віхи розвитку соціальної роботи у Європі та США 81

8.1. З історії становлення соціальної роботи за кордоном	81
8.2. Постання соціальної роботи як професії у США та країнах Європи, її системні моделі та інваріанти	84
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	90
Запитання та завдання для самоконтролю	90
Рекомендована література для опрацювання	91

Тема 9. Сучасна система соціальної роботи за кордоном, її упредметнення, види і форми допомог	92
9.1. Соціальна робота з інвалідами, проблемними дітьми і сім'ями	92
9.2. Моделі та програми роботи соціальних служб з різними категоріями підлітків, молоді, дорослих	97
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	102
Запитання та завдання для самоконтролю	102
Рекомендована література для опрацювання	103

Змістовий модуль 4

Тема 10. Становлення соціальної роботи в незалежній Україні як системи (1991–1999 роки)	104
10.1. Постановя в Україні системи професійної підготовки соціальних працівників	105
10.2. Формування системи соціального захисту в Україні за нових політико-адміністративних та соціально-економічних умов	107
10.3. Соціальне обслуговування населення як мережа територіальних центрів і відділень	110
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	111
Запитання та завдання для самоконтролю	111
Рекомендована література для опрацювання	112

Тема 11. Система соціальної роботи в новітній історії України (2000–2013 роки)	113
11.1. Соціальні служби для дітей і молоді	113
11.2. Державна служба зайнятості	114
11.3. Недержавні організації соціальної роботи	115
11.4. Волонтерство у соціальній роботі	116
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	118
Запитання та завдання для самоконтролю	119
Рекомендована література для опрацювання	119

Тема 12. Система соціальної роботи в Україні сьогодні (2014 рік)	120
12.1. Майдан Гідності і Небесна Сотня – подвиг громадянськості	120
12.2. Волонтерство і самодопомога населення як авангард громадянського суспільства	123
12.3. Державне пенсійне забезпечення	125
12.4. Допомога держави малозабезпеченим сім'ям	126
12.5. Державна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, “чорнобильцям”	128
12.6. Адресна допомога постраждалим і переселенцям з тимчасово окупованої території України	129
12.7. Виплата одноразової грошової допомоги учасникам АТО ..	132
Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів	133
Запитання та завдання для самоконтролю	134
Рекомендована література для опрацювання	134
Додатки	135

ПЕРЕДМОВА

“Без історії предмета немає його теорії; але і без теорії предмета немає навіть думки про його історію, тому що нема самого поняття про предмет, про його значення і межі.”

М.Г. Чернишевський

(Избранные философские сочинения. – М., 1950. – Т. I. – С. 303)

Соціальна робота належить до професій, які виникли у другій половині XIX століття і розвиваються на основі всезростаючого запиту сучасного суспільства стосовно створення *дієздатної системи соціальної допомоги населенню*. Історія створення і формування основних ідей, підходів, концептів, мети, принципів, технологій, методів і засобів соціального практикування давня, і ґрунтується вона на поступовому розвитку й удосконаленні уявлень соціуму та окремих особистостей про зміст, структуру, особливості людинознавчої діяльності, про способи налагодження ситуативної соціальної взаємодії. Система соціальної допомоги пройшла шлях від філантропного підходу в підтримці соціально вразливих верств населення, людей, які потрапили у ту чи іншу скрутну життєву ситуацію, до появи такого виду професійної допомоги, як *соціальна робота*, що призначена створювати засадничі умови не тільки для соціального забезпечення громадян, а й для розвитку їхніх можливостей і вміння вибудовувати своє життя, мобілізувати внутрішні ресурси у здоланні життєвих криз і колізій, позитивно самореалізуватися у громадянському та особистому повсякденні.

Пропонована дисципліна відноситься до засадничих загальносоціологічних, які формують фаховий світогляд майбутніх соціальних працівників. Студенти вивчають основні поняття, що стосуються організаційних основ соціальної роботи в історії України та історії сучасного світу, вперше знайомляться із методами і формами соціальної роботи, котра проводиться з різними категоріями і групами населення, аналізують особливості системної побудови соціального забезпечення та осягають найефективніші способи її здійснення.

Структура і зміст курсу “Історія соціальної роботи” передбачає логічне та послідовне розкриття таких основних проблем, як місце соціальної роботи у суспільному устрої країни на різних етапах її історичного розвитку; основні моделі соціальної роботи, що діяли і діють у нашій країні і за кордоном; система професійної підготовки спеціалістів у галузі соціальної роботи; види, форми, методи, засади і рівні здійснення цієї роботи з різними групами населення; взаємозв’язок соціальної роботи, державної політики, права та суспільної свідомості як показник соціальної держави.

Основними завданнями даного курсу є досягнення студентами рівня теоретичного розуміння соціальної роботи як науки, навчальної дисципліни й особливої сфери професійної діяльності в контексті вивчення історичних етапів становлення і розвитку цього важливого напрямку суспільного практикування.

Одне із похідних завдань – надання студентам відомостей стосовно ідей, принципів, моделей, змісту, технологій, форм, методів і засобів здійснення соціальної роботи з різними групами клієнтів на різних етапах становлення суспільних організованостей (сім’я, родина, етнос, нація, федерація тощо).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Тема 1

ФІЛАНТРОПІЧНИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

- *Взаємодопоміжка і благодійність у державах Стародавнього Сходу*
- *Суспільна опіка та соціальне виховання у Давній Греції та Давньому Римі*
- *Релігійні вірування про благодійність, людинолюбність і виховання моральних якостей особистості*
- *Соціальна протопедагогіка і традиції соціальної допомоги в осмисленні давньогрецьких та давньоримських мислителів*

1.1. Взаємопідтримка і благодійність у державах Стародавнього Сходу

З історичних джерел відомо, що від часу створення перших класових держав (III–II тис. до н.е.) до IV–V ст. н.е. в історії соціальної співпраці і взаємопідтримки триває період, що отримав назву *філантропічного*. Філантропія (від грецьк. *philantropia* – людинолюбство) – це благодійність, допомога кому-небудь. Початок цього періоду поклали перші рабовласницькі держави, які виникли й розвивалися у цей історичний період на території Південної Азії і частково Північної Африки – Єгипет, Шумер, Вавилон, Індія, Китай, що й отримали умовну назву країн Стародавнього Сходу. Особливістю їхнього розвитку було те, що виховання підростаючого покоління в них чітко виділилось як самостійна соціальна функція суспільства, а благодійність та соціальна підтримка нужденних існувала як добра справа.

Найдавніші відомості про соціальну допомогу знайдено у Давньому Єгипті, де ще у XXVII–XXV століттях до н.е. у храмах здійснювалось безкоштовне роздавання голодуючим хліба. Скажімо, в одному із давньоєгипетських рукописів розповідається про монарха, який вихвалявся своєю благодійністю: виділяв ячмінь і молоко голодному, котрого знаходив біля свого помешкання, ховав бідного у своєму полотні, вносив зернову позику із своїх запасів позичальникові за винного боржника (О.М. Бодак, І.Є. Войнич, М.М. Золчек та ін.). У Давньому Єгипті проходила рівномірна підтримка центральною владою мінімального прожиткового рівня населення всіх регіонів країни завдяки перерозподілу багатого врожаю благополучних місцевостей.

Про розповсюдження філантропічної роботи серед населення Вавилону свідчать закони царя Хаммурапі (1750 р. до н.е.). Відповідно до статті 113 законодавець без згоди господаря і без дозволу суду не міг присвоїти майно боржника з метою погашення позики. Закон вимагав судового розгляду справи. Ст. 110 захищала життя і здоров'я членів сім'ї боржника, тривалість роботи якого у кредитора обмежувалась трьома роками. Обґрунтованою причиною несплати боргу і відсотків в окремому сезоні справедливо вважались кліматичні умови, що знищували врожай, наприклад, повинь чи посуха. Серед гріхів і злочинів у законах Хаммурапі називалися такі, як ухилення від надання допомоги нужденним, будь-який обман, неповага до старших та батьків, злодійство і брехливість. У цих законах були відображені і своєрідні уявлення про соціальну справедливість, скажімо, розмір платні за послуги лікаря безпосередньо залежав від соціального стану пацієнта (К.В. Кузьмін, Б.О. Сутирін).

Серед правових документів Стародавньої Індії, що регулювали механізми успадкування і забезпечували певні соціальні гарантії, варто назвати перш за все “Зако́ни Ману”. Примітною особливістю цієї стародавньої держави було розмежування населення не на рабів та рабовласників, а на станові групи (варни): брахманів (священнослужителів), кшатріїв (воїнів та правителів), вайшійв (землеробів та ремісників) і шудр (слуг, рабів). Тому в названих законах чітко регулювалися правила успадкування рухомого і нерухомого майна. Так, із імовірних спадкоємців виключалися діти, хворі, розумово відсталі та убогі. Недійсними вважалися також угоди, укладені людиною або у стані сп’яніння, або такою, яка перебувала у стані гніву чи горя, шляхом обману чи насильницьких дій, а також старцем, дитиною чи виродком.

Винятково суворими були правила видавання дівчини заміж. Її призначенням вважалось народження і виховання дітей, перш за все синів, на яких законом покладались обов’язки виконувати поминальні обряди за померлими предками. Повторні шлюби від заборонялись, звідси і походить звичай самоспалювання на могилі чоловіка. Чоловік мав право привести в будинок нову дружину на восьмому році, якщо дружина не народжувала дітей; на десятому – якщо народжувала мертвих дітей; на одинадцятому – якщо народжувала тільки дівчаток; негайно – якщо була схильна до пияцтва, не відрізнялася доброчесністю, була сварлива і дурного характеру.

В історії Древнього Китаю важливе значення у розвитку ідей соціальної допомоги і підтримки має вчення Конфуція, який вважав засобом підтримки справедливого порядку не закон, а дотримання традицій і моральних основ, котрі закріплюють у народі образ ідеальної поведінки, суспільно корисної діяльності, гідних учинків. Видатний мислитель Конфуцій повчав “любити батьків і родичів більше за інших людей, виявляти пошану перестарілим, співчуття до калік і милосердя до дітей” (С.Ф. Кечетьян).

Отже, у підґрунті правових документів найдавніших держав Стародавнього Сходу були традиції і звичаї, а норми повсякденної моралі базувалися на ідеях взаємодопомоги, поваги і шанобливого ставлення до людей похилого віку і батьків, на милосерді до дітей, калік, зістарених.

1.2. Суспільна опіка та соціальне виховання у Древній Греції та Древньому Римі

Перші більш-менш цілісні уявлення про процесний перебіг допомоги, взаємної підтримки та виховання як суспільні явища

окультурення людини, які сприяють соціалізації її як особистості, виникли у первісних соціумах. Проте виділення форм і методів соціальної взаємопідтримки народонаселення з інших сфер людського повсякдення, що справили вплив на подальший гуманітарний розвиток людства, відбулося у Давній Греції – державі, яка виявилася своєрідним перехідним містком між досягненнями сивої давнини та сучасними надбаннями. Зокрема, у VI–V ст. до н.е. серед сотень давньогрецьких полісів на перший план вийшли два найсильніших міста-держави – Афіни і Спарта (Аттіка і Лаконія). В Афінах найповніше поширення отримали приватна власність, ринкові відносини, рабство, утвердження громадянського суспільства, яке поєднало громадян полісу незалежно від їхнього майнового стану. У вихованні юні афіняни прагнули до згармонювання розумового, морального, естетичного, фізичного розвитку кожної особи. Ця мета визначалася грецьким поняттям “калокагатія”, себто досягненням внутрішньої і зовнішньої досконалості. Причому школи були приватними і платними. Окремо існували музичні і гімнастичні школи: перші давали всебічний інтелектуальний розвиток, другі – таку ж збалансовану культуру тіла.

Отож в тогочасних Афінах було добре розвинуте соціальне виховання дітей і молоді, яке стало джерелом високої загальної культури його жителів. Розгалужена мережа позашкільних закладів Еллади, що сприяла всебічному розвитку, окультуренню особистості, пом’якшенню стосунків між різними верствами населення, містить цінні для запозичення на сучасному етапі розвитку Української держави ідеї для утвердження громадянського суспільства та досягнення соціального примирення і порозуміння.

Одним із найбільш дієвих засобів соціального виховання і пропаганди соціальної справедливості, як відомо, став *театр*. Для відповідної оцінки ролі грецького театру як важливого фактору позашкільної освіти потрібно враховувати передусім те, що в ньому існувала велетенська кількість місць для глядачів. У найбільшому в Елладі Мегалопольському театрі могло знаходитися 44 тис. глядачів, а в Афінському – до 30 тис. (О.М. Бодак та ін.). Наявність величезної кількості місць пояснюється кількома причинами: по-перше, драматичні дії розгорталися хоча й під відкритим небом, але в місцях спеціально пристосованих для такого дійства; по-друге, афінське казначейство відпускало широким масам вільних громадян окремі засоби на відвідування театру; по-третє, в Афінах протягом дуже довгого часу не існувало акторів-професіоналів (усі ролі, в тому числі й жіночі, виконувалися любителями-чоловіками); по-четверте, нерідко

театральні видовища тягнулися з ранку до вечора, а серед публіки були і діти (хлопчики), і жінки. Тому вплив театру на масову суспільну свідомість громадян мегаполісу був значущою соціальною і культурною подією, котра викликала хвилювання, осмислення, обговорення.

Поряд із театрами, у підкоренні свідомості широких народних мас ідеологічним настановленням правлячої еліти важливу роль мали так звані й *усенародні ігри*. Найдавніші і найвідоміші з них виникли в Олімпії, отримавши цілком стійкі форми і зміст уже у VIII ст. до н. е. Загалом культурне значення Олімпійських святкуваннях стане важко переоцінити для соціально благодатної атмосфери співжиття тодішніх громадян, адже саме в Елладі відлік часу нерідко вівся за Олімпіадами, тобто за чотирьохріччями, що відповідають періодам, коли відбувалися Олімпійські ігри. Вони продовжувались 5 днів, і у цей час, згідно з договорами, що існували між грецькими державами, заборонялося вести війни. Програма ігор була надзвичайно багатогранна. На першому плані стояли різноманітні фізичні вправи: біг, боротьба, кулачний бій, біг на колісницях тощо. Цим вправам передувало тривале тренування. Від усіх учасників вимагали присяги, у якій стверджувалося, що кожен із них протягом 10 місяців готувався до ігор. Поряд із змаганнями такого роду, на цих іграх проводились й інші протиборства: виступали громадські діячі, історики, поети, співаки, музиканти, танцюристи й відкрито демонстрували свої таланти.

Великою славою також користувались Істмійські, Піфійські ігри та ін., а особливо – Афініські Панафінеї – свята на честь богині Афін, що була покровителькою міста. Загалом це свято справлялось щорічно, а з особливою помпезністю – раз у чотири роки (Великі Панафінеї), які завершувалися святковою процесією. Воно тривало 9 днів. Перші дні святкуваннях присвячувалися різним змаганням – гімнастичним, музичним, літературним, а також кінним, у яких брали участь лише повноправні громадяни. Найбільш знатні віддавали перевагу бігові на колісницях. Перші приклади перетворення самих змагань і підготовки до них у професію атлета, як відомо, відносяться до часів Платона. Причому 35 років вважалося, що це той вік життя, коли фізичні сили людини досягають свого найвищого розквіту. Ті, хто перейшли межу цього віку і не досягнули будь-яких нагород на змаганнях, здебільшого відмовлялися від подальших спроб.

Крім вищезазначеного, дана епоха характерна створенням тих пам'яток грецького мистецтва, які ще й досі приносять художню насолоду. Імовірно жоден народ не цінував так високо красу, як греки. В одній із давніх пісень говориться, що перше побажання – це здоров'я, друге – краса, яка доводиться змаганнями на приз краси,

конкурсами на найпристрасніший поцілунок і т. ін. Не дивно, що саме в державах Стародавньої Греції і перш за все в Аттіці (Афінах) були закладені основи державного регулювання благодійності й опіки. Філантропія як любов до людей у IV ст. до н.е. тлумачилася досить широко: це будь-яке доброзичливе ставлення однієї особи до іншої. У гомерівському епосі *philos* пов'язаний з інститутом сім'ї і гостинністю (М.В. Фірсов та ін.). Водночас стосовно злидарів жителі полісу проявляли співчуття, давали милостиню, іноді одягу та взуття, запрошували до участі в бенкетах. Виразом гостинності було створення готелів для приїжджих, розміщення у яких здійснювалося безкоштовно, хоча про харчування треба було дбати самому.

У Греції для фінансування всенародних свят та видовищ багаті люди відправляли літургії – своєрідні повинності, які полягали в покритті витрат. Розмір літургій наперед не визначався і залежав від того, наскільки багаті люди намагалися здобути прихильність і симпатію в народі чи перевершити один одного в багатствах і розкошах. Відтак у стародавніх Афінах склалася *своєрідна система соціальної допомоги*, коли частину благочинних функцій брали на себе заможні громадяни, а іншу частину – держава. Так, остання переважно покривала витрати на організацію всенародних свят (видавала народу гроші на їх відвідування і пригощання), надавала соціальні допомоги: сини воїнів, котрі загинули на війні, виховувалися за державний рахунок, іноді в неврожайні роки голодуючим надавалась допомога у вигляді роздач або продажу здешевленого хліба; відряджала громадян у подорожі (головно з метою навчитися корисного у заморських країнах).

Інший *приклад соціальної опіки* нужденних показувала Спарта, де в руках держави зосереджувалася вся справа виховання дітей. Причому його мета полягала у повному підкоренні соціалізованого індивіда державі, головне завдання – у підготовці мужнього, витривалого, фізично розвинутого, здорового і загартованого воїна – захисника земельної аристократії. Контроль держави за становленням особистості починався з перших днів життя дитини: новонароджених старійшини общини оглядали у спеціальному місці – лесха. Тільки здорові діти поверталися батькам, які їх виховували до семирічного віку, після чого здійснювалося суспільне виховання. Хворобливих, тих, що мали вади, виродків знищували: найочевидніше, викидали в Тайгетську ущелину. Із семи до вісімнадцяти років хлопчики перебували у спеціальних закладах інтернатного типу – агелах. Спартанців виховували у жорстоких умовах, прагнучи виростити суворих, безжалісних воїнів. Займалися гімнастикою і дівчата, але

окремо від хлопчиків. Підлітки брали участь у щорічних публічних випробуваннях: їх сікли перед віварем, щоб пересвідчитись у терплячості та витривалості. Юнаки 18–20 років об'єднувались у групу ефебів. Громадянське повноліття наступало у 30 років. Очевидно, що спартанське виховання спричинило суттєвий вплив на долю самої держави. Зворотною його стороною став поступовий занепад інтелектуального життя Спарти (відомо, що з ослаблених дітей часто виходили генії), а згодом відбулася деградація самої державності.

Однак аж ніяк не варто ідеалізувати соціальну державу древніх греків, адже однією із серйозних її проблем стала *проституція*, яка існувала на “законних” підставах: храми, в яких утримувалися жінки, знаходились здебільшого на узбережжях, де було багато приїжджих. Диктеріони (будинки проституції) вважались настільки потрібними, що були визнані недоторканими сховищами: в них одружений чоловік не міг бути осуджений за подружню зраду, а кредитор не мав права шукати там боржника. Легальна проституція вела до поширення венеричних захворювань, про які писав ще батько медицини – Гіппократ.

У Давньому Римі, як і в Греції, повною мірою запроваджувався принцип влаштування за державний рахунок свят і пригощань для бідняків. При цьому видовища були двох видів: *ігри у цирку та в амфітеатрі* (бої гладіаторів) і *балет та театральні вистави*. Бої дуже часто завершувалися смертю переможених, часто за вимогою глядачів (вони при цьому опускали вниз палець). Однак мало хто відважувався засуджувати такі “людські” змагання, тим більше, що вільні римські громадяни не вважали повноцінними людьми ані рабів, ані злочинців, ані військовополонених. Одним із небагатьох, хто відважився повстати проти вбивств людей на арені амфітеатру, був філософ **Сенека** (4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) – вихователь і вчитель імператора Нерона. Підкреслимо, що спроби забезпечити порядок у державі філантропічним шляхом виявлялися в діяльності римських імператорів не тільки через влаштування “видовищ”. Так, Август запровадив спеціальні посади чиновників, які відповідали за організацію суспільних робіт і за розподіл хліба серед народу; при Клавдії з'явилися чиновники, які відповідали за опіку сиріт, та ін.

У суспільній свідомості також виникли ідеї важливості організації системи державної допомоги нужденним. Скажімо, римський письменник і вчений **Пліній Старший** вважав за потрібне підтримувати нужденних, а політичний діяч і письменник **Цицерон** вбачав смисл служіння державі у збагаченні бідних та у викупі полонених співвітчизників. Тим більше, що Рим та інші міста імперії перебували в дуже складному становищі: хворі помирили від безсоння через те,

що неперетравлена їжа застрявала у запаленому шлунку, а міста в цілому переслідували дві біди – злидарі та розбійники, мандрівники часто ставали здобиччю злодіїв. Вкрай серйозною проблемою для Риму стала *проституція*, що підтримувалася давніми традиціями. Ставлення до повій було відкрито зневажливе. Вони не вносилися в цензи (списки населення), а реєструвалися в особливих списках, що означало відсутність громадянства. Така ж роль відводилась й особам, які займалися посередництвом, хоч при цьому вони мали платити податки на утримання громадських споруд. Повії носили спеціальну одягу. Їм не дозволялося використовувати білі стрічки, якими підтримували зачіски молоді дівчата.

Загалом політика “хліба і видовищ” не принесла Риму тих переваг, які були в Давній Греції, – внутрішньої гармонії і соціального миру. На фоні загальної духовної кризи, що вразила античний світ на межі двох епох, популярності набуло християнство і діяльність та вчинки віри перших християнських діячів.

1.3. Релігійні вірування про благодійність, людинолюбність і виховання моральних якостей особистості

Християнство і його золота книга “Біблія” обстоює соціальну справедливість і рівність між людьми під небесним покровом і благовінням перед Богом. “Якою мірою міряєте, – написано в Євангеліє від Св. Луки, – такою відміряють вам”. Наступним правилом є милосердя і гостинність. Давати милостиню бідним і проявляти гостинність – це риси-якості, які схвалюють усі релігії. В індійських джайністів у “Кундакунді” стверджується: “Милосердя – не залишитися байдужим до голодного, нещасного і постаратися полегшити їх страждання”.

Воднораз допомога біднякам у священних книгах (текстах) уособлюється із принесенням жертви Богу, або вищим святим. “Коли Господь полюбить людину, він посилає їй дар у вигляді бідняка, щоб той міг здійснити благодіяння для бідного” (Іудаїзм). “Якщо хто полегшить долю потребуючого, Аллах полегшить долю того в цьому світі і в майбутньому” (Іслам). Проте найбільш широка картина милосердя і любові до ближнього розгорнута у Новому Заповіті. Ісус Христос закликає людей плекати собі скарби на небі. “Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються та викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій – там буде й серце твоє” (“Євангелія від Матвія”).

Вочевидь складання скарбів на небі передбачає любов до ближнього, а праведні вчинки – це перш за все виявлення допомоги тим, хто її потребує. До того ж доля самого Ісуса як фізичної особи, котра постраждала за гріхи інших і загинула заради спасіння людей, дає ще одне правило служіння ближньому – *прощення і примирення*: “Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує...” (“Євангеліє від Матвія”). Це – найвище настановлення для землян на соціальну злагоду і мир.

Крім Біблії, ідеї благодійності, допомоги потребуючим знайшли своє відображення і в Корані. Так, у його другому розділі говориться: “Благочестиві ті, хто вірить у Бога, в останній день, в ангелів, в Писання, у пророків; з любові до нього дають з майна свого ближнім, сиротам, бідним, злидарям, на викуп рабів”.

Отже, у релігійних текстах знайшов втілення ідеал людини, котра прагне до досконалості. Серед рис такого ідеалу поважне місце займає *благодійність*, яка полягала у роздачі милостині, харчуванні убогих, допомозі сиротам, вдовам. Саме ці святості обстоює християнське виховання, що зосереджує увагу на особистості людини, на душі, на пріоритет віри над знаннями, наукою, пропагує зв’язок освіти й виховання з моральним становленням людини, із її суспільно корисною трудовою діяльністю в молоді і зрілі роки. Так, добре відомі слова апостола Павла: “Хто не хоче працювати, той не їсть”.

Потужний життєствердний вплив на культурний і духовний розвиток усіх християнських народів виявив Новий Заповіт, в основі якого лежить Євангеліє, себто у перекладі з грецької – “блага вість”. Четверте Євангеліє є зібранням повістей про життя і вчення Ісуса Христа. У ньому не тільки викладена нова мета виховання і належного співжиття, а й шляхи її досягнення. Новий Заповіт охоплює 27 книг, написаних різними авторами (найбільш відомі Матвій, Марк, Лука, Іван, Петро і Павло). В основу їхніх соціальних ідей покладено *вчення про любов* до всіх людей як шлях до порятунку: щоб досягти спасіння і йти дорогою самовдосконалення в напрямку християнського ідеалу.

1.4. Соціальна протопедагогіка і традиції соціальної допомоги в осмисленні давньогрецьких та давньоримських мислителів

Ускладнення форм і механізмів суспільного життя в Давній Греції та Давньому Римі, накопичення знань і предметного досвіду викликали потребу раціонального підходу до пояснення питань виховання, соціалізації та окультурення дітей, юні, дорослих. У творах

стародавніх мислителів визначалися шляхи громадянського поступу особистості, тобто формування відданих державі громадян, висвітлювалися проблеми самовдосконалення людини протягом усього життя, ролі сім'ї в соціалізації нащадків. А це дає підстави висновувати про існування вже у V–IV ст. до н.е. *соціальної протопедагогіки*, (від “прото-”, грецьк. *protos*, перша частина складних слів, що означає “первинний, перший, головний”), що переважно освоювалася в лоні філософії (Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, Квінтіліан).

Демокрит (460–370 роки до н. е.), як відомо, одним із перших сформулював ідею природовідповідності у вихованні і соціальному розвитку дитини. Вимагав починати виховання із раннього дитинства, враховувати вплив навколишнього середовища, спиратися на приклад старших, авторитет батьків, долучати дитину до щоденної праці.

Сократ (469–399 роки до н. е.) переорієнтував суспільну свідомість знаменитою тезою “Пізнай самого себе”. А це означає, що пізнання може знищити в людині все погане і повернути людську природу в початковий стан добра і благості. З етичних міркувань виводив мету виховання – домогтися особистого морального самовдосконалення, звільнити інтелект від усіх негативних зовнішніх впливів. Геніальний мислитель користувався виключно усним методом викладу свого вчення, назвавши його “маєвтикою” (від грецьк. *maieutike* – буквально “повивальне мистецтво”). Суть цього мистецтва – знаходити приховані в людині знання з допомогою мистецьких навідних запитань. Він збирав велику аудиторію на афінських вулицях чи площах і проводив бесіди з тими, хто бажав його послухати, обстоюючи у такий, відкрито соціальний, спосіб свого вчення.

Платон (427–347 роки до н. е.), будучи одним з учнів Сократа, займався освітньою діяльністю в Афінах, де у формі Академії заснував філософську школу. Для впорядкування організації академічного життя використовував водяний годинник-будильник, що дзвінком закликав учнів у певний час до занять. Висунув та обґрунтував вчення про світ ідей. Головні твори – “Держава” і “Закони”, у яких створив проект ідеальної держави. Всі вільні громадяни у такій державі поділені на три групи: філософи – правителі, воїни – захисники держави, група ремісників і землеробів, працею яких утримувалися дві попередні групи. Для представників двох вищих каст мислитель заперечував сім'ю, оскільки вона відволікає їх від державних справ. Крім того, він висунув ідею створення системи державних шкіл, адже в ідеальній державі виховання дітей і шкільне навчання повинні здійснюватися під контролем держави та в її інтересах. Полісна влада повинна регулювати навіть шлюби, щоб забезпечити народження

здорового потомства. Новонароджених мають годувати суспільні годувальниці у державних виховних будинках. Загалом виховання – це те, що приводить із дитинства до доброчесності, спонукаючи людину пристрасно бажати і прагнути стати досконалим громадянином, котрий вміє і підкорятися, і керувати (“Закони”).

У “Законах” Платона, на жаль, не розв’язана проблема подолання бідності, яка веде до злочинів, класової боротьби. Більше того, цей геніальний мислитель закликав не турбуватися про бідних, котрі потрапили у скрутну ситуацію, адже, на його переконання “бідність полягає не у зменшенні майна, а у збільшенні ненаситності”. Ситуація ускладнюється, якщо її супроводжують хвороби і злидарство. У цьому разі, скажімо, для ремісника, смерть є єдиним виходом за обставин, що склались, оскільки життя для нього втрачало цінність через неможливість відтворювати своє ремесло. Однак у “Визначеннях” Платон не заперечував, що у суспільстві повинна бути “добровільна благодійність”. З іншого боку, у творі “Держава” він зазначав, що багаті та бідні складають два міста в одному. Якщо грошові засоби і влада одних громадян будуть передані іншим, або якщо їх перевести з однієї групи в іншу, то завжди можна розраховувати завдяки таким діям набути собі союзників, тоді як супротивників буде небагато.

Аристотель (384–322 роки до н. е.) як філософ-енциклопедист та учень Платона, крім власних широких розмірковувань, багато років займався освітньою діяльністю у заснованій ним філософській школі “Лікей”. Він також є вихователь О. Македонського, свої соціально-педагогічні ідеї викладені у філософських творах “Політика”, “Про душу” та ін. На відміну від Платона заперечував можливість окремого існування ідей від речей, обґрунтував виняткову значущість державного виховання: “Оскільки вся держава ставить перед собою одну мету для всіх, то зрозуміло й те, що виховання – загальнодержавна справа, і воно повинне мати загальний характер. І не бути справою якоїсь окремо взятої особи... Не думаймо, ніби кожен громадянин – сам по собі; навпаки, всі громадяни належать державі, бо кожен із них – (невід’ємна) її частинка. Турбота ж про кожну частинку, природно, передбачає піклування про ціле, разом узяте. Отож, закон повинен визначати характер виховання юнацтва як суспільного явища”. Таке цілеспрямоване соціальне плекання особистості з дитинства – це, за Аристотелем, засіб зміцнення державного ладу.

Водночас потрібно вміло поєднувати виховання державне із сімейним, де останнє є важливим напрямком становлення особистості. Причому життєдіяльність сім’ї повинна контролюватися особливими державними чиновниками – *педономами*, які мають спостерігати за

тим, як діти проводять вільний час; за підбором дитячих казок, оповідань і т. ін. Головне завдання держави тут – утвердження в народі добродетності. Моральна і наукова освіта, за Аристотелем, важливіша за будь-які війни і завоювання. Взагалі ж виховання повинно бути гармонійним, охоплювати у взаємодоповненні розумову, моральну і фізичну сторони. За тривалістю воно поділяється на два періоди: від 7 років до 14 (статева зрілість або до “бороди”) і “від бороди” (15 років) до 21. До семи років – це життя у сім’ї, всі вихованці мають бути долучені до важливої діяльності, що є передумовою досконалого життя. Але він мав на увазі не фізичну працю, а діяльність розуму та душі.

Платон та Аристотель, як відомо, творили у період занепаду і гострої кризи афінської держави, коли суперечності, характерні для рабовласницького суспільства, в Афінах проявилися вже в середині V ст., тобто напередодні Пелопоннеської війни, яка завершилася поразкою. Виробництво і торгівля прийшли в занепад. З’явилася велика кількість нужденних, убогих людей. Проте, поряд із злидарством, відбувалося накопичення багатства в руках невеликої групи людей. Тому місто розділилося на два ворожих табори – багатих і бідних. Багаті охоче б викинули своє багатство в море, ніж віддали бідним; бідні, навпаки, нічого б так не бажали, як пограбувати багатих.

У цій історичній ситуації Аристотель вважав, що потрібно уникати різкого розриву між заможними і злидарями. Проте благодійницьку діяльність держави не сприймав як позитивну. Не заперечуючи проти проведення періодичних роздач на користь бідноти, радив організувати допомогу таким чином, щоб кожен міг наскладати засоби, необхідні для придбання невеликої ділянки землі, або хоча б для заняття торгівлею чи землеробством. Якщо ж роздачі не ведуть до зміцнення майнового достатку бідноти і до пом’якшення суперечностей, то вони уподібнюються бочці з дірками, тому мислитель заперечує їх доцільність.

Луцій Антей Сенека (біля IV ст. до н. е.) – філософ та оратор епохи імператорського Риму, вважав головним завданням суспільства моральне самовдосконалення людини (див. “Листи на моральні теми”, “Моральні листи до Луцилія”). У своєму вченні дещо випередив християнські погляди на виховання, вважаючи його основним методом спонукати людину наблизитися до божественного ідеалу, звідси основна мета – підготовка юнацтва до життя у “співтоваристві богів і людей”.

Квінтіліан Марк Фабій (42–118 роки) – видатний римський педагог, теоретик ораторського мистецтва, який протягом 20 років утримував відкриту ним риторичну школу, що стала першою

державною риторичною школою у Римі. На його переконання, мета виховання полягає у підготовці високоосвіченого оратора: кожна вільна людина повинна вести активне громадське життя, а це можливо тільки за умови оволодіння ораторським мистецтвом. Тим більше, що всі діти від природи мають певні здібності, хоча слід враховувати їхні індивідуальні особливості. Починати виховання радив із трирічного віку, коли враження найяскравіші. Із двох систем навчання – приватно-домашньої та суспільної – віддавав перевагу останній, оскільки при такій системі дитина виховується у взаємодії з друзями, спирається на їх підтримку, усвідомлює свої можливості, сили і все більше наближається до мети – панування над самою собою. Високо цінував справжню школу, яка повинна бути для учня життям у мініатюрі. Шкільні товариські зв'язки – найдорожчі і найтепліші, тому що на них не позначаються відбитки матеріальних інтересів. У навчанні потрібно допомагати учневі зберегти своє “Я”, стати особистістю. Навчання повинно бути радісним, цікавим. Гостро заперечував покарання для дітей, особливо тілесні. Тому радив учителям вибудувати стосунки на добрій основі, що повернеться користю для всіх. У праці “Про виховання оратора” вперше висвітлив соціально-педагогічні ідеї про дидактику і методику навчання, виховання дитини у дитячому колективі, зв'язки школи з життям, про професійні якості учителя і його взаємостосунки з вихованцями, що важливо для сучасної системи соціальної роботи перш за все освітнього, просвітницького спрямування.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- взаємопідтримка,
- філантропія,
- соціальні гарантії,
- суспільна опіка,
- соціальне виховання,
- проституція,
- мораль,
- милосердя,
- соціальна протопедагогіка,
- риторика.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Чому в історії держав Стародавнього Сходу тривалий період становлення соціальної співпраці і взаємопідтримки народу названий філантропічним?
2. Назвіть та обґрунтуйте зміст соціальних гарантій, які обстоювали “Закони Ману” у Стародавній Індії.
3. Порівняйте стан і досвід здійснення суспільної опіки та соціального виховання у найсильніших містах-державах Древньої Греції – Афінах і Спарті.
4. Якою за формами і методами роботи була державна допомога нужденним в Давньому Римі?
5. Аргументуйте, чому християнство обстоювало й донині стоїть за милосердя, соціальну справедливість і благодійність?
6. Коли історично і за яких соціально-культурних умов постали педагогічні ідеї та виникла соціальна протопедагогіка?
7. Охарактеризуйте масевтику Сократа і принципи морального самовдосконалення особистості у стосунках з навколишніми.
8. Опишіть ідеальну державу Платона і співжиття в ній багатих та бідних.
9. Що означає, за Аристотелем, утвердження в народі добродесності та як уникнути різкого розриву між заможними і злидарями?
10. Чого вимагали Луцій Сенека, а пізніше Квінтіліан Фабій від Риму в організації системи виховання юні і практики суспільного життя?

Рекомендована література для опрацювання

1. Антология социальной работы: В 5 т./ сост. М.В. Фирсов. – М., 1994 –1995.
2. Аристотель. Політика / Аристотель. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
3. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: [навч. посіб.]. – Тернопіль: Астон, 2004. – 174 с.
4. История Древнего мира. Древний Восток. Египет, Шумер, Вавилон, Западная Азия / А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Золчек и др. – Мн.: Харвест, 1998. – 832 с.
5. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под ред. академика РАО А.И. Пискунова. – 2–е изд., испр. и дополн. – М.: Сфера, 2001. – 512 с.
6. История социальной педагогики: Хрестоматия-учебн. : Учебное пособие / Под ред. И.А.Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 544 с.
7. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: [курс лекцій] / В.А. Поліщук, О.І. Янкович. – Тернопіль: ТДПУ, 2009. – 256 с.

8. Кечекьян С.Ф. Учение Аристотеля о государстве и праве. – Москва–Ленинград: Изд. акад.наук СССР, 1947. – 222 с.
9. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) –М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 480 с.
10. Кун М.А. Легенди і міфи стародавньої Греції / пер. з рос. Ю.О. Іванченко. – Вид. 3-є. – К.: Рад. школа, 1967.
11. Платон. Филеб, Государство, Тимей, Критий / Платон. – М.: Изд-во “Мысль”, 1999. – 656 с.
12. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежом. – Ужгород, 2000. – 143 с.
13. Соціальна робота в Україні: [навч. посіб.] / І.Д. Зверева, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін. / за загред. І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової. – К.: Науковий світ, 2003. – 233 с.
14. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы / историко-понятийный аспект / М.В. Фирсов. – Москва-Воронеж: Изд. “Инст. практ. психологии”. НПО “МОДЭК”. 1997. – 192с.
-

Тема 2

ФОРМИ ДОПОМОГИ У ПРАДАВНИХ СЛОВ'ЯН. КНЯЖА ТА ЦЕРКОВНО-МОНАСТИРСЬКА ФОРМИ ПІДТРИМКИ НУЖДЕНИХ У X-XIII СТОЛІТТЯХ

- *Елементи соціального захисту в життєдіяльності слов'янських племен VI–X століть*
- *Основні форми допомоги і взаємодопомоги у стародавніх слов'янських громадах:*
 - *культові форми допомоги та підтримки*
 - *общинно-родові форми допомоги й захисту в рамках роду, сім'ї, поселення*
 - *господарські форми допомоги та взаємодопомоги*
- *Вплив Хрещення Русі на зміну моделі соціального захисту населення*
 - *Християнська благодійність за правління князя Володимира Великого (з 980 по 1015 роки)*
 - *Соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха*
 - *Церковно-монастирська модель благодійності*

2.1. Елементи соціального захисту в життєдіяльності слов'янських племен VI–X століть

У розв'язанні гострих соціальних проблем, які нині стоять перед українським суспільством, дедалі більшого значення, поряд з удосконаленням державної системи захисту населення, набуває відродження форм і методів благодійності різних організацій, громадських об'єднань та окремих осіб. *Благодійність* – це, передусім, вияв цілеспрямованої уваги до людей, котрі з різних причин не можуть власними зусиллями забезпечити собі хоча б мінімальні умови належного існування за конкретних обставин суспільного повсякдення, а також надання їм посильної допомоги у збереженні й організації своєї життєдіяльності, підтримання їхнього матеріального, соціального та психологічного стану.

Стародавні слов'яни, у тому числі й праукраїнці, які відомі з історичних джерел від VI ст. н. е., жили, як відомо, *родовими громадами*. Закономірно, що в них закріплювалися певні стереотипи спільної та індивідуальної поведінки, серед яких найважливішими є *реципрокація* та *редистрибуція*. Саме ці рамкові процеси утворили історично ранні форми соціальних відносин, прийнявши захисну функцію у системі роду як головну, засадничу. Важливо зауважити, що до виникнення класового суспільства ця функція первинно була притаманна усім людським спільностям. Слов'янські племена не є винятком. Механізми реципрокних зв'язків із часом ускладнювалися і набували етнічного забарвлення, внутрішньої специфічності і відмінного формовияву.

Основними заняттями стародавніх слов'ян були землеробство і скотарство, що вимагали виконання трудомістких робіт груповими і навіть колективними зусиллями. Саме тому у плині повсякденного життя слов'ян такого великого значення набула *громада як орган місцевого селянського самоуправління*. До його компетенції належали земельні переділи, оподаткування, судові справи, а також питання допомоги нужденним. Родова громада була об'єднана взаємним обов'язком родичів у матеріальній допомозі, захисті й помсті за завдані будь-ким кривди та образи. Таке взаємне зобов'язання було зумовлено як колективним характером виробництва, так і родинними зв'язками між членами роду. Звідси постає закономірне виникнення індоєвропейських мов як найвагоміших мовних сімейств, до якої належить більшість мов європейського загалу (включаючи слов'ян), народів Індії, іранської мовної спільноти.

Із розпадом родових зв'язків, що датується початком IX століття, стародавні слов'яни стали об'єднуватися у *територіальні*, або ще як їх називали, *сусідські громади*, котрі охоплювали кілька родин і володіли певною територією. Такі об'єднання називалися *задругами* чи *верв'ями* і створювалися для здійснення спільних справ, у тому числі й для надання допомоги нужденним. Єдність такої громади підтримувалися широким колом побутово-господарських зв'язків, котрі акцентували увагу їх зверхників на повсякденних соціальних (точніше – життєвих) проблемах поселення.

2.2. Основні форми допомоги і взаємодопомоги у стародавніх слов'янських громадах

Буденна практика здійснення захисту людини у системі стародавнього роду, життєдіяльність якого підпорядковувалася громадським нормам, знаходила відображення у конкретних формах допомоги та взаємодопомоги, основними з яких були чотири. Коротко проаналізуємо їх.

2.2.1. Культові форми допомоги та підтримки. Відомо, що міфологічне мислення слов'ян пов'язане з певною моделлю дій щодо захисту та охорони спільності чи окремого її члена. *Архетип* як первісна, початкова форма чогось – це вихідно дії і вчинки здійснювані богом, героєм, предком. Саме вони у ритуальній формі “допомагали” слов'янській спільності “вибудовувати” філософію допомоги, а наслідування їх, діяння за їхнім взірцем формує норми альтруїстичних (альтруїзм як безкорисливе піклування про благо інших) учинків групи людей, об'єднаних певними інтересами.

Активно формували стереотипи реципрокної поведінки *волхви* – у давньоруській традиції жерці, віщуни, чаклуни. Вони відігравали роль певних суб'єктів-регуляторів масових, групових відносин. Причому діяли вони зазвичай за умов економічної, соціальної чи особистої кризи, коли треба було розв'язувати якусь нагальну проблему, виконуючи сакральні та громадські функції. Відомі факти, коли за волхвськими законами задля відновлення благополуччя громади, крадіїв урожаю вбивали чи виганяли із поселення, розоривши їх маєток. Така традиція зберігалася в окремих селищах аж до XIX століття. З одного боку, тут наявна суто утилітарна функція редистрибуції (розподілу в кризовій ситуації), а з іншого – механізми розподілу характеризуються нормативною архетипічністю поведінки волхвів як суб'єктів взаємопідтримки.

Більш пізньою формою вшанування могутності богів були *братчини*, що святкувалися сільськими громадами шляхом прославлення

святого покровителя. Згодом це було традиційне вузькогрупове свято, що відзначалося або цілим селищем, або кількома селищами “вскладчину”, де кожен учасник надавав певну частку продуктів харчування на громадські потреби. Крім того, іншим важливим механізмом закріплення реципрокних відносин, пов’язаних із сакральними установками, були *родові обряди шанування предків*, які обожнювалися – до них зверталися через культові обряди, що в кінцевому підсумку приводило до певного родового єднання. Відтак у стародавні часи в наших пращурів існували громадські форми допомоги, головно пов’язані з культом смерті; до них належали *громадська тризна, громадська милостиня, “страва”, подаяння натуральними харчовими продуктами*. Ще один значущий аспект сакралізації процесу допомоги – *культ героя, додержування громадських традицій, підпорядкування усупільненим нормам життєдіяльності* юних поколінь зрілими. Показовими тут є княжі бенкети (учти), які збирали дружинників, котрі не лише харчувалися у князя, а й використовували своє законне право на банкетування.

Найпоширенішою формою допомоги і взаємодопомоги між князем і дружинниками був викуп полонених, що, скажімо, зафіксовано договором князя Олега із Царгородом (911 рік) і наказом Ігоря (945) “Про порятунок полонених”. Ними визначалися взаємні зобов’язання щодо викупу русичів і греків, у якій би країні вони не знаходилися, та повернення їх на батьківщину. Загалом договір вважається першим в Україні документальним свідченням турботи держави про тих своїх громадян, котрі цього реально потребують.

2.2.2. Общинно-родові форми допомоги й захисту в рамках роду, сім’ї, поселення. Вони пов’язані із ведруським родовим простором, у котрому була закладена традиція піклування про слабких і немічних. Причому форми підтримки старих були різні. Якщо на допомогу не приходила родина, то піклування про них брала на себе громада. Одним із варіантів підтримки літніх було спеціальне *відведення їм земель*, яке уможливлювало заготівлю сіна. У похилому віці вони доглядалися окремими представниками громади. Так, старця призначали на постій за чергою, здебільшого на кілька діб, до різних членів громади, де він отримував нічліг і харчування. Названа форма зберігалася до кінця XIX століття.

До прийняття християнства на Русі існували й інші форми допомоги. Наприклад, варіантом відходу на “той світ” було добровільне залишення немічною людиною громади. Старі люди, котрі вже не могли працювати, селилися неподалік громади, на цвинтарі, будували собі келії й жили завдяки подаянням, що було

типовим аж до XVI століття. Хоч “старі та малі” належали до однієї соціально-вікової групи, форми допомоги і підтримки стосовно перших і других були близькими, проте не однаковими. Вельми поширеним був звичай, коли полонені дорослі чоловіки *умертвлялися*, а жінки та діти *адаптувалися племенем переможців* і входили до окремих родин. Це був своєрідний родинний інститут захисту і збереження життя матерів і дітей інших етносів чи народностей.

Соціально-економічне підґрунтя дару та дарообміну наявне у мотивах *усиновлення* всередині родової громади і виникнення інституту приймацтва у південних слов’ян. Здебільшого приймали у родину сироту літні люди, коли їм уже важко було давати раду господарству, а вони не мали власних спадкоємців. Той, кого прийняли до нової для нього родини мав господарювати, шанувати новоявлених батьків, був зобов’язаний поховати їх.

Ще одна поширена форма підтримки сироти – громадська допомога, що за характером збігалася з допомогою німецьким старим, коли дитина переходила з хати до хати на годування (харчування). Сироті могли призначити “громадських” батьків, котрі брали його чи її на утримання. Проте якщо сирота мав своє господарство, то громада протидіяла усиновленню. Такі сироти називалися вихованцями або годованцями. Воднораз вдови, як старі й діти, вважалися соціально незахищеними. Є підстави припустити, що перша форма допомоги вдовам розвивалася за принципом дару-віддару у системі сакральних групових відносин.

До давнього звичаю належить і ходіння за “*навальним*”, що зустрічався ще у XIX столітті на Півдні України. Він полягав у тому, що нужденній жінці надавали допомогу харчовими продуктами, зазвичай восени, після збирання врожаю. Коли жінці приносили ці припаси, то вона, зі свого боку, пропонувала гостям випити й закутити. Звісно, поруч із зазначеними індивідуальними формами захисту виникають форми *взаємopідтримки*, *колективного захисту*, коли допомога чи підтримка надається родині, сусідській громаді, цілому роду.

2.2.3. Господарські форми допомоги та взаємодопомоги. У їх основі лежить “*усяка взаємовиручка*”, а в економічному розумінні – *форма обміну*, що зародилася у первісній громаді з появою в ній розподілу за працею та особистою власністю. Ранні форми допомоги і взаємодопомоги – реципрокації – первинно мали *ритуальний характер* і до XIX століття зберігалися у вигляді народних свят.

Передусім підкреслимо, що різні форми селянських “помочей” за всієї їх різноманітності мали певний *сценарій*, у котрих були збережені рештки магічних аграрних культів. Він охоплював такі елементи:

ритуальний договір, де обов'язковими елементами є “хліб-сіль і могорич”, *спільна трудова діяльність*, що здійснювалася в договірні терміни, а після завершення робіт – *спільні трапеза, ігри, танці, розваги*. Отож “помочі” розглядалися як трудове свято, у якому брало участь усе сільське населення, незалежно від соціальної приналежності чи реального статусу. Причому серед різних видів “помочей” як специфічної форми групової підтримки назвемо обов'язкові поза-сезонні і сезонні.

Різновидом архаїчної моделі допомоги є толоки, що одночасно були і формою спільної діяльності і формою допомоги бідним селянам, включали у себе спільну обробку землі, перевезення сіна, хліба, гною, будівництво хатин, млинів (здебільшого за умови частування помічників господарем).

Ще один вид господарської допомоги – спільне використання робочої худоби (“супряга”), коли обробка землі здійснювалася “найманими волами”. Тут передбачався взаємообмін послугами, коли одна і та ж особа і надавала, й приймала ці послуги. Імовірно, що саме у цей період утверджується закон “еквіваленту” за формулою “Я – тобі, Ти – мені”, що у подальшому буде мати різну інтерпретацію.

Отже, реципрокні та редистрибутні соціальні зв'язки, які реально підтримували збереження єдиного часопростору життєдіяльності праукраїнських поселень, важливого для всіх членів прадавньої спільності, стали основою для виникнення і розвитку *християнської моделі допомоги та підтримки усіх* – дітей-сиріт, інвалідів, удів, пристарілих, – хто їх явно потребував.

2.3. Вплив Хрещення Русі на зміну моделі соціального захисту населення

Спільними рисами різних народів, як відомо, є здатність до співчуття і співпереживання, готовність відгукнутися на чужу біду, прийти на допомогу тощо. Саме названі спроможності й уміння існують віддавна, змінюючи з часом форми і способи свого виявлення. Споконвіків не обділені ними й слов'яни. Письмові згадки західних мандрівників давнини вказують на виняткові гостинність, милість, доброту, чуйне ставлення до полонених наших давніх предків. Турбувалися слов'яни і про співвітчизників, котрі потрапляли в біду. Так, Київська Русь уклала з греками низку спеціальних договорів під назвою “Про порятунок полонених”. Останні визначали взаємні зобов'язання щодо викупу русичів і греків і способи повернення їх на батьківщину (вище згадувані договори князів Олега й Ігоря 911 і 945 років відповідно).

Доброзичливість, людинолюбність, відкритість слов'янської душі формувалися під впливом *особливих географічних і природних умов*, серед яких слушно виокремити безкрайність рівнинних і лісостепових просторів, помірний клімат, постійну потребу в колективному захисті від войовничих половців та інших сусідніх народностей. Духовність та культура слов'ян стрімко розвивалися також завдяки сподвижницькій діяльності просвітителів Кирила та Мефодія, які у 898 році створили для них єдину книжно-письмову мову. Вона виявилася одним з визначальних чинників становлення та розвитку слов'янської цивілізації, того особливого одухотворення повсякдення наших пращурів, яким властиві доброзичливість, спів страждання, довірність і любов до рідної землі.

У X–XII століттях в Україні-Русі відбувається зміна моделі допомоги і підтримки нужденних. Головно це пов'язано з трансформацією соціально-економічної ситуації та розвитком вітакультурного простору буденного життя слов'ян. До початку IX століття тут завершився розпад *первіснообщинного ладу*, а тому були *зруйновані родоплемінні зв'язки і відносини*. На зміну останнім прийшли територіальні, політичні та військові, виникли *племінні союзи*, на базі яких урешті-решт створюється держава – **Київська Русь**. Правлячою соціальною групою молодшої держави стали *князь та його дружинники*. Розвиток феодальних відносин, інтереси єдності країни вимагали реформування ведруських уявлень, прийняття спільної релігії. У 988 році християнство у православному варіанті визнається *офіційною державною релігією*, а відтак з'являється й нова впливова організація – *церква*.

Християнізація слов'янського світу справила вирішальний вплив на всі сфери життя тогочасного суспільства, на соціальні відносини, що закономірно позначилося на характері, формах допомоги та підтримки того чи іншого люду. З цього часу починає формуватися *християнська концепція допомоги*, в основі якої перебуває філософія любові до ближнього. “Полюби ближнього твого, як самого себе” – ця формула стає моральним імперативом (себто велінням), що визначає високо людську сутність учинку особи. З іншого боку, вона відображає громадський акт єднання різного народонаселення, стаючи тим самим показником приналежності до певної спільності.

Звісно, що основними *об'єктами допомоги стають* хворі, жебраки, вдови, сироти. З'являються *законодавчі акти*, що регулюють відносини у царині підтримки та допомоги різних категорій населення. До найдавніших джерел права належать *церковні статuti* князів Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого, що містять норми шлюбно-сімейних відносин. Виникають також нові *суб'єкти*

допомоги – князь, церква, парафія, монастирі, утверджуються й основні її напрямки – княжа і церковно-монастирська підтримки, парафіяльна благодійність, милостиня.

2.4. Християнська благодійність за правління князя Володимира Великого (з 980 по 1015 роки)

Князь Володимир, запроваджуючи християнство на Русі, сам глибоко сприйняв звернені до душі людини канонічні положення, що закликають загал турбуватися про ближнього, бути милосердним. Ось деякі з них: *“Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть”*, *“Хто просить у тебе, то дай, а хто хоче позичити в тебе – не відвертайся від нього”*, *“Продай добро своє та й убогим роздай”*, *“Тіштесь з тими, хто тішиться, і плачте з тими, хто плаче”*. Володимир, за свідченням літопису, пройнявшись духом християнських повчань, велів *“усякому старцеві й убогому приходити на княжий двір, брати їжу і питво, і гроші з казни”*. Та оскільки немічні і хворі не могли добиратися до його двору, то князь звелів зробити вози, куди клали хліб, м'ясо, рибу, овочі, мед у бочках, квас і возили містом, питаючи: *“Де хворі і старці, які не можуть ходити?”* Таким нужденним роздавали все їстівне для належної підтримки життя.

Прагнучи розвинути благодійництво, надати йому організованого характеру, князь Володимир у 996 році видає Статут (закон), у якому, згідно з релігійними настановами, доручає духовенству і церковним структурам опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких, установе для благодійних закладів *“десятину”*. Відомо, що цей мудрий правитель здійснив багато прогресивних для свого часу заходів, завдяки яким освіченість, культура русинів досягли високого рівня. Зокрема, мовиться про заснування училища для навчання убогих людей, богодільні, будинки для паломників, запровадження народних свят, на яких виявлялася турбота про убогих, сиріт, удів, мандрівників – роздавалася їм велика милостиня. Не випадково про князя Володимира за його чуйність, безкорисливість складено стільки легенд, билин, оповідань. Його приклад наслідували інші представники княжої влади та духовенства, а тому благочинна діяльність набувала в Київській Русі все більш спрямованого й організованого характеру, досягла системності.

Благодійність Володимира інколи ставала *загрозливою для держави*. Так, за свідченням літописців, князь став поширювати свою добродійність навіть *на злодіїв та вбивць*, замінюючи їм страту на штраф. Через це вони невдовзі втратили будь-який страх перед владою,

а з боку бояр і військової опозиції ці ненасильницькі способи покарання викликали незадоволення. Довелося втручатися духівництву, яке вимагало від Володимира покарання знахабнелих злочинців.

Стосовно традиції трапез із залученням жебраків і сіроми, то вони не були явищем винятковим, а відомі з давніх ведруських часів як давня традиція. Скажімо, саме вони, широко практикувалися у стародавніх Римі і Греції. Наприклад, римський імператор Нерон припинив заведені до нього публічні обіди, замінивши їх роздаванням кошків із припасами, а Доміціан їх відновив. Натомість Троян пропонував бідним вибір – обіди, кошків з харчами або гроші.

2.5. Соціальний захист за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха

Достойним продовжувачем справ свого батька Володимира, включаючи допомогу і підтримку знедолених, був великий князь Київський (з 1019 по 1054 роки) Ярослав, прозваний у народі за непересічний розум Мудрим. Він заснував *сирітське училище*, де на його утриманні навчалося близько 300 юнаків. Це фактично був *перший справжній навчальний заклад* в Україні-Русі. Але найбільшої слави він зажив складанням *першого письмового руського зводу законів* – “Руської Правди”. Його структура охоплює 37 розділів і, крім статей кримінального характеру, має *статті соціального спрямування* що було незвичним кроком для тогочасних європейських держав.

Узагалі закони Ярослава стосовно опікування дітей були дуже гуманні для тих часів, адже вирішували найнагальніші за проблемністю питання. “Руська Правда” була *першим слов'янським кодексом законів*, що нагадувала сучасні соціальні програми. Про важливість для князя Ярослава соціальної теми свідчить той факт, що з 37 його статей вісім цілком присвячено проблемам *захисту дітей*. Ця перша спроба складання руського зводу законів так чи інакше визначила всю подальшу *законотворчість* в Україні-Русі та Росії. Наступні зведення законів значною мірою творилися за зразком “Руської Правди”, утверджуючи основи соціальної політики в князівстві.

Онук Ярослава Мудрого Володимир II Мономах – великий князь київський з 1113 по 1125 роки – залишив по собі перше своєрідне моральне повчання, звернуте до молодшої генерації. Воно наповнене щирістю і християнською людяністю. І все ж допомога князів та інших достойників аж ніяк *не була системною і всеохоплюючою*. У літописах практично не зафіксовано її формовиявів в екстремальних ситуаціях – під час голоду, мору (епідемії), повеней, хоч у середньовічний період

розвитку Русі-держави більше як 40 років припадає на голодні роки (приблизно кожні 7 років). Так, зафіксовано випадки, коли голодний період тривав 2–3 роки, проте свідчень милосердя у цей час поки що не знайдено. Імовірно, що проблеми масового голоду були поза княжою опікою. Окрім того, вони вимагали тривалих форм допомоги, що не було властивим практиці княжої соціальної підтримки.

Громадська самодопомога у скрутні часи була, як і під час голоду в Ярославлі, ефективнішою, тому що стосувалася різних аспектів. Наприклад, голод у Новгороді 1128 року супроводжувався “мором”, тому знесилені новгородці запрошують наймитів для вивезення і поховання мертвих. У 1230 році організацію поховання померлих взяв на себе архієпископ Спиридон і чоловік на ім’я Станила. За деякими даними протягом цих двох років у Новгороді було поховано померлих від голоду 6530 осіб.

2.6. Церковно-монастирська модель благодійності

Упродовж багатьох століть соціальна допомога в Україні-Русі значною мірою була зосереджена у церквах і монастирях. Оскільки прищеплене на Русі православ’я спочатку не мало ні своїх інститутів, ні системи фінансування, ані священників, то їх формуванням опікується держава. Тип відносин між церквою та державою запозичується у Візантії. Фінансова підтримка церкви здійснюється шляхом відрахувань від князівських доходів (десятина). Натомість монастирі спочатку існували як *закриті товариства*, котрі не прагнули спілкування з народом, адже сутнісно чернецтво було подвижництвом, зреченням світських спокус. Саме ця замкнутість, відчуженість, аскетизм стають привабливими і для відмежованої від зовнішнього світу свідомості. Монастирі сприймаються як якесь таїнство, що приносить чудесне зцілення, де “пророцтвують”, “множать мед і хліби”.

Маючи більш високу культуру життєдіяльності, монастирі становлять *багатофункціональну систему самопідтримки*, за якої має місце особливий тип самопомоги людині, пов’язаний з найважливішими сферами її життя – спілкуванням, навчанням, спільним проживанням у товаристві, лікуванням, веденням господарства. Тому багато в чому традиційні функції монастирського життя сприймаються населенням Київської Русі як відкриття. Відтак монастирі зміцнившись економічно, перетворюються у певному сенсі на центри благодійної соціальної діяльності. Вони виконують *чотири основні функції*: лікування, забезпечення незаможних (переважно у вигляді надання

одноразової допомоги натуральними продуктами – милостині), навчання грамоті, контроль. Відповідно до кожної з функцій при монастирях створюються особливі форми підтримки, що вказує на відсутність у їх життєздійсненні спеціалізації у якомусь одному виді допомоги, що характерно для церковних закладів Заходу.

Назване спричиняє поступове оформлення ктиторської (китор – засновник) монастирської системи, особливістю якої є те, що той, хто постригається у ченці, зобов'язаний приносити *дар монастирю* у вигляді земельних угідь. Натомість іншу систему підтримки бачимо у *парафіяльній системі допомоги і захисту*, де провідну роль відіграє церква і парафія. Розвиток цієї системи пов'язують з монголо-татарською навалою, під час якої спустошення південних руських земель примушувало населення мігрувати на північ, на незаселені території. Поселення тут починалося із зведення храму, навколо якого будували хаги, утверджуючи наявність парафії, і притаманний їй спосіб життя. Отож, монастирі – це не лише інститути громадської допомоги, а й своєрідні органи громадського контролю, головне місце покарання для жінок. Останні засилялися до монастирів за подружню невірність (так каралися навіть вдови). Церква завше стояла на сторожі шлюбу, підтримуючи його канонічними приписами.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- соціальний захист,
- соціальна допомога,
- благодійність,
- громада,
- форми допомоги і взаємодопомоги,
- колективний захист,
- християнська концепція допомоги,
- суб'єкт допомоги,
- громадська самопомога,
- парафіяльна модель допомоги-захисту.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Чому виникає об'єктивна потреба у реконструкції форм соціальної допомоги та взаємодопомоги у праслов'ян?
2. Визначте роль і вкажіть на значення родових і територіальних громад у наданні соціальної допомоги у повсякденні древніх слов'ян.

3. У чому була сутність братчин, родових обрядів ушанування предків, культу героя і взагалі культових форм реципрокних стосунків у давніх слов'ян?

4. Опишіть общинно-родові форми підтримки, допомоги і захисту особи у форматах сім'ї, роду, поселення.

5. Назвіть та охарактеризуйте форми допомоги та взаємодопомоги у давніх русичів.

6. Охарактеризуйте вплив хрещення України-Руси на модель соціального захисту населення.

7. Якою була благодійність князя Володимира Великого? Назвіть її переваги й недоліки.

8. Висвітліть реальну картину того, як відбувався соціальний захист населення Київської Русі за князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха.

9. Як відбувався розвиток системи соціальної допомоги Православної Церкви на Русі?

9. Визначте особливості парафіяльної системи допомоги й захисту в Україні-Русі.

Рекомендована література для опрацювання

1. Бадя Л.В., Демина Л.И., Егошина В.Н. и др. Исторический опыт социальной работы в России. – М., 1994.
2. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних славян. – К., 1982.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах / редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. — К.: Наукова думка, 1991-1998.
4. Історія України: [посібник] / За ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тупчіненка. – К.: ВЦ “Академія”, 2001. – 480 с.
5. Жуковський А., Субтельний О. Нариси історії України. – Львів, 1992.
6. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): [підручник]. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.
7. Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород, 1997. – 180 с.
8. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежом. – Ужгород, 2000. – 143 с.
9. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 164–169.
10. Холостова Е.И. Генезис социальной работы в России. – М., 1995.

Тема 3

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА У XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТЬ У МОСКОВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ТА В УКРАЇНІ

- *Розвиток монастирської системи допомоги та підтримки нужденних*
- *Формування державної системи захисту*
- *Соціальний захист за часів козаччини*
- *Виникнення приватної благодійності*
- *Соціальна робота в тогочасній Україні*

3.1. Розвиток монастирської системи допомоги та підтримки нужденних

У названий період Україна ще не входила до складу Московської держави. Але згодом (1654 рік, коли сталося формальне приєднання України до Росії) буде приєднана до неї вже в наступній історичній фазі і на неї буде поширена також система соціального захисту цієї держави, що спричинило низку трансформацій у соціокультурному лоні українського загалу.

Концептуальна схема допомоги та взаємодопомоги в Московії у зазначений період істотно змінюється. Для неї характерними стають *три основні форми соціальної допомоги*: а) монастирська, б) державна (захисту) і в) перші світські прояви доброчинності (благодійності). До того ж починаючи з другої половини XIV століття, відбувається об'єднання земель навколо монастирів. Пов'язано це зі зміною характеру монастирського управління, котре переорієнтовує їх життєдіяльність у напрямку *розв'язання нагальних господарських завдань*. А це перетворює монастирі у самостійні *феодалні вотчини*, що прийшли на зміну *кміторським*, які свого часу створювалися князями та єпископами. Останні розвивалися понад 200 років і заклали "*пансіонну*" систему підтримки для чоловіків і жінок: новий чернець, зробивши певний майновий внесок, отримував у монастирі довічне утримання – пансіон.

Інститут удів у цей час отримує правове визнання, що дозволяло цій категорії жінок доживати віку в монастирях з гарантованим забезпеченням. Багато заможних жінок (княгині, боярині), або їхні чоловіки, спеціально будують монастирі для проведення решти життя у їх стінах. Постриги у черниці *стали поширеним* явищем серед жіноцтва. Отож і шлях до монастиря був відкритий для жінок усіх суспільних верств.

Ктиторські монастирі у цей історичний період ще існують, однак знаходяться зазвичай у містах, тоді як монастирі-вотчини інтенсивно розвиваються за їх межами і першочергово через їх *більшу відкритість у наданні допомоги* всім бажаючим. Вони масово скуповували землі і ставали *великими землевласниками*, часто привласнювалися цілі села і навіть міста. Тим самим монастирі як суб'єкти допомоги та підтримки набували функції сильних, могутніх, тобто посідали те місце, яке раніше мали лише князі. Не випадково на герць із татарами перед Куликовською битвою (1380 рік) від росіян вийшли два ченці – Пересвіт та Ослябя.

Примітно зауважити, що селяни із задоволенням приєднувалися до монастирських маєтків, адже саме тут вони отримували значно ліпші умови життєдіяльності – звільнялися від податків, юрисдикції місцевої влади, заїжджих княжих чиновників, яким треба було давати вози, коней, корми, провідників. Крім цього, у старості їм забезпечували притулок у монастирі зі статусом ченця, або “більця”, тобто не посвяченого у ченці, але того, який проживав у межах монастиря і перебував під його захистом. Це насправді був *своєрідний страховий поліс*, хоча для його отримання треба було зробити певний внесок у загальну монастирську скарбницю.

Водночас масовий наплив робочої сили робив монастирі багатими і сильними. Додамо, що їх багатство збільшували і *приватні вклади* у вигляді культових предметів, майна, земельних угідь. Пожертвування здійснювалися на *різних умовах* – поминання вкладників після смерті, годування від їхнього імені жебраків тощо. Існували й *особливі земельні внески*, що уможливлювали отримання статусу “більця”. Так поступово монастирі-вотчини вводили обов'язковий внесок при вступі до нього у вигляді натуральних продуктів, власності, грошових внесків. З плином часу розмір цих внесків щоразу зростав, що надавало їм не лише могутності, а й елітності.

3.2. Формування державної системи захисту

Князь Дмитро Донський, повернувшись у 1382 р. до Москви з Костроми і заставши її спаленою, заплатив 300 карбованців за прибирання і поховання понад 20 тисяч тіл москвичів. Цим фактом, вочевидь, зафіксована *одна з перших форм громадських робіт*. Причому масові лиха примушують шукати нові організаційні форми підтримки, нові способи самопомоги. Скажімо, Іван IV у боротьбі з епідеміями починає застосовувати *“поліцейсько-санітарні методи”*. Для призупинення їх надмірному поширенню він організовує спеці-

альні застави. Більше того, *виникають відомства*, які беруть на себе функції соціального захисту, тобто окреслюється тенденція до утворення *державних реципрокних інститутів*. Так, рішення Стоглавого зібрання про викуп полонених починає реалізуватися головною мірою лише тоді, коли з'являється *Полонянничий приказ* (аналог міністерству) 1668 року. Загалом прикази стають *провідною законодавчою нормою допомоги і захисту*, а також контролю за церковним життям.

Показовою тут є діяльність Приказу Великого Палацу, завдання якого полягає у видачі грошей монастирям і церквам з царської скарбниці. Відтак прикази і чиновники (спочатку у вигляді дияконів) приходять на зміну князівському особистісному захисту бідних. Водночас відбувається *зміцнення законодавства* стосовно державної опіки знедолених, яке стало мірилом учинків, норм і вимог до опіки. Воно замінило собою княжі моральні імперативи на категорії державних зобов'язань, нормативів. За Івана IV (Грозного) закладаються традиції, коли верховна влада починає *законодавчо втручатися у справи церкви*, спочатку обмежуючи її владу, а пізніше й контролюючи її. Так, у Судебниках 1550 року вперше ставиться питання про правомірність опіки церквою осіб, котрі не є "клієнтами церкви" – торговців, міщан. Цим особам, так званим більцям, забороняється жити в монастирях і підлягати їхній юрисдикції (захищеності).

Оскільки монастирі-вотчини (які тепер переважали) не розв'язували проблеми жебрацтва, то державна влада *офіційно легалізувала інститут жебрацтва*, перетворивши його у певний спосіб життєактивності). І це в той час, коли у Західній Європі з'явилася низка законів, що забороняли це явище. Під захист закону потрапляють каліки, міські жебраки, а особи, які здійснювали стосовно них насильство, мали платити штраф – калікам чотири алтини, московським міським жебракам вісім алтинів дві деньги.

Державний контроль і підтримка здійснюються в різних напрямках, у тому числі і шляхом *регулювання цін на хліб* у період масового голоду. До таких заходів вдається цар Борис Годунов (1601 рік): коли в Усольському повіті різко зростають ціни на хліб – вводяться державні тверді ціни; до того ж вживалися каральні заходи стосовно осіб, що приховували хліб чи підвищували ціни, нехтуючи встановленими. В 1603 році виходить указ, що дозволяв *"відпускати на волю"* під час голоду кріпаків на прокорм без оформлення відпуску. Соборний звід законів 1649 закріплює його і вносить доповнення – дозволялося оформляти грошовий борг у рахунок майбутнього відпрацювання, дозволена відстрочка збіднілим від одного до трьох років. Причому на відміну від Руської Правди коло осіб тут соціально не обмежується.

Інакше кажучи, з'являється *кредитна система*, яка дозволяла у період масового голоду фізично та економічно виживати працюючому люду.

Номенклатура “санітарно-поліцейських” заходів проти поширення мору (епідемії) також *підкріплюється указами та законами*. Чітко організується робота *інституту контролю*, що відтепер охоплює штатних службовців. Їх призначення – сповіщати населення про падіж худоби в усіх адміністративних одиницях, наглядати за тим, щоб м'ясо здохлих тварин не потрапляло на ринок і щоб закопували їх у спеціально відведених місцях, віддалених від поселень.

Отже, у зазначений історичний період держава як суб'єкт допомоги першочергово здійснює підтримку тих осіб, які стоять на захисті інтересів чинної влади. Тут діє той самий механізм реципрокних зв'язків, *узаконення патерналістських* (від патернус – батьківський) *відносин*: “Ти – мені, Я – тобі”. На початку влада виявляє поблажливість, а не здійснює законне право особи на підтримку, коли вона потерпає від владного тиску. Отож не можна ще говорити про якусь цілісну систему державного патронату над службовцями, адже підтримка надавалася далеко не всім, а вибірково, окремим персоналіям.

3.3. Соціальний захист за часів козаччини

Певну історичну картину соціального захисту в Україні дає робота С. Верхратського “*Історія медицини*”. Її автор насамперед пропонує розглянути братство – релігійно-національну організацію українського заможного міщанства, що в XV–XVIII століттях відіграло важливу роль у житті нашого народу, в його боротьбі проти національного гноблення польськими панами, проти наступних спроб окатоличення. Їх обов'язком було здійснення релігійно-благодійних заходів. Крім того, вони покликані були забезпечувати церкву людьми, котрі могли правити службу, тобто вміли читати і писати, допомагати збіднілим і хворим членам своєї парафії. Освіта у братських школах передбачала лише навчання читанню і письму, але для тих часів це була справа велика й важлива.

В Україні в XVI, й особливо у XVII, століттях було досягнуто певних успіхів. В описі Павла Алеппського, котрий з антиохійським патріархом Макарієм подорожував Україною до Москви в 1654 році, читаємо: “Починаючи з цього міста (Рашків на Дністрі) по всій землі козацькій, у кожному місті, в кожному селі для убогих, немічних і сиріт збудовано на краю чи всередині населеного місця будинки, в яких вони мають притулок”. Ці примітивні братські притулки, де, зрозуміло, медичного догляду не було, у XVI столітті називали *шти-*

тями. Скажімо, у 1522 при Онуфріївському монастирі братство влаштувало шпиталь, для якого отримувало значну матеріальну допомогу від московського царя Федора Івановича. У передмістях Львова при українських церквах було відкрито ще чотири невеликих шпиталі.

Братські шпиталі утримувалися коштами парафіян. У містах великі ремісничі цехи мали власні шпиталі, менші об'єднувались й підтримували спільний шпиталь. У деяких містах такі заклади існували на гроші, отримовані за користування міськими вагами, переїзд через мости, переправу поромом. Крім шпиталів, що утримувалися на громадські кошти, в Україні були ті, існування яких забезпечувалося завдяки заповітам заможних осіб, котрі відписували для цього села, млини й навіть шинки.

Про кількість шпиталів в Україні у XVII–XVIII століттях можна дізнатися з відомостей ревізських книг Лівобережної України архіву Малоросійської колегії. Так, у 1732 році у Чернігівському полку налічувалось 118 шпиталів, Лубенському – 107, Миргородському – 29, Ніжинському – 138, Полтавському – 42, Переяславському – 52. Ці шпиталі мали опікувальну мету. Так, Київське братство, яке було засновано в 1615 році, мало школу й шпиталь “для людей убогих, старих, калічених та духовних, як свецьких, так і лицарських.

Коли Запорізька Січ стала місцем скупчення кількох тисяч людей, коли після походів запорізьких козаків було багато поранених, частина з яких назавжди залишалася інвалідами, Січ змушена була збудувати власний шпиталь при Трахтемирівському монастирі над Дніпром. Завдяки великим коштам, які надавала Січ, цей монастир став одним з найвідоміших в Україні. Його з козацьким шпиталем не раз грабували й руйнували, але Січ його швидко відбудовувала. Проте у 1678 році поляки його вщент зруйнували.

Серед запорізьких козаків популярною була народна медицина. Чимало їх зналося на траволікуванні. Під час походів, боїв з-поміж козаків визначались особи, яким доручалося лікувати хворих і поранених за винагороду з військового скарбу. За свідченнями французького інженера і дослідника Боплана, котрий бував на Січі, козаки застосовували дуже своєрідні та ефективні засоби медичної самопомоги і взаємодопомоги. Багато козаків, так званих *характерників*, володіли таємницями лікувального навійювання. Такі цілителі, часто самоуки, підтримували стосунки з дипломованими лікарями, які за власною ініціативою лікували місцевих жителів та передавали їм знання із медицини, санітарії, особистої гігієни.

За постановою військової ради Запорізької Січі було вирішено створити шпиталь при Межигірському монастирі поблизу Києва. У

1680 році кошовий Іван Сірко передав у підлеглисть цьому монастиреві Самаро-Миколаївський Січовий монастир, розташований на острові між річками Самарою і Самарчиком. При останньому також був військовий шпиталь, як і при Лебединському поблизу Чигирини і Левківському поблизу Овруча. Всі ці монастирі охоче перебирали на себе піклування про запорізьких козаків, оскільки мали від цього матеріальний прибуток у вигляді коштовного оздоблення церков і великих внесків. Зокрема, під час визвольної війни Січ розподіляла своїх поранених та інвалідів в інші шпиталі при монастирях і церквах, виділяла на лікування і догляд певні кошти із загальновійськового скарбу. Лікували та доглядали хворих у шпиталях ченці.

Із загибеллю Січі шпиталь запорожців при Межигірському монастирі передбачалося перетворити на інвалідний громадський будинок. Проте останній було влаштовано в Кирилівському монастирі в Києві, а в Межигір'ї відкрито військовий госпіталь. У 1787 році в день наміченого відвідання Межигір'я царицею Катериною II шпиталь запорізьких козаків з невідомих причин згорів. Архів монастиря згорів ще раніше – в 1764. Цим, власне, й пояснюється, чому фактично нічого не відомо про організацію і роботу цього шпиталю.

3.4. Виникнення приватної благодійності

Історія соціального захисту сягає *особистої добродійності*, яка була притаманна людському загалу ще з доісторичних часів. Вона завжди була властива людям як вияв природного співчуття і намагання підтримати у такий спосіб власний авторитет. Проте вияви добродійності були адекватною відповіддю на суспільні потреби. З перших кроків цивілізації, коли сім'я, домогосподарство набули ознак основного виробничого осередку усупільнення, закономірно поклали турботу про непрацездатних на інших членів сім'ї чи родини. Ті, хто залишився безпомічним поза сім'єю, або ціла родина опинялася у скрутному становищі, могли розраховувати на допомогу громади. Захист нужденних здійснювався у формі особистої та громадської добродійності тоді, коли йшлося про виживання людини чи сім'ї.

Християнство справило величезний вплив на формування суспільної моралі, ставлення до убогих, адже *любов до ближнього* є основною засадою такої моральної поведінки віруючого. Сюжет про християнські чесноти повно відображений у трьох Євангеліях Нового Заповіту. Наведемо його: “*Чоловік підійшов до Ісуса і запитав його: “Що маю робити, щоб заслужити вічне життя?” – “Знаєш заповіді: не перелюбствуй, не вбий, не вкради, несправедливо не свідчи, поважай*

батька свого і мати свою?”. Той відповів: “Усе це я роблю з молодих років”. Почувши це, Ісус сказав: “Іще одного тобі не вистачає. Продай все, що маєш, і роздай бідним, тоді матимеш скарб на небі. Легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому увійти до Царства Божого”.

Громадська благодійність була поширена ще за часів Київської Русі. Церква стала ще й благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалась допомога нужденним з боку глави держави – князя. Перші уроки та перші регламентації були тісно пов’язані із християнським світобаченням потреб і проблем окремої людини. Сирітство, жебрацтво, інвалідність – ось коло проблем, що відображені у перших законодавчих нормах. Уставом князя Володимира його піддані зобов’язані були віддавати десятку частину свого доходу на утримання монастирів, церков, богоділень, лікарень і мандрівних нужденних. У *Заповіті* Володимира Мономаха (1053–1125), зокрема, йдеться: *“Усього ж більше убогих не забувайте, оскільки вам по силі своїй можливо годуйте”*.

Виходячи в добротинності з етично-релігійних міркувань, князі були схильні ставити її під опіку церкви і доручати цю справу представникам церковних кіл. Особливою щедрістю вирізнялися ченці Києво-Печерського монастиря. Феодосій Печерський побудував поблизу монастиря спеціальний будинок, де утримувались убогі та каліки. У Церковному уставі 996 року згадується про обов’язок духовенства турбуватися про бідних, причому на утримання церков, монастирів, богоділень і мандрівних нужденних було визначено десятину. В цю історичну добу уваги суспільства до справ благодійності та пожертв слушно поставити в тисячолітньому часовому вимірі на перше місце. Відмітною рисою благодійності цього періоду було “сліпе” роздавання милостині. Причому жебраків ні про що не розпитували, адже це заборонялося вченням святих отців. Святий Іоанн Златоуст казав: *“Ти не повинен дізнавати в бідних, що вони за люди, тому що приймаєш їх в ім’я Христа”*.

Природно, що допомога подавалась здебільшого у вигляді життєво важливих продуктів, тому що грошовий обіг був майже не розвинений. Проте, незважаючи на відсутність “розслідування” реальної нужди прохача, милостиня досягала своєї мети. Голодний не брав будівельних матеріалів, а погорілець, якщо не був голодний, не просив хліба. У будь-якому разі допомога була різноманітною і відповідала справжній нужді – нагальній життєвій потребі.

Повчання митрополита Київського і Галицького Петра Могили (1597–1647): *“Повідала нам братія святої лаври Печерської Київської,*

що до архімандрита Єлисея Плетенецького якось прийшов келар і сказав йому, що багато-багато хлібів видається на кожний день. Той же подивувався такому споживанню і пішов до келарні подивитися, хто це так багато хлібів поїдає. І побачив багато жебраків там, і ще більше вразився (не тому, що багато їх було, а що здорові й сильні з недужими брали хліб). І почав сам здорових голодних проганяти (повелів їм недармового хліба їсти, а працювати). Недужим – сліпим, кривим та їм подібним – повелів дати їстивності.

Коли ж повернувся у свою келію, тоді, о чудо! Град такий великий випав, що всі жита монастирські побив та із землею змішав. Нікому ж іншому град той жита не потовк. Побачив це старець-архімандрит і повелів усім, хто просить, дати хліба. І коли супроти того говорив келар: нема цього чи того в келарні, не маю звідки дати, сказав йому старець: “Давай усім, хто просить: тобі не убуде, обитель же свята ніколи не збідніє”.

Отже, у XIV – першій половині XVII століть починають розгортатися світські підходи до підтримки та допомоги нужденним. Пізніше в літературі це отримало назву приватна благодійність, що виявлялася в допомозі голодуючим, а також у лікуванні бідних. Такою діяльністю займалися і колишні державні діячі, і духовні особи (наприклад, колишній патріарх Никон). Якщо для державних службовців медична допомога була нагородою за вірність, мужність тощо, то в новій традиції, що зароджувалася, вона поставала як добродійна акція – як ідея християнського служіння ближньому. Скажімо, поміщиця Уляна Осор’їна у голодні роки розділила долю своїх селян, а також доглядала за хворими та немічними. Таку благодійність професор С. Зеньковський називає *“християнською соціальною роботою”*. Імовірно, основний профіль такої благодійності даного періоду пов’язаний з підтримкою жебраків і лікуванням хворих. Проте не менш важливим напрямком її був і *випуск полонених*. І тут є підстави говорити не про поодинокі акції “окремих добродійців, а про масове явище.

3.5. Соціальна робота в тогочасній Україні

Хроніка українських братств – православних громадських об’єднань – фіксує численні факти створення лікарень та інших благодійних закладів. Так, у передмістях Львова в XIV столітті ними були відкриті чотири лікарні. Київське братство мало свою школу і “шпиталь для людей убогих, уразливих, старих, причому як духовних і цивільних, так і лицарських”. У Кам’янці-Подільському функціонував вірменський шпиталь, створений на кошти місцевої громади, де лікували хворих різних національностей.

В основі соціального устрою, що утвердився на Наддніпрянщині після революції 1648 року, була рівність. Кожний міг увійти до Запорізького війська, користуватися козацькими правами й свободами. На думку Д. Яворницького, “запорізька громада доходила до *повного ідеалу рівності*, не відомої ні в давньому світі, ні у середніх, ані в нових віках; пануюче тут начало рівності було присутнє скрізь – під час загальних зборів, при виборах військових старшин, при управлінні січовому, при керівництві паланковому, в усіх запорозьких школах, при загальній трапезі, при поділі майна і в приватному житті по куренях”. За переписом 1654 року половина населення території Запорозького війська належала до козацького стану, інша половина – до міщанського. Але між різними соціальними верствами не було гостро зазначених меж, а тим більше протистояння.

Визначальний тягар соціальної допомоги на селі несла громада. Цьому сприяли особливості общинної організації сільського життя в Україні, де довго зберігалися традиції народного віче. Традиційно колективно вирішувалося широке коло питань господарського і громадського життя, що сприяло розвитку і селянських громад, однією з примітних рис яких стало самоврядування. У XVI—XVIII століттях громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською спілкою, відіграла роль станової організації селянства, що регулювала всі аспекти його повсякденної життєдіяльності. При цьому вона була, з одного боку, певним пережитком середньовікового устрою, а з іншого – демократичною організацією, котра згуртувала селян у боротьбі за свої права, за належний соціальний захист.

У цій формі громадського самоуправління важливу роль відігравали громадські ради, сходи, суди, діяло звичаєве право, прості процесуальні норми, включаючи обрання і призначення посадових осіб. До їх функцій належав і розгляд соціальних питань. Загалом же *громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за убогих, жебраків, волоцюг*. Згідно зі статутом, вона була зобов’язана утримувати убогих, а панський двір мав дбати про забезпечення їх певним заробітком, видачу готівки для придбання найнеобхіднішого.

Відтак саме керівники громади мали організувати *притулок убогим* (у спеціальному будинку чи вільних хатах). Старцям, а також збіднілим сім’ям односельців, *допомагали харчами* напередодні свят, щонайперше Великодня і Різдва. Заборонялося їм жебракувати в інших селах, оскільки це негативно впливало на репутацію громади. Водночас *стимулювалося благодійництво*. Наші предки вірили, що за обдаровування бідних, скривджених віддається на небесах, а в земному житті буде краще господарювати. Подекуди існував звичай, за яким заможні люди

дарували бідним, особливо вдовам, ягня чи теля, цінні речі, продукти. Найчастіше це робилося в межах сусідських і родинних зв'язків.

Примітно, що невідмовною була громадська допомога погорільцям. З її коштів громада або з власних запасів заможні селяни допомагали потерпілим одягом, харчами, насінням, будівельними матеріалами, оперативно влаштовували толоку для зведення житла.

Турбувалася громада й про *сиріт і вдов*. Таке ставлення впливало з християнської моралі: скривджених долею ніхто не смів ні в чому неволити чи принижувати. Аж до ХХ століття кожне велике село мало сирітську раду і сирітського суддю, які через опікуна дбали про долю своїх підопічних. У виборі опікуна для сиріт вирішальна роль належала родині, але не менш важливою була й громадська думка. За потреби громада шукала кошти із внутрішніх резервів (продаж власного майна, лісу, штрафи тощо), залучала для допомоги церкву.

На відміну від Росії, де церква спиралася на світську владу, в Україні вона не залежала від державців, а залишалася “справою громади”. У ХVІІІ столітті вона набуває характеру демократичної установи. Матеріально церква живе переважно за рахунок коштів парафіян, які беруть участь у вирішенні питань, пов'язаних з використанням пожертвувань, призначенням священиків, служителів, їх оплатою. Тому Українська Церква поступово перетворилася на *духовний центр*, котрий поєднував у собі храм, школу і шпиталь. У храмові дні (празники) біля церков влаштовувалися громадські обіди, обдаровування старців, калік, сиріт. Заохочувалася милостиня, сприялося “розговіння” убогих і в інші дні.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- монастирська система допомоги,
- державна система захисту,
- добротинність,
- законодавча норма допомоги,
- інститут жебрацтва,
- патерналістський захист,
- козак-характерник,
- соціальна робота як фахова діяльність,
- громадська благодійність,
- Українська Церква як духовний центр.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте соціальну діяльність монастирів, ктиторську монастирську систему за часів Козацької держави.
2. Опишіть становлення монастирської системи допомоги та підтримки нужденних у Московській державі XIV–XVIII століть.
3. У чому полягала державна політика стосовно жебрацтва в Московії?
4. Висвітліть ставлення до жебраків у Московській державі XIV–XVIII століть як проблему тогочасного суспільства.
5. Обґрунтуйте, що спричинило формування державної системи захисту населення у Московії (XIV–XVI ст.).
6. Охарактеризуйте приватну благодійність у Московській державі XIV–XVIII століть.
7. У чому полягала самопомога у рамках козацької демократії?
8. Що таке братські притулки або шпитали? Коли, де і як вони працювали?
9. Опишіть приватну, громадянську і християнську форми благодійності та дайте їх характеристику.
10. Як утворилися і розвивалися українські релігійні братства? Якими були основні напрямки їхньої діяльності?

Рекомендована література для опрацювання

1. Бадя Л.В. Благотворительность и меценатство в России: краткий исторический очерк. – М., 1993.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. / редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. — К.: Наукова думка, 1991-1998.
3. Материалы по истории социальной работы в России / Под ред. П.Я. Циткилова. – Новочеркасск, 1996.
4. Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород, 1997. – 180 с.
5. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежом. – Ужгород, 2000.
6. Соціальна робота: [підручник] / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкач, Н.М. Горішня, Г.В. Лешук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: Збруч 2010. – 330 с.
7. Фирсов М.В. История социальной работы в России. – М., 1999.
8. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 169–174.
9. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3-х т./ Д.І. Яворницький. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1990.

Тема 4
ДЕРЖАВНА ОПІКА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII –
ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТЬ

- *Утвердження державно-адміністративних підходів до суспільної та приватної опіки*
- *Приватна добродійність та її форми*
- *Основні напрямки суспільної опіки*

4.1. Утвердження державно-адміністративних підходів до суспільної та приватної опіки

Державна і суто приватна форми опіки в Росії склалися протягом *майже двох століть* (з XVIII по другої половини XIX століть) і розвивалася у кількох напрямках. Спочатку формувалася *адміністративна система допомоги* нужденним, яка охоплювала певні територіальні інститути допомоги та підтримки, державні превентивні (запобіжні) і захисні заходи стосовно різних верств населення, певну законодавчу базу, що регулювала відносини між різними суб'єктами, групами і державою. Згодом у розвитку адмінсистеми підтримки окреслилася тенденція *інституціональної допомоги*, тобто через різні відомства – суспільні та приватні організації захисту й опіки.

Адміністративна система допомоги нужденним прискорено формується у період руйнування старих державних зв'язків і господарських відносин. Під час правління Петра I (1689–1725 роки) державне управління проходить три головні етапи: приказний (від “приказ” – відомство в управлінні Росії того часу) – 1682–1709, губернський – 1710–1718 роки, колезький (від “колегія” – відомство в держуправлінні Росії, що введено Петром I замість приказів у 1717–21) – 1719–1725 роки.

На першому етапі (приказна система) проблеми опікування були пов'язані зі *секуляризацією* (вилучення чогось із відання церкви) *монастирських земель* і реформуванням діяльності Монастирського приказу. Приказ взяв на облік усі володіння монастирів і духовних владик (ієрархів), поділив їх на дві категорії: доходи одних йшли на потреби монастиря, других – у *державну скарбницю*. На початок XVIII століття монастирські вотчини стають основними джерелами грошових, хлібних та інших доходів держави, котра дедалі більше контролює діяльність церкви, спрямовуючи її кошти значною мірою

на свої потреби (пов'язані переважно із веденням безперервних війн). Потреби соціальні фінансуються *залишковою*. Скажімо, у 1708 році військові витрати становили 1 286 384 крб., а витрати на освіту, опіку та охорону здоров'я – 55 519 крб. і все ж богомільним жебракам фінансова допомога надається постійно. Натомість лише з 1706 року *опікування розповсюджується на дітей, вдів військовиків*, хоча витрати на них удвічі-тричі менші за ті, котрі отримують жебраки.

Петровські перетворення на початку XVIII століття істотно змінюють систему захисту і допомоги нужденним. У суспільстві *змінюється підхід до людини*. Якщо для середньовіччя характерне *заперечення цінності особистості, пріоритет цінностей колективізму* (порівняйте з радянським періодом), що закріплюється економічними засобами (общинна чи монастирська власність на землю, або під патронатом державних органів), то в епоху формування абсолютизму цінність людини розглядається з позицій її *трудової вартості* (тобто як робочої худоби). Ось чому за Петра I відбувається *активізація політики боротьби з професійним жебрацтвом, підсилюється роль держави у соціальному захисті, розширюються заходи, скеровані на секуляризацію монастирських земель, обмеження впливу церкви на народний загаль і посилення державного управління*.

У цей час правова регламентація боротьби із жебрацтвом дещо змінюється. Висилка волоцюг поширюється і *на жінок*. З'являються *органи контролю* цієї справи у вигляді Монастирського приказу, який мав висилати жебраків до місць приписки (Указ 1712 року). Жебраків вилловлювали і *примусово віддавали на роботи* (порівняйте з боротьбою проти “тунеядців” у СРСР). Одночасно передбачені були і *санкції проти тих, хто подавав милостиню* – перший штраф 5 крб., другий – 10. Установлювалися штрафи і для осіб, у чиєму віданні перебували здорові жебраки – поміщиків, вотчинників, включаючи духівництво. Хоч милостиня як така не заборонялася, хочеш допомогти бідним – віддай гроші в богодільню, притулок, яких на той час було вже досить багато. Дозволялося старостам сіл і соцьким збирати жебракам “на хліб і на одяг” у тих селах, звідки вони вийшли, а за це, якщо вони “не убогі і не старі”, ті могли свій “хліб відпрацювати”.

До найдієвіших *санкцій стосовно жебраків* треба віднести такі: *впійманих уперше бити батогами, вдруге і втретє – таврувати та висилати чоловіків на каторжні роботи, жінок – до прядильних будинків, дітей – на суконний двір і мануфактури*. “Амністії” не передбачалися нікому – ні старим, ні хворим, ні божевільним (щоправда, пізніше Петро I увів так званий “огляд дурнів”).

Політика секуляризації монастирських володінь була практично зорієнтована – передбачала не лише матеріальний, а й *організаційний контроль* діяльності церкви, у зв'язку з чим, власне, й з'являється указ про регламентацію життя монастирів. У “Духовному регламенті” (1725 рік) уперше перед духовними особами ставиться питання про *милостиню як суспільне зло*, пропонується викоринити цей звичай: “Розсуди всякий благорозумний, скільки тисяч у Росії є лінивих прохачів, декілька тисяч не вирощують хліба й тому немає від них достатку хлібного”. Перед духівництвом ставиться завдання виявити ті сторони милостині, які *провокують зростання професійного жебрацтва*, і ті, що *йдуть на користь суспільству*: “добрий чин милостиню визначить”. Окреслені *нові напрямки* діяльності церкви у царині суспільної опіки, передусім це будівництво при церквах “*странноприимниця*” (кімнат чи будинків для ночівлі прочан) і “*лазаретів*” (*шпиталів*), де наказувалося збирати старих і позбавлених здоров'я, котрі не можуть самі себе прогодувати, утримувати.

Отож держава починає усвідомлювати *свою вирішальну роль і непересічну місію* у справі ліквідації професійного жебрацтва і проведенні профілактики цього явища, у створенні системи захисту та допомоги нужденним. Так, у Регламенті (статуті) головного магістрату (1721 рік) визначена *роль поліції* у справі суспільної опіки як *одного із суб'єктів “соціальної політики”*. У розділі X підкреслено, що “поліція опікується жебраками, бідними, хворими, убогими, каліками, іншими неімущими, захищає вдів, самотніх, прочан, виходячи із заповідей Божих, виховує юних у цнотливій чистоті і праведних науках”. У Регламенті також зазначені *основні інститути опіки*: “смирительні (гамівні) будинки”, призначені для людей “непотребного (непристойного) життя”; “прядильні будинки” – для жінок непристойного способу життя, “гошпиталі” (шпиталі) – для опіки самотніх, хворих, скалічених, убогих, старих осіб обох статей; “сирітські будинки” – для убогих дітей, які залишилися без батьків, де їх утримували та виховували, “інші будинки від різних хвороб бідних лікують”. Належало зазначені будинки побудувати у кожній губернії за рахунок земських відрахувань із місцевого самоуправління.

В *інструкціях магістратам (орган міського управління в Росії з 1720 року)* мовилося (1724, §33) про потребу навчання малолітніх дітей не лише заможних, а й бідних батьків. Школи мали бути організовані при церквах, а магістрати покликані забезпечити *не лише навчання, а й опіку дітей*. На них покладалася справа призначення опікунів, а також був увірений контроль за їхньою діяльністю та нагляд за процесом їх виховання. У §34 інструкцій підкреслювалося, що

опікування бідних і пристарілих громадян покладається *безпосередньо на магістрати*. З цією метою вони мають бути влаштовані у міських богодільнях, а не жити упроголодь за рахунок милостині від громадян. Стосовно професійного жебрацтва у §32 зазначалося, що гультьайський спосіб життя призводить до скоєння різних злочинів – злодійства, грабіжництва. Для запобігання цьому людей такого способу життя слід примушувати до занять ремеслом, різними роботами, мистецтвом.

Отже, за правління Петра I сформувалася досить розгалужена *система соціального захисту*, до якої входять: а) центральні органи – спочатку Патріарший і Монастирський прикази від 1712 року – Святійший Синод, а від 1724 – Камер-контора; б) міські магістрати; в) дідичі (поміщики) у кріпацьких селах; г) війти (старости) і соцькі у поселеннях з вільним населенням. У цілому ж Інститути опіки цього періоду слушно умовно поділити на дві групи – *соціального контролю та соціальної допомоги*. До перших доречно віднести гамівні і придільні будинки, до других – шпиталі.

Прийняття нового адміністративного Зводу законів про губернії Катериною II (1775 рік) передбачало організацію спеціального органу – приказів суспільної опіки. У кожній губернії створювався такий приказ під головуванням цивільного губернатора. Він охоплював як інститути підтримки, так і інститути контролю – народні школи, лікарні, сирітські будинки, аптеки, богодільні; будинки для невиліковних хворих, для душевнохворих, трудові тощо.

Метою створених приказів було розширення своєї фінансової бази через широку комерційну діяльність, утримуючи цегельні, черепичні заводи, крамниці, заїжджі двори та ін. Пошуки належної системи фінансування приказів суспільної опіки тривали аж до 1810 року, коли вони перейшли під юрисдикцію Міністерства поліції, а пізніше – Міністерства внутрішніх справ. Саме тоді фінансові потоки набули *організованої форми*. Ці міністерства стимулювали прикази до збільшення і накопичення фінансових засобів, дозволяючи їм ведення господарських і майнових операцій (здавання в оренду крамниць, будинків, кузень, млинів, садів, городів тощо; заохочення до видобутку торфу, розпилювання колод, дров; відкриття суконних фабрик). Дозволялися фінансові операції, надавалися грошові пільги. Внаслідок цього, незважаючи на війни, епідемії, голодні роки, *капітали приказів безперервно збільшувалися*, становлячи у 1810 році – 5,165 млн. крб., 1814 – 8,390 млн. крб., у 1816 – 10,334 млн. крб., у 1857 – 13,148 млн. крб.

У цей час створюється й організаційна структура приказів, хоч єдиної адміністративної системи ще не існувало. Управлялися вони колегіально під головуванням безпосередньо губернатора. До складу

правління входили засідателі спільного суду, по одному від кожного стану – дворянства, купецтва, селян. При цьому ведення справ покладалося на одного із членів правління. Сучасники відзначали громіздкість і неоперативність цієї адмінсистеми. У будь-якому разі за станом на 1862 рік склалася певна *структура інститутів допомоги*, до якої входили лікувальні установи (лікарні, будинки для душевнохворих), установи опіки (богодільні, інвалідні будинки для невиліковно хворих), навчально-виховні заклади (виховні та сирітські будинки, училища для дітей канцелярських службовців), інститути пансіонерів, місцеві благодійні товариства.

Тогочасна суспільна опіка набула значного розвитку завдяки *трьом основним засадам*: а) самостійності місцевих благодійних організацій, б) долученню до управління місцевого населення і в) забезпеченню населення більш-менш достатніми грошовими засобами. Проте мала ця система і суттєві вади – прикази розвивали діяльність на свій розсуд, опікування не було обов'язковим для всіх нужденних, а лише вибіркоким. *Прикази не могли задовольнити потреби населення* і не тільки через нестачу засобів і недосконалість адміністративно-господарської системи, а й через погану славу закладів суспільної опіки, де мали місце формалізм і різні зловживання.

4.2. Приватна добродчинність та її форми

Неспроможність державних і церковних закладів задовольнити потреби населення у соціальній підтримці та допомозі спричинили ще у XVIII столітті розвиток *інститутів приватної добродчинності, відомих інститутів підтримки та захисту, благодійних товариств*.

Форма надання допомоги на перших етапах даного періоду була традиційною для християнської культури милосердя – пожертвування. Але тут виникали проблеми: часто-густо коштів було недостатньо, що не дозволяло, наприклад, відкрити якийсь тип закладу. Це вимагало утворення товариств, організацій, які б давали змогу об'єднувати ресурси благодійників і скеровувати їх на найактуальніші потреби. Так з'являється *Рада імператорського людинолобного товариства* (1816 рік), яка зосереджує кошти окремих жертвовників. Об'єднані у такий спосіб кошти уможлилювали розв'язання актуальних завдань – розвивати інститути підтримки, відкривати нові заклади тощо.

Водночас названа Рада стимулювала діяльність “Благодійного товариства”, що було засноване у 1812 році Олександром І. Програма цього товариства визначала, крім напрямків діяльності вже традиційної (наприклад, опікування бідних і хворих), допомогу постраж-

далим від нещасних випадків на вулицях, утримання особливих лікарень для потерпілих від інфекційних хвороб, опіка над “спотвореними природою чи пригодою”, виховання глухонімих. Допомога Товариства мала як постійний, так і тимчасовий характер. Залежно від цього утворювалися й відповідні інститути. Скажімо, до установ, які надавали *постійну опіку*, належали навчально-виховні богодільні, безкоштовні і дешеві квартири. До того ж *тимчасову допомогу* надавали медичні, благодійні товариства, нічліжні притулки, безкоштовні їдальні. Капітал Товариства постійно збільшувався: якщо у 1616 році він становив 642533 крб., то у 1855 – вже 1221300 крб., а його нерухомість на той час оцінювалася у 1947900 крб.

Філантропічною діяльністю займалися і відомі у світі масонські ложі. Благодійність вважалася однією з найважливіших чеснот “вільних мулярів”, а найпопулярнішою формою добродійності було *пансіонерство*. Своїм пансіонерам (серед них були вдови, дівчата, студенти) вони виплачували щодва місяці грошову допомогу (5–10 крб. на особу).

У підсумку є підстави констатувати, що всі форми та види тогочасної приватної благодійності можна звести у три напрямки:

а) організація та фінансування інститутів (закладів) допомоги і підтримки;

б) надання одноразової або постійної матеріальної та грошової допомоги (наприклад, П. Поміан-Пезавурнус з прибутку від видання газети “Русский инвалид” надавав постійну допомогу 1200 інвалідам війни 1812 року);

в) здійснення соціального патронажу (проведення заходів удома) над певною категорією нужденних.

4.3. Основні напрямки суспільної опіки

У зазначений історичний період формуються державні підходи до розв’язання проблем інвалідності, материнства й дитинства, а також соціальної патології – професійного жебрацтва, алкоголізму, проституції, дитячої бездоглядності.

Інвалідність. Спочатку державна участь у здоланні проблем, пов’язаних з інвалідністю учасників імперських воєн, полягала в організації для них *притулків*. Допомога надавалася переважно матеріальна або індивідуально – медична, коли спеціальним розпорядженням для знатних людей призначався спеціально виділений лікар. Але створення Петром I величезної на той час регулярної армії і ведення ним безперервних загарбницьких воєн (до них масово і

першочергово долучалося й українське козацтво) різко збільшило кількість інвалідів, у тому числі і з важкими формами, та вимагало нових форм допомоги їм. Рішення було знайдено типове для царя-реформатора – використовувати *монастирі* для *опікування офіцерами та солдатами*, котрі не мали власної домівки, постригли їх у ченці (Указ 1722 року). Для того щоб закріпити за військовими-інвалідами вакансії ченців цар заборонив спеціальним указом (1723) постригати у ченці чоловіків інших станів. *Хлібне та грошове забезпечення* здійснювалося теж з монастирських доходів, диференційовано, тобто залежно від чину вояка (наприклад, полковнику в 1712 році виплачували 892,73 крб. на рік, а рядовому – 20,38).

Катерина II звільнила монастирі від утримання воєнних інвалідів. Проте з церковних і монастирських доходів вилучає 125 тис. крб. на утримання інвалідів війни, їхніх жінок і дітей. На ці кошти вона заснувала інвалідні будинки в Москві та Санкт-Петербурзі. Їх мережу було розширено за правління Олександра I.

У 1814 році були утворені Патріотичне товариство, одним із завдань якого була опіка хворих та поранених вояків, і спеціальний Комітет, котрий займався опікою поранених генералів, офіцерів та їхніх родин. Якщо вони були спроможні нести цивільну службу, їм надавалися більш-менш високі посади на державній службі (поліцмейстерів, городничих, справників тощо). Призначені на посаду не позбавлялися пенсії. Покаліченим штабс-офіцерам та обер-офіцерам дозволялося видавати безкоштовно ліки в аптеках. Нижнім чинам “до скону” виплачувався оклад, який вони отримували у своїх полках (у мирний час). Отже, держава шукає і знаходить нові форми допомоги та підтримки на основі законодавчої регламентації, а не шляхом руйнування монастирської системи опіки (як це вчиняв Петро I).

У цей же час робляться спроби використовувати працю опікуваних воєнних інвалідів через створення *інвалідних рот* (1796 рік). У них зберігався військовий регламент, а їх специфічні військовики виконують посильні трудові функції. Проте ефективність “військових трудових формувань” такого типу не підтвердилася і у 1823 році їх розформували.

Вочевидь зміни стосувалися опікування не лише воєнних інвалідів. Ще за правління Петра I організуються перші *будинки для душевнохворих*. У період правління Катерини II вони вже стали обов’язковим елементом системи опіки в губерніях (тим самим відбувається руйнація найдавнішого православного інституту юродивих). На початку XIX століття покладено початок *опікуванню сліпими та глухонімими*. Зокрема, у 1806 році Олександр I запросив до Санкт-

Петербургу французького вченого, автора методики навчання сліпих, В. Гаюї, котрий заснував тут цього ж року перший заклад для сліпих. У 1846 в Москві була відкрита перша богодільня для незрячих жінок. Опікуватися глухонімими почали ще з 1806 року (раніше з ініціативи групи добровольців робота провадилася приватно). Тільки наприкінці ХІХ століття ця діяльність набуває системності й оформлюється у певний напрямок суспільної опіки.

Цілеспрямована діяльність *на захист і підтримку дітей* почалася за Петра І, який видає серію указів стосовно дитиновбивства незаконно народжених. Укази 1712 та 1715 років були спрямовані на те, щоб захистити дитину і дати їй не лише право на життя, а й на прожиток (*рос. – “пропитание”*), виховання. Останній указ передбачав певні засоби фінансування не тільки на дитину, а й на її вихователя: *“приставленным на год денег по три рубли да хлеба по полуосьмине на месяц, а младенцам на день по три деньги”*.

Активізація опіки дітей намітилася за правління Катерини ІІ. До питання *інфантициду* в російському законодавстві знову повертаються у ХІХ столітті (зводи законів 1813 і 1845 років). Тепер винуватці у вчиненому вже не підлягають смертній карі, а присуджуються лише до різних термінів каторжних робіт.

Спеціального контролю і суспільної опіки вимагали проблеми такої соціальної хвороби, як проституція, котрою все більше займалася поліція. Отож поступово склалися нові інститути, форми допомоги та підтримки нужденних. Росія прагне перейняти європейський досвід побудови системи опіки різних категорій знедолених. Формування нових інститутів опіки здійснювалося головно шляхом руйнування колишніх парафіяльної і монастирської систем допомоги.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- суспільна опіка,
- секуляризація,
- професійне жебрацтво,
- санкції,
- суб'єкти соціальної політики,
- інститути опіки,
- благодійне товариство,
- тимчасова допомога,
- притулок для інвалідів,
- будинок для душевнохворих.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Опишіть формування адміністративної системи допомоги нужденним у Російській державі за часів правління Петра I: етапи, зміст, спрямування.
2. Як велася боротьба московсько-російського уряду з професійним жебрацтвом на зламі XVII–XVIII століть.
3. Окресліть форми і масштаби приватної доброчинності в Російській імперії у XVIII–XIX століттях.
4. Чим відрізнялося опікування інвалідами військової служби за Петра I та Катерини II?
5. Якою була структура інститутів допомоги населенню в Росії до 1860 року?
6. Охарактеризуйте форми приватної доброчинності в Росії у другій половині XVII- першій половині XIX століть.
7. Як здійснювалося опікування душевнохворими, незрячими і глухонімими, а також хворими дітьми у XVIII–XIX століттях.
8. Які наслідки мало поширення проституції в Росії і як уряд намагався боротися з нею?
9. Назвіть етапи процесу трансформації ізоляційної системи.
10. Які вчинки дорослих громадян у тогочасній Росії засуджувалися каторжними роботами або смертною карою?

Рекомендована література для опрацювання

1. Бадя Л.В., Демина Л.И., Егошина В.Н. и др. Исторический опыт социальной работы в России. – М., 1994.
2. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России. – М., 2002.
3. Материалы по истории социальной работы в России / Под. Ред. П.Я. Циткилова. – Новочеркасск, 1996.
4. Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород, 1997. – 180 с.
5. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 174–178.
6. Холостова Е.И. Генезис социальной работы в России. – М., 1995.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Тема 5 СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ – ДО 1917 РОКУ

- *Вплив російських реформ 60-70-х років ХІХ століття на розвиток державної і суспільної опіки*
- *Сільська і волосна форми опіки*
- *Міська система допомоги*
- *Церковно-парафіяльна і приватна форми опіки*

5.1. Вплив російських реформ 60-70-х років XIX століття на розвиток державної і суспільної опіки

Після офіційного скасування кріпацтва (1861 рік) у Росії відбувалася реорганізація адміністративної системи і державного управління. У зв'язку з цим змінюється й управління соціальним захистом населення. Функції нагляду за суспільною опікою залишаються за Міністерством внутрішніх справ, хоч у більшості губерній його здійснювали земські та міські установи, що стали правонаступниками приказів суспільної опіки на місцях. Але в деяких губерніях, де ще не було земських установ, продовжували функціонувати прикази. Державна фінансова підтримка (на кінець XIX століття) закладів опіки вперше набуває систематичного і регулярного характеру, все більше професіоналізується.

Водночас виявляються нові категорії непрацездатних осіб громадської опіки – незаконнонароджені немовлята і підкидьки, особи, які потребують загального і амбулаторного лікування, прокажені, хронічно хворі, божевільні, безробітні, члени солдатських сімей. А згідно з Лікарським статутом опіка мала стосуватися породіль, тимчасово безпритульних неповнолітніх, осіб, покусаних скаженими тваринами, алкоголіків. Але коло клієнтів суспільної допомоги залежно від місцевих умов могло звужуватися або розширюватися, тому що єдиної думки з цього приводу в країні не було. Так, Калузьке губернське земство, крім установлених груп клієнтів, уважало за потрібне опікуватися дітьми арештантів і засланих, дітьми епілептиків, особами, котрі відбули термін покарання, волоцюгами. А Київське та Смоленське губернські земства були проти обов'язкового опікування зазначених категорій населення.

Отож підхід, що склався як у практиці, так і в законодавстві, потребував роз'яснень Урядового Сенату стосовно бідних: "...опіка бідних має вважатися не обов'язком, а правом земських та міських установ". Утілення цього принципу в життя призвело до того, що земські установи в 1906 році із 132,761 млн. крб. свого бюджету витратили на суспільну опіку лише 7,055 млн., волосні і селянські установи – 1,392 млн. із загальної суми 78,487 млн. крб., а в міських установах половина російських міст витратила не більше, ніж 300 крб. У будь-якому разі, скажімо, земські установи здійснювали *диференційований підхід* до проблем нужденних. Тут існували не тільки особливі форми опіки в богодільнях, а й при розподілі допомоги. Створювалися спеціальні фонди окремо для ремісників, "літніх і хворих", "бідних жінок", "учителів та вчительок".

Земства започаткували важливу роботу з *профілактики зубожіння*. З цією метою було створено позичково-благодійницькі фонди, емеритальні каси. Крім цього, земські установи видавали *одноразову допомогу* до різних свят (Різдво, Великдень), *вносили плату за навчання дітей у гімназіях*. Займалися вони також громадськими справами, у здійсненні яких треба виділити два етапи: а) перше десятиліття після скасування кріпацтва та б) з початку ХХ століття. Ради об'єктивності зазначимо, що фінансування суспільної опіки навіть і земствами в губерніях *було незначним*.

У 1917 році у складі Тимчасового уряду Росії було створено Міністерство державної опіки. Здавалося б, що здійснилася ідея багатьох поколінь населення Російської імперії про державне регулювання проблем соціальної сфери. Особлива нарада при Міністерстві виділила такі основні напрямки поточної роботи: створити тимчасове законодавство суспільної опіки; увести спеціальний податок на опіку; організувати місцеві органи самоврядування; створити окреме відомство, яке б взяло на себе функції ліквідованих закладів імператриць Марії Федорівни, Олександрі Федорівни та інших. На спеціальній нараді були визначені об'єкти обов'язкової опіки в Росії. До них першочергово належали особи, які перебували у стані крайньої нужди, а тому були неспроможні власними силами, за допомогою родичів чи інших джерел підтримувати своє існування, а саме: 1) діти різних категорій, населення, котрі потрапили у безпомічне становище; 2) каліки і престарілі непрацездатні, вкрай похилі за віком; 3) хронічно хворі.

Однак надії багато в чому виявилися марними: новий державний орган управління не виявив якихось принципово нових підходів у царині суспільної опіки, не встиг себе позитивно зарекомендувати за кілька місяців свого існування – до жовтневого (1917 року) перевороту в Росії.

5.2. Сільська і волосна форми опіки

Тогочасна Російська імперія, включаючи й територію України – країна переважно селянська, тому сільське та волосне джерело опіки відігравали важливу роль у справі організації суспільної допомоги. Проте законодавство закріпило за ними сутнісно архаїчні способи останньої. Престарілі, каліки, ті, хто не міг собі здобувати засоби для існування власною працею, *опікувалися родичами*, а якщо їх не було, то *селянською громадою*. Сільському начальству – старостам і волосним старшинам – згідно зі ст. 698 і 699 Статуту суспільної опіки належало здійснювати нагляд за закладами опіки, якщо вони були, а

також за тим, щоб члени сільських громад не займалися жебрацтвом через своє ледарство чи недобросовісність.

Практичні форми *селянської опіки* переважали інші види суспільної допомоги і навіть найпоширеніший – почергове годування нужденних по хатах. Сільські збори приймали рішення про надання неімущим хлібної допомоги із сільських крамниць. Існувала і грошова допомога, що була порівняно невеликою (2–5 крб. на місяць). Досить поширеною залишалася і така архаїчна форма народної опіки, як *милостиня*. Спеціальних закладів соціальної допомоги у сільській місцевості було обмаль через мізерність наявних коштів. До того ж пристарілі та убогі воліли жебрати, ніж позбавлятися волі, мешкаючи у закритих закладах чи залежачи від чиєїсь волі.

Опікування дітей, щоправда, було організовано краще. Зокрема, діяли ясла-притулки, щоб діти не відвертали увагу батьків у напружені трудовні періоди року. Таким закладам надавалася допомога окремими доброчинцями та громадою як у вигляді харчів, дров, транспортних послуг, так інколи й певних грошових сум. Окрім зазначеного, сільські громади надавали допомогу нужденним через *звільнення їх від окремих платежів*, розподіляючи їх між своїми членами та *підсобляючи їм у виконанні польових робіт*.

Волюсть, як відомо, – адміністративно-територіальна одиниця Росії, що з 1861 року є низовою ланкою станового селянського управління, що чи не найефективніше здійснювала громадянську опіку над нужденними.

5.3. Міська система допомоги

Цілком природно, що звільнене від кріпацтва селянство, не отримавши достатніх для існування земельних наділів, подається у пошуках роботи до міст. Зростає кількість не лише міст, а й населення у них, передусім у тих, які є промисловими центрами. Наприклад, населення Києва і Риги збільшилося за кілька десятиліть у вісім разів. Урбанізація супроводжувалася *загостренням соціальних проблем* у містах – зростанням безробіття, плати за житло, а також збільшенням проявів різних форм соціальної патології – професійного жебрацтва, проституції, дитячої безпритульності. І хоч міські фінанси як головне джерело фінансування програм суспільної опіки мали міцнішу основу, ніж земські, але й вони *не були достатніми*. Оподаткування нерухомості (головне джерело міського бюджету), особливо в найбільших містах (Москва, Санкт-Петербург, Київ, Рига) велося недостатньо, причому оцінка нерухомого майна у деяких випадках занижувалася

на 530%. Навіть і за таких умов міські установи опіки являли собою досить розгалужену *мережу суспільної допомоги та підтримки*. Це можна продемонструвати хоча б на прикладі діяльності Московського міського опікунства бідних, завданнями якого було попередження бідності, опікування бідними та соціальний захист дітей і дорослих. Напрямки надання допомоги нужденним передбачалися такі:

- правова та медична допомоги;
- відкриття санаторіїв;
- заснування бюро пошуків роботи;
- трудова допомога (організація робіт, артілей, майстерень, забезпечення найнеобхіднішим інструментом);
- сприяння фаховому навчанню;
- створення бібліотек, проведення читань;
- відкриття опікунських крамниць і товариств;
- звільнення нужденних від різних грошових платежів і витрат (за навчання, за лікування у стаціонарних умовах тощо);
- сприяння і допомога всіляким організаціям, задіяним у цій же царині;
- збирання та аналіз статистичних даних і спеціальні дослідження, спрямовані на поліпшення організації боротьби з бідністю;
- спостереження, вивчення і піклування про поліпшення са-нітарних умов.

Єдиної схеми суспільної опіки в містах не існувало. Проте є підстави виділити певні загальні риси опіки городян: це роздавання грошової допомоги, оплата за лікування, діяльність щодо локалізації проблем соціальної патології, опікування дітьми-сиротами. Примітно зауважити, що різні почини у сфері соціальної опіки, які виникали в окремих містах, досить швидко поширювалися в інших куточках імперії. Ініціатива виходила знизу, а пізніше закріплювалася у вигляді ухвал та указів Міністерства внутрішніх справ і Міністерства фінансів. Скажімо, характерною була ініціатива створення *будинків працелюбності*, що виникла у Кронштадті. Пов'язана вона з іменем отця Іоанна Кронштадтського, котрий задля ліквідації наслідків безробіття запропонував окрему програму їх організації. Вона охоплювала різні види діяльності – від надання роботи нужденним до створення навколо такого закладу *мережі різних інститутів опіки* (сирітських будинків, їдалень, притулків, дешевих квартир). Так, у період з 1881 по 1888 рік було засновано 129 будинків працелюбності у великих промислових містах (у тому числі і в Харкові), де опікою в них було охоплено 2013 осіб, а заробітної плати виплачено 36 445 крб.

Формування міських структур опіки відбувалося і шляхом об'єднання навколо державних і приватних програм з локалізації тих чи

інших негативних суспільних явищ. Особливо гострою вважалася проблема *професійного жебрацтва*. Згідно з першим Всеросійським переписом населення 1897 році жебраків в імперії нараховувалося *приблизно півмільйона*. У зв'язку з цим у Москві (1893) і в Петербурзі (1904) було створено Комітети опікування жебраками.

У цьому оглядовому розрізі характерною була діяльність *опікунств над бідними*. Перші такі опікунства з'являються у Москві (1903) та Петербурзі (1908). Вони відкривали їдальні та польові кухні, де продавалися дешеві обіди вартістю від 4 до 11 коп.

5.4. Церковно-парафіяльна і приватна форми опіки

Тогочасна православна церква прагнула самостійно управляти перебігом своїх капіталів, включаючи нерухомість. Воднораз вона *не могла обійтися без добровільної діяльності парафіян* у справі соціальної допомоги і підтримки. Саме за рахунок їхніх пожертвувань склалися основні благодійницькі капітали і здійснювалося задоволення потреб церкви. Збирання таких пожертвувань з парафіян поширювалося також на церковних служителів та співаків, на школи і благодійні установи. Наприкінці XIX століття певною мірою закономірно відзначається значне зростання кількості церковно-парафіяльних опікунств – від 14747 до 19100 за період 1894–1901 років. Отож розширення мережі богомільних установ відбувається у цей час безперервно, хоча їх фінансування залишається непропорційним, адже залежить від щедрості та можливості парафіян. Наприклад, у 1902 році Гродненській єпархії на благодійні установи було пожертвовано парафіянами 44 662 крб., а Мінській – лише 13 крб.

Загалом парафіяльна благодійність здійснювалася у *таких основних формах*, як матеріальна, медична та освітня допомога. *Матеріальна* охоплювала допомогу натурою – роздавання одягу і харчів, внесення плати за навчання, за утримання нужденних у богодільнях, за житло, а також надання дешевих обідів. *Медична* головно полягала в оплаті послуг лікарів й безкоштовному наданні ліків хворим. В народній освіті значне місце належало *церковно-парафіяльним школам*, які частково фінансувалися із парафіяльних доходів, хоча більша частина коштів надходила від Синоду.

Подальший розвиток діяльності Імператорського людинолюбного товариства на даному історичному етапі відзначено *двома значними подіями* – отриманням його агентам права на присвоєння державного чину працівникам суспільних установ та остаточне оформлення структури інститутів опіки. У 1897 році товариству було надано

спеціальним указом право встановлювати посади як безоплатні, так і “класні”, тобто платні, з наданням їх особам, котрі обіймають ці посади, “прав дійсно державної служби”. Службовець установ такої опіки міг досягти п’ятого класу, що відповідало цивільному чину колезького радника, а військовому – полковника. Були встановлені нагрудні знаки трьох ступенів “для діячів – жертводавців”. Цим указом у Росії фактично *започаткована фахова суспільна опіка*.

Товариство мало заклади для надання як постійної, так і тимчасової допомоги. За станом на кінець 1908 року до складу *постійних закладів* уходило 66 навчально-виховних закладів, 76 богоділень, 36 закладів безкоштовних і дешевих квартир. У них під опікою перебувало 9896 осіб, а витрати на їхнє утримання становили 1,165 млн. крб. *Заклади тимчасової допомоги* охоплювали 33 медичні установи, 31 благодійне товариство, 3 нічліжних притулки, 11 їдалень, 7 установ трудової допомоги. Ними було надано допомог 156 907 особам, на що було витрачено 0,649 млн. крб.

Отже, після реформи 1861 року відбувалася *реорганізація* управління Відомством установ імператриці Марії. Санкт-Петербурзька і Московська опікунська ради та Головна рада жіночих навчальних закладів, об’єднавшись, створюють *Опікунську раду Установ імператриці Марії*. У її віданні вже у 1881 році перебувало 459 навчальних і благодійницьких закладів, де навчалось понад 20 тис. осіб.

У 1881 році відкривається *Опікунство (рос. – Попечительство) для сліпих*, яке згодом приєднується (разом зі своїми закладами) до установ імператриці Марії. Воно мало свої відділення на 29 територіях і в 7 комітетах. Головне його призначення – *надання допомоги сліпим*, підготовка їх до трудового життя, розвиток мережі установ медичного спрямування допомоги. *Структура* Опікунства обіймала училища для сліпих, заклади для навчання дорослих, притулки для малолітніх незрячих, гуртожитки для сліпих робітників і робітниць, сховища для пристарілих і не здатних до праці. Важливо, що до його закладів приймалися “сліпці незалежно від національності і віросповідання”. Уже протягом першого десятиріччя свого існування опікунство зібрало на свої потреби 1,265 млн. крб.

У 1898 році створюється *Опікунство імператриці Марії Федорівни для глухонімих*. Його мета – відкриття для цієї категорії майстерень, будинків працелюбності, дешевих квартир; піклування пристарілими і каліками; відкриття для малолітніх шкіл, майстерень, сховищ; а також підготовка вчителів для цих спеціалізованих шкіл. З 1897 по 1907 рік кількість шкіл для глухонімих збільшилася з 19 до 60. У них навчалось 2777 осіб, *тоді як реальна потреба була у 150 тис. місць*, з яких 40

тис. – для дітей шкільного віку. Річний бюджет на потреби даного відомства становив 150–190 тис. крб., з них понад 37 тис. асигнувалося з Державного казначейства.

Таким чином, на початок ХХ століття в Росії було створено досить гнучку і диференційовану систему державно-суспільної опіки, яка постійно удосконалювалася. Наприкінці ХІХ вона включала 14854 благодійні установи (товариства і заклади). Умовно їх можна поділити на дві групи: перша – установи, що належали до міністерств і відомств, які були зорієнтовані тільки на благодійницькі справи, і друга – відомства, що не мали спеціального благодійного призначення. До перших належали Відомство установ імператриці Марії, Російське товариство Червоного Хреста, Імператорське людинолюбне товариство та опікунство над будинками працелюбності та трудовими (*рос. – работными*) будинками. До складу другої групи входила ціла низка установ – Відомство православного сповідання та військового духівництва, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції, Міністерство народної освіти та ін.

Зазначена система мала вади. Це стосується головно нечіткості у визначенні тих категорій населення, які реально потребують суспільної опіки. Друге проблемне питання: якими коштами мають покриватися витрати на цю опіку? А далі ще одне: яким повинен бути ступінь спорідненості людей, котрі зобов'язані утримувати своїх родичів, які потрапили в біду.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- скасування кріпацтва,
- профілактика зубожіння,
- селянська опіка,
- міська система допомоги,
- будинок працелюбності,
- опікунство над бідними,
- церковно-парафіяльна опіка,
- заклади тимчасової допомоги,
- Опікунська рада установ імпер. Марії,
- благодійна установа.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Яким був вплив реформ 60–70 років XIX століття на організацію соціального захисту в Росії?
2. Якою була вагомість діяльності земських установ у здійсненні соціального захисту населення?
3. Охарактеризуйте систему профілактики зубожіння населення та організації громадських робіт земствами.
4. Які напрямки діяльності та об'єкти соціальної допомоги зреалізувало Міністерство державної опіки Росії?
5. У чому полягала сільська та волосна форми соціальної опіки в Росії на зламі XVIII–XIX століть.
6. Охарактеризуйте церковно-парафіяльну систему допомоги в Російській імперії кінця XIX початку XX століття.
7. Як відбувався розвиток діяльності Імператорського людинолюбного товариства?
8. Що собою являла створена у цей історичний час Опікунська рада установ імператриці Марії?
9. Коли було започатковано діяльність опікунства для сліпих і глухонімих у Росії та який був зміст їхньої роботи?
10. Як було організовано опікування пораненими та дітьми загиблих батьків унаслідок воєн початку XX століття?
11. Назвіть переваги і недоліки системи державно-суспільної соціальної опіки в Росії, а також її особливості в Україні на початку XIX століття.

Рекомендована література для опрацювання

1. Бадя Л.В., Благотворительность и меценатство в России: краткий исторический очерк. – М., 1993.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи : [навч. посібн.]. – Тернопіль: Астон, 2004. – 174 с.
3. Лафарг П. Христианская благотворительность. – Одесса, 1995.
4. Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород, 1997. – 180 с.
5. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежом. – Ужгород, 2000.
6. Фирсов М.В. История социальной работы в России. – М., 1999.
7. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 178–181.
8. Холостова Е.И. Генезис социальной работы в России. – М., 1995.

Тема 6 ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

- *Перші кроки більшовицької влади у формуванні системи соціального забезпечення*
- *Соціальна політика стосовно селянства*

6.1. Перші кроки більшовицької влади у формуванні системи соціального забезпечення

У створеній російськими більшовиками державі досить швидко відбувається *ототожнення суспільства і держави*, а тому остання нехтує громадянською думкою і, як наслідок, у системі допомоги та захисту починають домінувати державники. Громадські організації існують лише номінально, не беруть участі в даній діяльності. Такий підхід призвів до того, що суспільна опіка, охоплюючи різні сфери людського практикування, зводиться лише до постановки і розв'язання *проблем соціального забезпечення*. Відбувається звуження *парадигмально-світоглядних рамок надання допомоги*, багато видів соціального патронажу, що виникли еволюційним шляхом, у суспільному повсякденні не актуалізуються і врешті-решт зникають.

Більшовицька партія, відмовившись від громадської засади благодійності, проголошує про перехід до *комуністичного забезпечення*, за якого кожен нужденний інвалід, кожен непрацездатний – дорослий чи неповнолітній – може сподіватися, що держава не дасть йому померти від голоду, прийде йому на допомогу. Таким чином держава знову стає визначальним *суб'єктом допомоги*, причому *церкву як партнера у цій справі повністю усунуто*, як це реально було до 1917 року.

З революцій та громадянської війни Україна вийшла ослабленою економічно, маючи непоправні людські втрати. У цей історично важкий період було організоване *Українське товариство Червоного Хреста*. Це відбулося в Києві на з'їзді, що проходив 15-18 квітня 1918 року у приміщенні Марійської общини (вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 75). У його роботі взяли участь представники Союзу міст і медико-санітарних організацій Союзу земств. Відрадно констатувати, що під час голоду 1921–23 років Товариство організувало сотні безкоштовних їдалень, надало селянам мільйони продовольчих пайків.

У перше десятиріччя Радянської влади законодавчо було закріплено повне соціальне забезпечення всіх трудящих при всіх видах втрати працездатності, а також уперше у світі визначено захист від безробіття. Дати належне владі, що декларовані соціальні права реалізовувалися практично, хоча, зрозуміло, рівень соціального забезпечення не міг бути високим, що було зумовлено як внутрішніми, так зовнішніми факторами становлення нової соціально-економічної системи.

Головна проблема перебувала в ідеологічній площині: деклароване соціальне забезпечення було *невіддільним від марксистської теорії класової боротьби* і поширювалося лише на “своїх”, тобто на осіб, відданих радянській владі, повністю покірних і готових віддати своє життя за ідеали комунізму.

Такий соціалістичний гуманізм не заважав також позбавляти засобів до існування тих, хто не відповідав цим ідеологічним канонам. Так, як відомо, в довоєнні роки були вислані у спеціальні концтабори чи на спеціальні поселення (на Північ і Схід Росії, у пустелі Казахстану) 400 тис. розкуркулених селянських родин (з них 200 тис. українських), мільйони жінок, удів і дітей як “ворогів народу”, причому ні в чому не винних. Усяка благодійність чи просто гуманне ставлення до репресованих (навіть колишніх) та їхніх родин не тільки не заохочувалися владою, а й *жорстоко каралися*, а допомога зарубіжної громадськості голодуючим українцям, у тому числі й галицької громадськості у 1932–33 роках, відкидалася.

Створена після жовтневого перевороту нова структура, спочатку *Міністерство*, а пізніше *Народний комісаріат державної опіки (НКДО)*, провадить скасування чинних органів допомоги з перерозподілом коштів і майна на потреби держави. Так, уже 19 листопада 1917 року зліквідовані благодійні установи і товариства допомоги інвалідам, а до кінця січня 1918 зруйнована вся попередня система опіки. Замість скасованих відомств у НКДО *створені відділи*, які мали курирувати проблеми соціальної допомоги певної категорії нужденних (відділ з охорони материнства та дитинства, опіки неповнолітніх та ін.). Рішенням НКДС аналогічні відділи соціальної підтримки, утворюються і в *інших державних установах та організаціях*. Наприклад, через скасування губернських та повітових “військових присутствій” організовуються пенсійні відділи для покалічених на війні при місцевих радах. Утворюються і самостійні виконавчі комітети для допомоги і підтримки певної категорії нужденних, зокрема комітет “Союзу скалічених вояків”.

Цілеспрямована адміністративна підтримка нужденних як засіб проведення державної соціальної політики починає здійснюватися з

квітня 1918 року, коли утворюється Наркомат соціального забезпечення (НКСЗ). Відтак починає формуватися суто класовий підхід у наданні різних видів допомоги. Згідно з положенням про соціальне забезпечення трудящих право на отримання допомоги з боку держави мали лише особи, “джерелами існування яких є власна праця, без експлуатації чужої”. Нове законодавство встановлювало основні види соціального забезпечення, на які могло розраховувати трудове населення: це медичне обслуговування, видача допомоги і пенсій (у зв’язку зі старістю, втратою працездатності, вагітністю, народженням дітей, каліцтвом на виробництві тощо).

Так поступово оформлюється й адміністративна система радянського соціального забезпечення. Зроблено спробу розмежувати повноваження НКСЗ іншими комісаріатами. До середини 1918 року НКСЗ розвиває свою діяльність у таких напрямках: охорона матері і немовляти; робота в дитячих будинках; діяльність із забезпечення неповнолітніх, звинувачених у протиправних діях; роздавання продовольчих пайків; забезпечення скалічених вояків; медична допомога. Проте у цей час не вдалося уникнути дублювання певних функцій різними державними структурами. Тому в 1920 році розмежовуються функції та повноваження різних відомств. До функцій Наркомату праці віднесено “установлення загальних норм пенсій і допомоги”, до Наркомату охорони здоров’я відійшли всі лікувальні установи, що раніше належали до НКСЗ.

Нова економічна політика (НЕП), введена в дію на початку 20-х років XX століття СРСР, кардинально змінює стратегію соціального забезпечення. Основними напрямками діяльності НКСЗ у той період були: забезпечення селянства та осіб “самостійної праці” у порядку обов’язкової взаємодопомоги; кооперація інвалідів; соціальне страхування робітників; державне забезпечення родин червоноармійців у містах. Водночас органам НКСЗ доручалося виконання таких видів робіт: надання “допомоги жертвам контрреволюції”, боротьба із жебрацтвом і проституцією, допомога під час стихійних лих, опіка та піклування інвалідів, хворих, пристарілих.

Допомогу “жертвам контрреволюції” розпочато з 1918 року, коли при губернських та повітових відділах НКСЗ були утворені спеціальні відділи. До цієї категорії населення належали постраждалі радянські службовці, політичні амністовані, емігранти та біженці, а також сім’ї зазначених осіб. Згідно з постановою уряду їм надавалася допомога у вигляді забезпечення роботою, одягом, житлом, їхні діти направлялися до притулків, мали безкоштовне медичне забезпечення, їм виплачувалася грошова допомога та нараховувалася пенсія.

Ліквідацію різних проявів соціальної патології – жебрацтва, проституції – НКСЗ здійснює разом з *Наркоматом охорони здоров'я*. І це зрозуміло чому, адже проституція була значною мірою наслідком масового безробіття, спричинила спалах інфекційних захворювань. Натомість трудова допомога стала основним засобом у боротьбі проти *професійного жебрацтва*, починаючи з 1919 року. Так, у спеціальних розподільниках жебраків, залежно від їхньої працездатності, розподіляли у різні типи закладів. Старі та каліки спрямовувалися до притулків, діти – до дитячих будинків, безробітні – до відділів розподілу робочої сили, а “дармоїди” (*рос. – тунеядцы*) – до спеціальних трудових комун. Проте зростання кількості жебраків не припинялося, тому що органи соціальної допомоги не спроможні були дати ради такій величезній на той час кількості нужденних. До того ж мізерний розмір соціальної допомоги навіть тим, хто її отримував, змушував людей займатися жебрацтвом та іншими видами соціального паразитування (кишенькове злодійство, обмінне шахрайство товарами тощо).

6.2. Соціальна політика стосовно селянства

У середині 20-х років XX століття головним об'єктом діяльності НКСЗ стає селянство. І це природно, адже селяни за переписом 1926 року становили 82% населення СРСР і водночас мав місце масовий голод, що розпочався 1921 і в Україні до 1923 року. Влітку 1921 голодувало близько 30 млн. осіб (в Україні – 5,6 млн.), а померло від голоду приблизно 5 млн. осіб.

Головний напрям роботи НКСЗ стосовно селян пов'язаний з організацією селянської громадської взаємодопомоги, що була узаконена у травні 1921 року. Активна діяльність у цьому суспільному вимірі розгортається з 1922, коли у селах почали утворюватися *селянські комітети громадської взаємодопомоги*, на які покладалися функції самозабезпечення і патронажу нужденних.

Найпоширенішими формами діяльності таких комітетів були такі: надання індивідуальної допомоги червоноармійцям, інвалідам (допомога грошова, позички, трудова підтримка); соціальна взаємодопомога (громадська оранка, запасні склади, підтримка шкіл і лікарень, хат-читалень, будинків для інвалідів); правова допомога (захист інтересів малоїмущих при стягуванні податків, наділених лугами, лісом). Комітети мали стежити за тим, щоб землі червоноармійців, інвалідів, сиріт і бідноти були оброблені, а відтак організувати недільники, нести відповідальність за вирішення інших господар-

ських завдань сиріт, інвалідів, бідноти, за недопущення експлуатації їх куркульством чи будь-яким іншим класом.

На відміну від колишньої селянської допомоги і взаємодопомоги тепер названі форми стають *обов'язковою повинністю*. Іншими словами, держава допомагає певним групам селян *за рахунок коштів інших груп*, сама нічого не вкладаючи, хоч податки на селянство були на той час головним джерелом наповнення Держбюджету. Отож традиційні селянські “помочі” і тут набували *класової спрямованості та організованого характеру*.

Незважаючи на численні адміністративні заходи, на початку 20-х років у СРСР відчувалася *гостра нестача харчових продуктів*, а також палива, одягу, промислових товарів. Ситуацію ще більше погіршила посуха, що охопила райони Поволжя і Південь України (упродовж двох років – 1921–22). Примітно, що Україна перед тим не знала голоду протягом 300 років, проте насильницьке і безоплатне вилучення більшовиками продовольства українських селян у попередні роки призвело до *скорочення ними посівних площ і поголів'я худоби*. Тому врожай 1921 року становив лише 30% від урожаю 1916. Але навіть за цих умов зібрані у 1921 і 1922 роках у північних губерніях республіки посіви не тільки *забезпечували потреби всього населення України*, а й дозволив вивезти за її кордони близько 15 млн. пудів збіжжя. Драматизму ситуації додало те, що реально було вивезено набагато більше: лише від серпня 1922 по січень 1923 з України до Російської Федерації відправлено 9 млн. пудів хліба, а 13,5 млн. пудів вилучено *для продажу за кордонами СРСР*. Попереднього, 1921 року, *до Росії перевезено* ще більше – 28 млн. пудів продовольства. І це в той час, коли українські селяни, навіть порівняно з потерпілими від посухи губерніях, обкладалися фантастично високими поборами. Так, в Олександрівській (нині – Запорізькій) губернії почали збирати продподаток, величина якого *дорівнювала валовому збору*. Зрозуміло, що розпочався голод. У травні 1922 року голодувало приблизно 40% населення неврожайних губерній, восени цього ж року тут налічувалося близько 2 мільйонів одних голодуючих дітей. Голод супроводжувався канібалізмом, торгівлею людським м'ясом, високим рівнем злочинності. Жертвами злочинців насамперед ставали діти і підлітки. Більшовицька влада відреагувала адміністративно: для координації дій щодо рятування голодуючих при ВЦВК у липні 1921 року створено *Центральну комісію допомоги голодуючим – Донгол*, наділену надзвичайними повноваженнями.

Замовчування голоду в Україні дозволило використати хлібні ресурси *тільки для голодуючих РСФРР*. У 1921 році в Росію спрямову-

валися майже всі надходження із всесоюзної кампанії допомоги голодуючим і третина – продподаткових. Для голодуючих Росії вилучалися навіть мізерні зернові запаси вражених голодом українських губерній. І в цей час з голодуючих районів Поволжя, Казахстану, Уралу, в тому числі й у південні губернії України, *йшли ешелони з переселенцями*. Загальна їх кількість у названих роках становила майже 440 тис. осіб. Лише евакуйованих дітей Україна прийняла до 60 тис. У 1922 році дитячі будинки республіки *на 75%* були укомплектовані *евакуйованими з РСФРР дітьми*, тоді як для українських безпритульних дітей місць не залишалося. Наплив переселенців ще більше загострив соціальні проблеми титульного населення України.

Голодомор 1932–33 років в Україні було повторено приблизно за тим же сценарієм, але з *набагато страшнішими наслідками*. Відмінність полягала в тому, що жодного стихійного лиха на цей раз не сталося і продовольства для всієї країни було достатньо. Тим не менше майже все їстівне у селян України та Кубані (де серед селян теж переважали українці) було вилучено силою і спровоковано масовий розвій голоду. Ні в Білорусії, ані в суміжних регіонах з Російською Федерацією люди від голоду не вмирили, але українців туди не випускали, жодної допомоги голодуючим (включаючи дітей, престарілих, інвалідів) не надавали. Тому кількість жертв рахувалася вже не сотнями тисяч, як у 20-і роки, *а мільйонами, вмирили цілі родини, села і селища*. Зрозуміло, що обліку померлих від голоду ніхто й ніколи не вів, а інформацію не публікували, тому що ці дані були свідченням злочину влади проти українського народу.

Ще одна відмінність голодомору 30-х років була в тому, що планувався і здійснювався він *таємно*, коли жодних постанов центрального уряду з цього приводу не приймалося, якихось спеціальних органів допомоги голодуючим не створювалося, послаблень в оподаткуванні українського села (у відповідь на неспівмілі звернення більшовицьких лідерів України) не робилося, за допомогою до зарубіжних країн не зверталися, у засобах масової інформації нічого про голод не повідомлялося. Отож влада робила вигляд, що ніякого голоду в Україні не існує, а повідомлення про це західних ЗМІ розцінювалися як провокація проти “Країни Рад”.

Ще одним спільним моментом з голодомором 20-х було те, що на місце виморених голодом в Україні тут же *завозилися переселенці* з інших союзних республік, *переважно з Росії*. До кінця 1933 року в Донецьку, Дніпропетровську, Одеську і Харківську області переселено 21,9 тис. селянських господарств – близько 117 тис. осіб, що, зрозуміло, аж ніяк не поліпшувало соціальну ситуацію в Україні. Голодомор в

Україні 1932–33 років – це загальнонаціональна трагедія, наслідки якої відчуються й донині, адже він знекровив українську націю, підірвав її опорність і продуктивні сили, негативно вплинув на її менталітет, позбавив динамічності в репродуктивному розвитку, погубив тисячі талантів, що не встигли себе виявити. Без сумніву, на це й розраховували московські більшовицькі лідери – організатори голодомору, “вожді” геноциду проти українського народу. Про те, що голод в Україні був не стихійним лихом, а *спланованим геноцидом*, свідчить і той факт, що в 1933 році сталінська кліка заборонила газетам СРСР писати про нього, а іноземцям – їхати в Україну. Але розміри страждань українців були такі жахливі, що правда про них все ж ширилася світом.

Добре подбали організатори Голодомору й про те, щоб не допустити виїзду українських селян за межі України, як це було під час голоду навесні 1932 року, коли люди масово їхали в Росію та Білорусію. Аби не дати можливості їм вижити, приймається ряд заходів. Зокрема, на початку 1933 року було вирішено кардинально посилити блокаду українських сіл. У результаті всю територію України оточили військами, заборонили продаж квитків селянам за межі України, попередили їх, що за виїзд без дозволу навіть у сусідній район – арешт. Ліквідували в селах будь-яку торгівлю. У такий спосіб українські села були перетворені в концтабори.

На тих українських селян, яким у пошуках хліба все ж таки вдавалося перетнути кордон, полювали, як на диких звірів. У російських селах українці просили не дати, а продати борошна чи зерна. Тоді “кацапи” з матюками били “хахлів” і гнали їх до найближчої міліцейської дільниці. Одних спійманих відправляли помирати голодною смертю в рідних селах, інших – в концтабори на “будови соціалізму”, звідки ніхто не повертався.

Отже, ті, хто затіяв цю чорну справу, дочекалися. Українське село почало вимирати. Одні люди пухли, інші висихали на тріску і падали, як мухи. Особливо жахливих розмірів набрав Голодомор ранньою весною 1933 року і тривав до нового врожаю. Тоді щодня помирало 25 тисяч людей, щогодини – 1000 чоловік, щохвилини – 17. Трупі лежали по хатах, під тинами, на дорогах. По селах їздили грабарками, гарбами спеціальні “команди”, підбирали мерців і звозили на цвинтар до великої ями. Там перекидали воза – і небіжчики, як снопи, летіли донизу. Під вечір трупи прикидали шаром землі, а за день-два все повторювалося, аж доки яму не заповнювали повністю. Тоді викопували нову... Людей, які це робили, годували в колгоспі баландою, або давали їм по шматку хліба. Вони перетворювались на бездушних роботів, які, бувало, кидали на віз ще живу, але безпомічну людину.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- суспільство,
- держава,
- комуністична доктрина соціального забезпечення,
- Українське товариство Червоного Хреста,
- види соціального забезпечення,
- контрреволюція,
- соціальна ідеологія,
- селянство як клас,
- голодомор,
- геноцид українського народу.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність нової доктрини соціальної допомоги після жовтневого перевороту 1917?
2. Якими формами, методами і засобами відбувалося впровадження нової доктрини більшовицьким урядом у перші роки радянської влади?
3. Якою постали нові органи системи соціальної допомоги після революційних змін у діяльності більшовицької влади.
4. Якими були структура та функції Наркомату державної опіки і Наркомату соціального забезпечення.
5. Яка допомога надавалася більшовицькою владою “жертвам контрреволюції”?
6. У чому полягає сутність селянської громадської взаємодопомоги, впровадженої радянською владою у 20-х роках ХХ століття.
7. Проаналізуйте причини і наслідки голодомору в Україні 1921-23 років.
8. Здійсніть порівняльну характеристику соціальної політики радянської влади стосовно голодуючих у Росії та в Україні в 1921–23 роках.
9. Охарактеризуйте масштаби і значення допомоги голодуючим України зарубіжними благодійними організаціями у 1922-23 роках.
10. Як відбувалися розкуркулення й голодомор в Україні та на Кубані в 30-х роках ХХ століття, які масштаби та наслідки цих акцій?
11. Як радянська влада боролася з безпритульністю дітей і як здійснювалося соціальне забезпечення інвалідів у 20–30 роки ХХ століття?
12. Як відбувалося зародження і розвиток пенсійного забезпечення інвалідів у Радянському Союзі в 20–30 роки минулого століття?

Рекомендована література для опрацювання

1. Закон України “Про Голодомор 1932-1933 років в Україні”. Документ 376-16, чинний, поточна редакція – Прийняття від 28.11.2006 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/376-16>
2. Бабкина В.А. Советская система социального обеспечения. – М., 1971.
3. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи : [навч. посібн.]. – Тернопіль: Астон, 2004. – 174 с.
4. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): [підручник]. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.
5. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежом. – Ужгород, 2000.
6. Социальное обеспечение в СССР. – М., 1986.
7. Социальная работа / под общ. ред. проф. В.И. Курбатова. Серия “Ученики, учебные пособия”. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 576 с.
8. Українська Радянська Соціалістична Республіка: енциклопедичний довідник. – К., 1981.
9. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 182–185.

Тема 7

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СРСР НА ЕТАПІ “РОЗВИНЕНОГО СОЦІАЛІЗМУ”

- *Завершення формування системи соціального забезпечення*
- *Система соціального забезпечення у Радянському Союзі в 1950–1991 роках*

7.1. Завершення формування системи соціального забезпечення в СРСР

Перша світова війна 1914–18 років, Громадянська війна в Росії і збройна агресія московського більшовицького уряду проти Української Народної Республіки та інших новоутворених на теренах Російської імперії держав, а потім голодомор зробили *сиротами мільйони дітей*, значна частина яких опинилася на вулиці і поповнювала лави злочинців. Тому подолання *дитячої безпритульності і злочинності* стає однією з найгостріших проблем 20-х років. У перші роки радянської влади ці завдання покладалися на Раду захисту дітей,

а пізніше – на Комісію з поліпшення життя дітей при ВЦВК (з 1921). Вони створювали дитячі трудові комуни, через які пройшли тисячі безпритульних. Вражаючим у цьому плані є педагогічний досвід перевиховання останніх А.С. Макаренка (див. його “Педагогічну поему” і “Прапори на баштах”).

Велике значення для підвищення ефективності роботи в напрямку їхнього правового захисту Наркомосу (Народного комісаріату освіти). Комісія провадила роботу у таких напрямках: боротьби з жебрацтвом, дитячою безпритульністю; проституцією, спекуляцією, правопорушеннями, експлуатацією дітей, жорстокою поведінкою з ними в родині. Цікавим є досвід роботи самих інспекторів – *братів і сестер соціальної допомоги*. Це були люди не молодші 21 року, вони відвідували майстерні, окремі родини, установи, затримували неповнолітніх правопорушників і направляли їх у дитячі приймачі-розподілювачі.

Вживалися заходи щодо влаштування безпритульних дітей-сиріт і тих, хто перебували в дитячих закладах, в інші сім'ї. У 1928 році ВЦВК і Раднарком прийняли спеціальні постанови, що регламентували передачу вихованців дитячих будинків у селянські та міські родини. Приділялася увага *забезпеченню підлітків і молоді роботою* за умов зростання безробіття. Приймалися постанови уряду, згідно з якими всі державні, кооперативні, громадські, приватні установи та підприємства були зобов'язані заповнити передбачену колективними договорами певну кількість робочих місць підлітками до зазначеного терміну.

У 1925 році Раднарком СРСР прийняв “Положення про забезпечення в порядку соціального страхування інвалідів праці та членів родин, померлих або відсутніх з невідомих причин, інвалідів праці”. Згідно з ним *право на пенсійне забезпечення* в разі втрати працездатності чи внаслідок старості отримували непрацездатні робітники та службовці за умови досягнення ними віку не менше, ніж 50 років за наявності трудового стажу 8 і більше років. Загалом проблемами інвалідів займалися громадські організації, які замінили відомство установ імператриці Марії (разом з Опікунствами для сліпих і для глухонімих). Замість них з'явилися Всеросійський союз кооперативів інвалідів (Всекоопінсоюз), Всеросійське товариство сліпих (ВТС), Всеросійське об'єднання глухонімих (ВОГ). Головним їх завданням було соціальне забезпечення інвалідів у різних формах. Здійснювалося працевлаштування інвалідів шляхом організації артілей та кооперативів, де вони залучалися до посильної суспільно-корисної праці.

У 1931 році при НКЗ утворюється Рада із працевлаштування інвалідів, розпорядження якої мали направлятися спеціально заброньовані на промислових підприємствах робочі місця в кількості до 2% від їхнього загального числа. Аналогічні ради створюються в областях, районах, містах. Почали впроваджуватися планові показники розподілу інвалідів по підприємствах.

Розроблення законодавства про пенсійне забезпечення по старості (1928–1932 роки), перші пенсії за старістю були первинно встановлені для робітників текстильної промисловості. Тут визначальну роль зіграла постанова Наркомпраці СРСР від 5 січня 1928 року. Пенсійний вік було визначено для чоловіків – 60, для жінок – 55 років; необхідний для призначення пенсії трудовий стаж установлювався однаковий для обох статей – не менше 25 років. При цьому розміри пенсій було встановлено постановою Раднаркому за поясами, на які була поділена країна, виходячи із 40% пересічної зарплати в даній місцевості.

З початком війни 1941–1945 років виходить низка указів стосовно *соціального забезпечення родин фронтовиків*. Перший з них датовано червнем 1941 (на четвертий день після початку війни), що регламентував порядок виплати грошової допомоги родинам фронтовиків. Указом 1942 року внесено уточнення у цей порядок, а в 1943 прийнято постанову Раднаркому СРСР “Про пільги для родин військово-службовців, які загинули та пропали безвісти на фронтах Вітчизняної війни”.

Інший комплекс тогочасних проблем – *соціальна допомога та соціальна реабілітація поранених*. Восени 1941 року створюються комітети допомоги з обслуговування хворих та поранених бійців Червоної Армії. У 1942 Державним комітетом оборони організовано *будинки для інвалідів* Великої Вітчизняної війни (пізніше перетворені в трудові інтернати). У них скалічені вояки готувалися до подальшої трудової діяльності, отримували той чи інший фах, проходили перепідготовку. Водночас нових рис і масштабів набувають у цей час і проблеми охорони дитинства та опікування сиротами.

На жаль, після виснажливої, жорстокої, кривавої, але все ж переможної, війни припадає третій голодомор в Україні, проведений московсько-більшовицькою владою у 1946–47 роках. На цей раз було виморено голодом тільки за офіційними даними близько 800 тис. українців, а за неофіційними оцінками – приблизно 1,5 млн. Він також здійснений таємно від радянської та світової громадськості, тому якоїсь діяльності урядової чи суспільної щодо допомоги голодуючим, рятування бодай вмираючих дітей не провадилося, адже наявність голоду офіційно не визнавалася.

7.2. Система соціального забезпечення у Радянському Союзі в 1950–1991 роках

У 1949 році НКСЗ перейменовано на Міністерство соціального забезпечення, а наприкінці 50-х починається новий етап розвитку названого забезпечення в СРСР. У 1956 році Верховна Рада приймає *Закон про державні пенсії*, за яким розширюється коло осіб, яким надається пенсія, окремо створюється законодавство про соціальне забезпечення, започатковується *загальне державне пенсійне забезпечення* працюючих, яке завершується прийняттям у 1964 році Закону про пенсії та грошову допомогу членам колгоспів (раніше, як відомо, вони були позбавлені цього). Розмір пенсій за старістю для більшості колгоспників був дуже далекий від прожиткового мінімуму.

У 1961 році змінюється положення про Міністерство соціального забезпечення, внаслідок чого його функції значно розширилися порівняно із положенням 1937-го. На це міністерство покладено виконання таких функцій: виплата пенсій; організація лікарсько-трудова експертизи; працевлаштування і фахове навчання інвалідів; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і самотних матерів; надання протезно-ортопедичної допомоги.

Очевидно, що найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було *матеріальне забезпечення*, яке здійснювалося у трьох основних напрямках – державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників. Фінансування першого реалізувалося за рахунок союзного, республіканських та місцевих бюджетів (поширювалося на військовослужбовців, учнів та інші категорії громадян); фінансування другого було розраховане на одержання страхових внесків підприємств, організацій, а також дотацій держави (поширювалося на робітників і службовців); фінансування третього (колгоспного селянства) передбачало використання коштів колгоспів і дотацій держави.

На усіх громадян СРСР поширювалося *безкоштовне медичне обслуговування*, хоч у різних регіонах і місцях було воно зовсім не однакової якості. На рівні клінік Заходу медичні послуги і засоби отримувала безкоштовно лише партійна верхівка та члени її родин. Крім того, у 70-х роках декларувалися такі *основні засади соціального забезпечення в СРСР*: загальність, різноманітність видів обслуговування та соціальної допомоги, задіяння державних і громадських коштів. Скажімо, *головним напрямком* діяльності відомчого Міністерства на початку 80-х стає соціальне забезпечення працевлаш-

тованого населення. Як і пророкувалося багатьма мислителями ХХ століття, більшовицька модель державного устрою виявилась нежиттєздатною, неконкурентоспроможною. Тому, незважаючи на задекларовані державні гарантії допомоги і підтримки соціально незахищеного населення, рівень соціальної допомоги у багатьох випадках (особливо колгоспникам, інвалідам, багатодітним родинам, сиротам) залишався *суто символічним*. “Контрреволюціонери”, “вороги народу”, колишні підпільники ОУН, вояки УПА, дисиденти позбавлялися допомоги взагалі. І хоч масового голоду в СРСР після 1947 року вже не виникало, значна частина населення злидарювала, постійно перебуваючи у напівголодному стані, не отримуючи належної медичної допомоги, допомоги у здобутті бажаної освіти дітьми.

Характерною особливістю соціально-економічного розвитку СРСР 50-90-х років було підвищення ефективності і якості роботи у всіх галузях народного господарства. Це безпосередньо стосувалося питання раціонального спрямування засобів соціального забезпечення, а також підвищення економічної відповідальності виробничих колективів за найбільш ефективні витрати ресурсів. Актуальною проблемою для народного господарства була ефективність використання праці пенсіонерів в суспільному виробництві. У зв'язку з цим праця пенсіонерів отримала економічну обґрунтованість.

Соціальна політика Радянського Союзу була спрямована на підвищення матеріального і культурного рівня життя усіх груп населення, в тому числі сімей з дітьми, пристарілих людей, інвалідів, тимчасово непрацездатних робітників. Вступ країни у період так званого розвинутого соціалізму характеризувалася прискоренням процесів вдосконалення системи пенсійного забезпечення, а також інших видів і форм соціального страхування і соціального забезпечення населення.

Структура і динаміка виплат і послуг із соціального забезпечення та соціального страхування розподілялася на три групи:

1) *вплив оплати праці*: зростання заробітної плати робітників і службовців і підвищення рівня оплати праці колгоспників безпосередньо впливали на підвищення розмірів пенсій і допомог;

2) *вплив демографічної ситуації*: рівень народжуваності і смертності, співвідношення вікових груп населення, збільшення тривалості життя і т. ін.;

3) *впровадження нових соціальних програм*, що змінювали рівні тих чи інших виплат, структуру виплат і послуг.

Зростання оплати праці – це був постійно діючий фактор в умовах постійного збільшення оплати праці, соціальних виплати. За 19 років

Табл. 7.1

Співвідношення оплати праці колгоспників і заробітної плати робітників та службовців (Чехутова В.С., Митькіна Т.В. *Финансовые ресурсы социального обеспечения. – Финансы и статистика, 1986. – С. 111*)

Роки	Помісячна оплата праці колгоспників, у карбованцях	Середньомісячна зарплата робітників і службовців, зайнятих у сільському господарстві, у карбованцях	Співвідношення оплати праці колгоспників і зарплати робітників та службовців
1965	51,3	74,6	1,45
1970	74,9	100,9	1,35
1975	92,0	126,7	1,38
1980	118,5	149,2	1,26
1982	128,9	158,8	1,23
1983	141,1	168,9	1,20
1984	147,7	177,4	1,20
У % відношенні до 1965 року	287,9	237,8	-

(з 1965 по 1984 р.) середньомісячна грошова заробітна плата робітника і службовця в народному господарстві виросла в 1,9 рази, а виплати і пільги з соціального забезпечення й соціального страхування – в 2,3 рази.

На здійснення державного соціального забезпечення всіх соціальних груп суспільства був спрямований закон “Про державне пенсійне забезпечення членів колгоспів”, прийнятий в 1964 році.

Важливим етапом розвитку соціального забезпечення в СРСР було розповсюдження виплат усіх видів доплат із соціального страхування на членів колгоспів у результаті утворення в 1970 році централізованого союзного фонду соціального страхування колгоспників.

Відтак проведення нових соціальних реформ посприяло зростанню сукупного сімейного доходу. Зокрема, з 1965 року по 1984 рік середньомісячна оплата праці колгоспників зросла у 2,9 рази, а середньомісячна оплата праці робітників і службовців радгоспів та інших виробничих сільськогосподарських підприємств збільшилась у 2,4 рази (табл. 7.1).

У результаті зростання оплати праці колгоспників спостерігається поступове зменшення відмінності між оплатою праці колгоспників і середньомісячною заробітною платою робітників та службовців. За роки 11 п’ятирічки оплата праці колгоспників зросла майже на 25%, середньомісячна зарплата робітників та службовців зайнятих у сільському господарстві, збільшилась на 19%, а з урахуванням доходів

Табл. 7.2

Допомога одиноким матерям в СРСР

Категорія пільговиків	Одночасно, крб.	Щомісячно, крб.
Матері, які мають двоє дітей, при народженні третьої дитини	20	-
Матері, які мають трьох дітей при народженні четвертої дитини	65	4
Матері, які мають четверо дітей при народженні п'ятої дитини	85	6
Матері, які мають п'ятеро дітей при народженні шостої дитини	100	7
Матері, які мають шестеро дітей при народженні сьомої дитини	125	10
Матері, які мають від восьми до десяти дітей	175	12,50
Матері, які мають десять дітей при народженні кожної наступної дитини	250	15

від власного підсобного господарства доходи колгоспників наближалися до доходів робітників і службовців. Загалом мало місце подальше вирівнювання умов соціального забезпечення колгоспників і робітників державних підприємств.

Відповідно директив ХХІV з'їзду КПРС за п'ятирічним планом розвитку народного господарства СРСР на 1971–75 роки і Законом СРСР “Про державний п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР 1971–75 роки” та з метою створення кращих умов для виховання підростаючого покоління і збільшення матеріальної допомоги сім'ям які мають дітей, президія Верховної Ради СРСР постановила:

1. Надати допомогу сім'ям з дітьми, в яких середній сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 50 крб. в місяць;

2. Допомогу на дітей призначати сім'ям: робітників і службовців, членів колгоспів, військовослужбовцям, студентам вищих і середніх спеціальних закладів, училищ, шкіл і курсів по підготовці кадрів, пенсіонерам;

3. Допомоги призначаються і виплачуються в розмірі 12 крб. в місяць на кожну дитину до досягнення нею восьмирічного віку.

Виплата державної допомоги багатодітним та одиноким матерям призначалася в наступних розмірах (див. табл. 7.2). Державні допомоги одиноким матерям призначаються і виплачуються в наступних розмірах: на одну дитину – 5 крб. в місяць, на двох дітей – 7,50 крб., на трьох і більше дітей – 10 крб. в місяць. Допомога одиноким матерям призначалася і виплачувалася дітям, які не досягли 12 років.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- дитина-сирота,
- дитяча безпритульність,
- дитяча злочинність,
- безробіття,
- право на пенсійне забезпечення,
- соціальне забезпечення родин фронтовиків,
- соціальна реабілітація поранених,
- будинок інвалідів,
- Закон про державні пенсії,
- безкоштовне медичне обслуговування.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Які зміни у соціальному забезпеченні відбулися у зв'язку із введенням нових конституцій СРСР (1936) та УРСР (1937).
2. Назвіть принципи і методи колективного перевиховування юні у педагогічній системі А.С. Макаренка.
3. Чому дитяча безпритульність і злочинність стала однією з найболючіших проблем у 1920-40-х роках в Росії?
4. Чому соціальна політика радянської влади у 30-50 роках ХХ століття була малогуманною?
5. Якою була соціальна робота в СРСР під час Другої Світової війни?
6. Назвіть об'єктивні і суб'єктивні причини голодомору в Україні 1946–47 років.
7. У чому полягала зарубіжна допомога голодуючим в Україні?
8. Яку роль відіграло населення Західної України у зменшенні смертності в Україні від голодомору?
9. Якою була трансформація системи соціального забезпечення в СРСР у 1950–91 роках.
10. Дайте загальну оцінку радянської системи соціального захисту на початку 90-х років ХХ століття.

Рекомендована література для опрацювання

1. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол-понятійний словник / М.Ф. Головатий, М.Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005. – 560 с.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи : [навч. посібн.]. – Тернопіль: Астон,

2004. – 174 с.

3. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): [підручник]. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.

4. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2014. – №1. – С. 107–119, 127–131.

5. Мигович І.І. Соціальна робота (вступ до спеціальності). – Ужгород, 1997. – 180 с.

6. Социальное обеспечение в СССР. – М., 1986.

7. Соціальна робота: [хрестоматія]. – К.: ДЦССМ, 2001. – Кн. 3. – 396 с.

8. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 186–187.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

Тема 8

ІСТОРИЧНІ ВІХИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ЄВРОПІ ТА США

- *З історії становлення системи соціальної роботи за кордоном*
- *Постання соціальної роботи як професії у США та країнах Європи, її системні моделі та інваріанти*

8.1. З історії становлення системи соціальної роботи за кордоном

На рубежі XIX–XX століть, тобто у період інтенсивного розвитку капіталізму, у багатьох європейських країнах – Великій Британії, Німеччині, Нідерландах, Швеції та Франції, США – виникає

особливий вид професійної діяльності – *соціальна робота*, яка за кілька десятиліть набула значного розвитку одночасно з діяльністю благодійних організацій. Головно це пов'язано із зростанням антагоністичних суперечностей у тодішніх суспільних відносинах, що були наслідком розширення капіталістичного виробництва, намаганням власників підприємств одержувати надприбутки шляхом включення у виробництво жінок і дітей та їх надмірної експлуатації, що спричинило масове зубожіння людей найманої праці та породило низку соціальних протестів та вимог збільшити заробітну плату й поліпшити умови життя. Причини піднесення революційного радикалізму робітничого класу глибоко проаналізовані, з одного боку, К. Марксом, з іншого – П.О. Сорокіним.

На Марксових соціально-економічних ідеях значною мірою базуються *теорії соціальної роботи* та реальна політика у соціальній сфері в багатьох країнах світу і на сучасному етапі розвитку людської цивілізації. Успішність політики тут ставиться залежно від економіки, способу виробництва, економічного базису та від соціальної диференціації суспільства. При цьому, як відомо, рушійною силою соціально-історичного розвитку визнається боротьба класів, конфлікт між ними через їх соціально-економічні відмінності, поки не будуть взяті під контроль стихійні сили конкуренції та експлуатації, які породжені приватною власністю на засоби виробництва. Звідси найважливіша мета справедливого перетворення суспільства – здолання експлуатації, а відтак досягнення соціальної однорідності та можливості вільного всебічного розвитку кожної особистості.

Для уникнення антагоністичних відносин між капіталістами і робітничим класом тверезо мислячими представниками буржуазії задіюються механізми *соціального маневрування* з одночасним посиленням репресій проти найсвідоміших і найактивніших лідерів робітничого руху. Реалізується політика, яка уможливорює забезпечення довготривалого відтворення капіталістичних соціальних відносин, як свого часу радив німецький канцлер Бісмарк. Реагуючи на зростання популярності соціалістичних ідей, він у 1881 році оголосив про створення *новаторської програми соціального страхування* від нещасних випадків на виробництві, захворювань та старості, що згодом знайшло поширення в Данії та Великій Британії. Ініціюється прийняття нового *соціального законодавства*, створення соціальних інституцій, розширення сфери соціальних послуг, які мали сприяти полегшенню становища найбільш нужденних прошарків суспільства. При тому все робилося і нині робиться (звісно, більш вишуканими методами) для того, аби люди не розуміли справжні

причини свого стану та не усвідомлювали перешкод, які заважають їм жити добре. На перший погляд, вихід бачиться в тому, щоб усі стали власниками, бажано заводів, фабрик, полів і ферм, аби впевненіше почуватися матеріально та домогтися залежності інших. Але, навіть ставши власником, людина не відчує себе соціально влаштованою, вільною, адже стає рабом тих відносин, які примушують її грати за надзвичайно жорсткими і жорстокими правилами: раз оступився – і машина капіталістичних відносин знищить тебе разом із твоєю власністю чи напрацьованим на старість капіталом.

За таких умов специфічне завдання постало перед особливою категорією професійних службовців, покликаних обставинами життя займатися соціальною роботою. За минуле століття їхні функції уніфікувалися і конкретизувалися. Нині, у розвинутих країнах, з врахуванням діяльності та пропозицій соціальних працівників, розробляються не лише *проекти* соціальної допомоги, а й різні *соціальні програми*. Скажімо, у Великій Британії цією діяльністю зайнято понад 50 тисяч фахівців, котрі як експерти беруть участь у підготовці законодавчих проектів, їхня думка обов'язково враховується при прийнятті рішень місцевими органами влади.

Інтенсивний розвиток соціальної роботи у країнах Західної Європи значною мірою активізувався з проголошенням ними в 40–60 роках минулого століття своєї мети – досягнути “*загальної злагоди і благоденства*” попри всі суспільні суперечності. Її квінтесенція досить точно сформульована Австрійською академією соціальної роботи: у кожному суспільстві зустрічаються злидні і мають місце конфлікти, які люди самостійно не можуть подолати; отож, соціальні проблеми зумовлені як індивідуальними, так і суспільними причинами; і тому суспільство бере на себе зобов'язання надавати невідкладну допомогу соціально незахищеним верствам населення.

Очевидно, що національні системи державної соціальної підтримки в кожній окремій країні формувалися під впливом історичних умов. Однак, незважаючи на подібність та однотипність завдань, вони відрізняються одна від одної підходами, методами, організаційними структурами. Так, мають свої особливості *європейська й американська моделі соціальної роботи і соціального забезпечення*. Перша ставалася протягом тривалого часу, відколи почали слабнути і занепадати общинні (міжобщинні) зв'язки і ставала нагальною підтримка ближнього оточення, передусім тих осіб, котрі її потребували для виживання. Характерною рисою американських поселенців була опора на власні сили, особисту ініціативу і намагання звести до мінімуму вплив державних структур. Цей індивідуалістський підхід

надзвичайно вплинув і на формування державної соціальної політики у США, роль якої до певної пори мало відчувалася в соціальному захисті населення, особливо у період до великої кризи 1928–33 років.

8.2. Постанови соціальної роботи як професії у США та країнах Європи, її системні моделі та інваріанти

Як різновид професійної діяльності соціальна робота у США пов'язана з ідеями нині відомих американських громадських активістів і вчених Джейн Адамс (1860–1935) та Мері Елен Річмонд (1861–1928). Перша – лауреат Нобелівської премії миру (1931), соціолог, одна із засновників чикагської школи соціології, родоначальниця теорії соціальної роботи, важливість якої визнавалася самим існуванням різноманітних несправедливостей у суспільстві, не облаштованості та бідності людей, інших соціальних негараздів, котрих, на думку Д. Адамс та її прибічників, можна позбутися шляхом соціального “лікування”. Друга – автор численних книг з питань соціальної роботи, що здійснили визначальний вплив на формування її наукових засад (мовиться передусім про дослідження 1899 року “Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих у благодійних організаціях”). У черговій праці “Соціальні діагнози” (1917) М. Річмонд детально проаналізувала обстоювані нею методи соціальної роботи, найважливішим серед яких визнає *індивідуальний підхід* при виборі допомоги окремій людині чи сім'ї, що потрапила у скруту. Ця книга, а також підручник “Що таке соціальна індивідуальна робота” (1922) були основними в навчальному процесі різноманітних освітніх закладів з підготовки професійних соціальних працівників, котрі активно почали функціонувати в 30–40 роках ХХ століття у США та Європі.

Грунтуючись на американській ідеології індивідуалізму, бідність та необлаштованість людей тут розглядалися як наслідок нездатності особи самостійно організувати своє незалежне ні від кого життя, тобто пояснювалися причинами, що цілком залежать від психодуховного стану і рис самої людини. Лише в деяких випадках визнавалася потреба в поліпшенні соціального законодавства. Зокрема, М. Річмонд очолила кампанію за прийняття закону про становище жінок, покинутих своїми чоловіками, і за вдосконалення законодавства стосовно захисту дітей. Проте вона не ставила за мету здійснити структурні зміни чи створити альтернативну соціоекономічну систему, а виходила з того, що соціальні працівники, будучи неупередженими та об'єктивними, у змозі полегшувати долю людей, “соціально вилікувати” громадян різних вікових категорій. Соціальні заходи вона поділяла

на дві взаємодоповнювальні категорії – безпосередній метод зцілювання та побічний. Перший передбачав уможливлення прямого впливу на самого клієнта з допомогою пропозицій, порад, умовлянь, раціональних дискусій з метою задіяння його до формування й прийняття рішень та наступних адекватних учинкових дій, другий – здійснення тиску на оточення і, відповідно, поліпшення життєвої ситуації конкретної людини. Причому головним напрямком соціальної дії обиралася сім'я. “Сім'я як така, – писала авторка, – продовжує залишатися основним інститутом, навколо якого обертаються наші долі”.

За формою організації соціальна робота є індивідуальна, групова та обцинна. *Індивідуальна* – це напрям, вид практики або система цінностей, які використовуються соціальними працівниками задля допомоги особам та сім'ям у розв'язанні психологічних, міжособистих, соціоекономічних проблем шляхом взаємодії з клієнтом. *Групова* – це надання клієнту допомоги через передачу йому групового досвіду для розвитку фізичного та духовного потенціалу, формування його оптимальної соціальної поведінки. При цьому виходять з того, що невелика група осіб з близькими інтересами та загальними проблемами регулярно збирається і включається у діяльність для досягнення загальної мети. Остання може передбачати обмін інформацією, розвиток практичних чи соціальних умінь, зміну ціннісних орієнтацій, перебудову асоціальної поведінки в позитивному напрямку тощо.

Обцинна соціальна робота дає змогу розширити масштаби соціальної допомоги в міських кварталах, громадах. Реально вона – ефективний засіб узгодження традиційних методів та координації зусиль організаторів благодійних соціальних акцій і водночас соціально-політичний інструмент задоволення сподівань і потреб тих нужденних людей, які опинилися у тяжкому становищі. Під поняттям “обцинна соціальна робота” треба розуміти також інтеграцію всіх інших методів, з допомогою яких ставиться завдання, аби клієнт усвідомив залежність та взаємозумовлення його особистих і суспільних інтересів, виявив зацікавленість у розв'язанні наявної конфліктної ситуації.

Вочевидь соціальний працівник може розраховувати на професійний успіх у тому разі, коли продуктивно взаємодіє з клієнтом, враховує його статус та інші соціальні характеристики, знає індивідуальні фізичні й психічні чинники, тобто його психофізіологічні особливості, які так само як і соціальні, виявляються у поведінці та вчинках. Важливо те, що соціальна робота – це не лише теорія, а й *мистецтво соціальної взаємодії* з іншими людьми, котрим характерні складні психодуховні проблеми, спричинені їх перебуванням у тяжких ситуаціях повсякдення.

За концептуальною версією німецьких учених соціальний працівник має справу з *конфліктом*, в основі якого лежить зіткнення *природного і соціального*. Для прикладу візьмемо звичну ситуацію. Сповнена сил молода, енергійна особа мріє про щасливе життя і благополуччя. Однак це залежить, як виявляється, не від неї особисто, а від суспільних відносин, майнового становища, приналежності чи неналежності до певної соціальної групи, клану, нарешті від наявності надійних джерел доходу. До того ж для досягнення поставленої мети ще треба отримати відповідну освіту й кваліфікацію, витримати конкуренцію для одержання цікавої і добре оплачуваної роботи. Тому досягнення мети, очікуваного щастя, якого так хочеться уже сьогодні, відкладається на невизначене майбутнє. Тут соціальний працівник стикається з конфліктом, що зумовлений явно завищеними потребами і запитами, а з другого боку – дуже обмеженими можливостями їх реалізації саме “тут і тепер”.

На формування сучасної *моделі соціальної роботи та соціальної допомоги* винятково значущий вплив здійснили *принципи Ельберфельдської системи*, що одержали назву від міста, у якому вони ефективно застосовувались, а потім – усередині XIX століття – були широко розповсюджені на території всієї Німеччини та частини Франції. Головні з них такі: а) самостійність кожного опікування при розгляді окремих питань і централізація загального напрямку справ; б) індивідуалізація допомоги з детальним обстеженням кожного нужденного; в) задіяння до активної участі у справі опікування бідняцьких прошарків суспільства.

Звісно, що з плином культурно-історичного часу удосконалювалися прийоми і форми соціальної роботи, але головне її завдання залишалося незмінним – формувати у тих, кому потрібна допомога, уміння і навички *самовиживання і здатності самому допомогти собі*, тобто максимально підвищити ступінь самостійності клієнта, розвинути його здатність контролювати своє життя і самому розв’язувати власні щоденні проблеми. Саме на цих принципах базується система соціального захисту населення в США, що охоплює різні *соціальні програми*, які регламентуються як федеральним законодавством, так і законодавством штатів, що дає змогу достатньо повно й оперативно враховувати потреби у соціальній допомозі окремих регіонів, етнічних та соціальних груп населення.

Функціонування державної системи соціального забезпечення підтримується двома джерелами фінансування – за рахунок соціального страхування та державної допомоги. Виплати у форматі першого джерела проводяться із страхових фондів, що утворюються

на підґрунті страхових податків, які вносять як працівники, так і підприємці. Дія другого джерела – це надходження коштів федерального бюджету, бюджетів штатів та інших органів влади.

Законом про соціальне страхування 1935 року встановлено два види соціального страхування – пенсії за старістю та допомога з безробіття. Цим законом передбачена допомога окремим категоріям бідняків, передусім інвалідам та сиротам. Згодом до названого закону внесено чимало поправок та змін, зокрема введено виплату пенсій при втраті годувальника, узаконено різні допомоги через непрацездатність, не пов'язану з виробничою травмою, запроваджено право на медичне страхування у віці 65 років і старше. Причому всі види страхування тут об'єднані під назвою “Загальна федеральна програма”, що фінансується за рахунок податку на соціальне страхування, що його сплачують наймані робітники та службовці (у відсотках до розміру заробітної плати), а також підприємці (у відсотках до фонду виплаченої заробітної плати). Розміри цього податку становлять переважно 14% усіх доходів.

Стосовно США, то тут, крім Загальної федеральної програми, реалізуються регіональні програми на випадок виробничого травматизму чи професійного захворювання. Згідно із законом підприємці несуть відповідальність за каліцтво робітників на виробництві, компенсуючи їм виплати за тимчасову непрацездатність чи виплачують разову допомогу сім'ї померлого від нещасного випадку. Основна частина грошової компенсації вноситься приватними страховими компаніями, оскільки більшість підприємців заздалегідь страхуються від подібних випадків.

Важлива складова американської державної системи соціального захисту – допомога бідним, що не вимагає попередніх спеціальних внесків. Визначальним критерієм її надання є нужденність чи злидні, а метою – забезпечення гарантованого доходу, підтримка бідних сімей з дітьми, й також продовольча, житлова, медична різновиди допомоги. Програмою забезпечення гарантованого достатку охоплені престарілі, інваліди, сліпі, котрим федеральний уряд виплачує субсидії, що становлять 60% доходу від офіційно прийнятої “межі бідності”. Розміри допомоги за цією програмою окремі штати можуть підвищувати залежно від власних можливостей та корегують їх, враховуючи зміну рівня інфляції.

Програма допомоги сім'ям з дітьми передбачає субсидії багатодітним з низькими доходами, де глава сім'ї – вдова, розлучена чи мати-одиначка. В окремих випадках вона виплачується й тоді, коли глава сім'ї безробітний. Воднораз у рамках продовольчої допомоги бідним надаються відповідні талони. Так, за законом 1981 року право

на їх отримання мають особи чи сім'ї, чий дохід не перевищує 125% від "межі бідності". До того ж діють й інші види продовольчої допомоги – шкільні сніданки, підтримка матерям з немовлям тощо.

Сім'ї з низьким річним доходом мають право отримувати житлові субсидії, які становлять до 2 тисяч доларів на кожну бідну родину. Показово, що у США, крім зазначеного, програми медичного страхування і допомоги охоплюють до 50 млн. американців.

Вагомий внесок у справу соціального забезпечення здійснюють *приватні системи* соціального страхування – колективна (за місцем роботи) та індивідуальна. Підприємці розглядають свою участь у цьому страхуванні як засіб закріплення на власних підприємствах найбільш кваліфікованих робітників та мобільного адміністративного персоналу. Важливе значення в цьому має приватне пенсійне забезпечення, фонди якого у 1980 році перевищили 400 млрд. доларів, хоч такі пенсії отримувало втричі менше людей, ніж державні. Справа в тому, що державні пенсії нараховуються при загальному трудовому стажі, а для нарахування приватної пенсії потрібний безперервний трудовий стаж на одному підприємстві не менше 10 років. Окрім того, у сфері системи приватного страхування власники фірм проводять так звані *додаткові виплати*. Це – оплата відпусток чи лікарняних листків, додаткової допомоги із безробіття, субсидіювання подальшої освіти, юридичні послуги.

У США широку підтримку одержують особи, котрі мають індивідуальні пенсійні рахунки, що створені шляхом відкладання працюючими щорічно 1,5 тис. доларів (вони не обкладаються податками й розміщуються на спеціальних рахунках у банках). Окреме федеральне агентство є гарантом приватних пенсій, а тому стежить за платоспроможністю діючих пенсійних фондів та визначає порядок і суму компенсації їх учасникам у випадку банкрутства компанії чи фірми.

Соціальне законодавство країн Європейського Союзу відрізняється від американського більш вагомою участю держави у визначенні напрямків, плануванні, фінансуванні та реалізації соціальної політики. Водночас і місцеві органи самоуправління теж надають бідній частині населення більше видів соціальних послуг. Тут інтерес становить система соціальної роботи з різними групами населення, спрямованість соціальних послуг на створення максимально сприятливих умов для нормального функціонування сім'ї як основного осередку суспільства. У цьому аналітичному розрізі підкреслимо зусилля на підтримку престарілих та дітей, чим, власне, й забезпечується розв'язок двох взаємозв'язаних проблем – зміцнення сім'ї та захист потреб найбільш соціально вразливих її членів.

Люди похилого віку в усіх країнах – це найбільш незахищена категорія населення, що спричинено їхнім низьким достатком (нижче середнього), і водночас більшими потреби в медичному, побутовому обслуговуванні. Труднощі ускладнюються й тим, що старі батьки, дідуся, бабусі живуть окремо від молодших членів родини, тому їм важко без сторонньої допомоги справитися зі своїми недугами, самотністю. Виходячи з цих обставин, у США, скажімо, передбачено надання додаткових доходів людям похилого віку, для яких створені фонди, програми спеціального обслуговування та соціального забезпечення, нараховані ще й пенсії за старість, надані дешеве житло, продовольчі набори, транспортні послуги, реалізовані заходи з активізації соціальної ролі, громадської діяльності пенсіонерів. Цей комплекс послуг найчастіше організують федеральні та місцеві органи влади. Всіляко сприяє соціалізації людей похилого віку федеральна політика спорудження житла для самотніх престарілих громадян, надання їм державних квартир.

Акт 1973 року щодо американців похилого віку передбачає фінансування їх продовольчих програм. У багатьох містах США організовано індивідуальні (доставка додому) та колективні (центри харчування) форми забезпечення продуктами людей похилого віку. Підтримується діяльність добровільних ентузіастів, шефська робота та ін. Запроваджено оплату з різних фондів за догляд та допомогу за престарілими в домашньому докільлі. Однак це не виключає можливість їхнього улаштування в стаціонар, що є питанням часу, зважаючи на прогресуючу старечість.

У будинках-інтернатах для престарілих уводяться нові форми обслуговування – денні лікарні, періодичні курси оздоровчого лікування, поєднання стаціонарного лікування з диспансерним. Одночасно розширюється набір житлово-побутових послуг для старих людей, організується догляд за ними у разі хвороби і надається змога звернутися за допомогою через сигнально-чергову систему. Здебільшого таке персоналізоване обслуговування охоплює доставку додому обідів, купання у ванній, педикюр, стрижку, укладку волосся, прання та обмін білизни, гімнастику з інструктором. В окремих випадках для старих і немічних забезпечують ремонт та облаштування квартири, надають телефон у тимчасове користування, організують культурний відпочинок, спільні розваги.

За надання соціальної допомоги престарілим у Великій Британії відповідальність покладена на муніципальні відділи служби соціального забезпечення, що діють в Англії та Велсі, патронажні відділи – в Шотландії, регіональні комісії охорони здоров'я та соці-

ального забезпечення – у Північній Ірландії. Вони прагнуть зробити життя своїх клієнтів незалежним у власному домі, полегшити його доставкою готових продуктів, наданням послуг пральні, іншої допомоги в господарюванні. Медсестра із комунальної служби може допомогти прийняти ванну, зробити заштрик чи перев'язку. У спеціальних центрах допомоги престарілим подадуть каву, організують догляд за шкірою, волоссям тощо. У пансіонатах передбачено як постійне, так і тимчасове перебування. Тут, крім медичної допомоги, можна скористатися ще й іншими побутовими послугами. До того ж персонал дбає про емоціональне, соціальне й рекреаційне благополуччя своїх підлеглих, зважаючи на їхні проблеми, оскільки тут приймають сліпих, глухих чи психічно хворих пацієнтів.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- соціальна робота як професійна діяльність,
- теорія соціальної роботи,
- соціальне маневрування,
- соціальне страхування,
- соціальне законодавство,
- проект соціальної допомоги,
- модель соціальної роботи,
- форми соціальної роботи,
- мистецтво соціальної роботи,
- соціальний конфлікт,
- принципи Ельберфельдської системи,
- самодопомога,
- соціальна допомога літнім людям.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Коли, де і за яких соціокультурних умов виникла соціальна робота як професія?
2. Яким висхідно було ідейно-методологічне підґрунтя теорії соціальної роботи?
3. Охарактеризуйте сутність стратегії соціального маневрування у взаєминах буржуазії з робітничим класом.
4. Назвіть особливості так званого соціального законодавства.
5. Чому в ХХ столітті за кордоном інтенсивно розробляються і впроваджуються соціальні проекти і програми допомоги нужденним?

6. Охарактеризуйте європейську та американську моделі соціальної допомоги і соціального забезпечення населення.
7. Обґрунтуйте, чому цілком виправдав себе індивідуальний підхід при виборі допомоги окремій людині чи сім'ї?
8. Опишіть найбільш розповсюджені форми соціальної допомоги населенню, що використовувалися за кордоном у ХХ столітті.
9. Чому соціальна робота – це не лише наука, досвід, а й мистецтво?
10. Очевидною є висока імовірність конфліктності у системі “соціальний працівник – клієнт”. Чому і як запобігти цьому?
11. Дайте сутнісну характеристику принципам Ельберфельдської системи соціальної роботи.
12. Чому ефективними виявилися соціальні програми розвитку самостійності і самопомоги в клієнтів у США?
13. Охарактеризуйте два основні види соціального страхування у життєдіяльності США – пенсії за старістю і допомога з безробіття.
14. Опишіть та аргументуйте ефективність системи соціального обслуговування людей похилого віку у розвинених країнах світу.

Рекомендована література для опрацювання

1. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді: [навч. посіб.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. История США: в 4-х томах. / ред.кол. Г.Н. Севастьянов, Г.А. Арбатов. – М.: Высшая школа, 1986.– Т.3. : 1918-1945.
3. Основы социальной работы: [учебник] / Отв. ред. П.Д. Павленок. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 395 с.
4. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): [підручник]. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.
5. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2014. – №1. – С. 139–147.
6. Соціальна робота: [підручник] / В.А. Поліщук О.П. Бартош-Пічкарь, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / за ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: Збруч 2010. – 330 с.
7. Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції. – Ч. II // За ред. І.В. Козубовської, І.І. Миговича. – Ужгород, 1999. – 368 с.
8. Сучасна система профілактики девіантної поведінки неповнолітніх у Великій Британії [Бартош О., Досіна А., Козубовська І., Козубовський Р.]. – Ужгород: УжНУ, 2007. – 220 с.
9. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 192–197.

Тема 9 СУЧАСНА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА КОРДОНОМ, ЇЇ УПРЕДМЕТНЕННЯ, ВИДИ І ФОРМИ ДОПОМОГ

- *Соціальна робота з інвалідами, проблемними дітьми і сім'ями*
- *Моделі і програми роботи соціальних служб з різними категоріями підлітків, молоді, дорослих*

9.1. Соціальна робота з інвалідами, проблемними дітьми і сім'ями

Соціальна робота з дорослими інвалідами має свої особливості у різних країнах. Зокрема у США вони першочергово забезпечуються пенсіями та страхуванням від нещасних випадків, медичним обслуговуванням. Соціальна підтримка інвалідів за плату від муніципалітетів здійснюється спеціалізованими організаціями й фондами, котрі забезпечують житлово-побутовий облаштунок, транспортні потреби, навчання й реабілітацію людини, котра раптово втратила здоров'я. Адаптаційна підготовка допомагає інваліду пристосуватися до нових умов, освоїти різні технічні засоби, зміцнити психологічну самостійність та прагнення знайти застосування своїм здібностям. Завдяки переобладнанню квартири, освоєнню спеціальних пристосувань інваліди можуть налагодити самообслуговування, самостійно забезпечити своє повсякдення. Підвищенню їхньої дієздатності допомагають спеціально переобладнанні автомобілі, моторолери, пристосування у громадському транспорті, інформаційно-текстова апаратура до телевізора, телефон з підключеним дисплеєм, обладнання, що дають змогу займатися посильними видами фізкультури та спорту. Надаючи транспортні послуги, соціальні служби доставляють людину з тяжкими формами інвалідності на роботу, в навчальний заклад, на концерт чи виставу в театрі, басейн, спортивний майданчик тощо.

Ефективною є практика соціального обслуговування інвалідів та людей з фізичними вадами у Великій Британії. Цією роботою тут зайнято широке коло кваліфікованих працівників, зорганізованих місцевою владою для допомоги інвалідам за місцем проживання, у денних центрах, у пансіонатах і гуртожитках, у лікарнях чи в інтернатах. Хоча все робиться можливе, аби інваліди могли жити вдома. Стосовно денних центрів, то їх існує кілька типів і вони обслуговують людей з фізичними недоліками чи труднощами навчання. Цю справу

забезпечують професійні команди, до складу яких входять досвідчені психологи, лікарі-терапевти, медичні сестри, інструктори та вчителі. Центри підготовки дорослих і центри соціального навчання продовжують тренінг з молодими людьми, котрі мають труднощі в навчанні після закінчення школи. Особливу увагу звертають на самообслуговування та здобуття соціальних умінь, таких, зокрема, як робити покупки, готувати їжу, поводитися з грошми, користуватися громадськими місцями, що допомагає пацієнту продуктивно жити в суспільстві й розраховувати на власні сили. У центрах також організують заняття з малювання, рукоділля, роботи по дереву, фізкультури, читання й написання творів.

Останнім часом практикується створення невеликих сімейних груп з 3–4 інвалідів, які проживають своєрідною общиною поруч з магазинами, громадським транспортом та розважальними закладами. Штат таких пансіонатів залежить від функцій, розміру центру та потреб людей, котрі там проживають. Сюди входять, крім відповідального службовця, також наглядач, вихователь. Окремі пансіонати наймають кухаря, прибиральницю та садівника, а відтак копіюють життєдіяльність повноцінної родини.

Оригінальний досвід комплексної реабілітації інвалідів у рамках кооперації нагромаджено у Польщі. Кооперативи інвалідів з допомогою соціальних служб займаються підбором можливих професій та організацією відповідного навчання, забезпеченням умов праці, адекватних здоров'ю інвалідів, пристосуванням робочих місць до наявного в людини дефекту тощо. Об'єднання й кооперування інвалідів створює кращі умови не лише для медичної, а й соціальної реабілітації. Передусім мовиться про проведення активного відпочинку, колективної відпустки, надання різноманітної соціально-побутової допомоги інвалідам та їхнім сім'ям, створення перспективи громадського й професійного зростання, досягнення більшої продуктивності життя.

В усіх розвинених країнах пріоритетною є *соціальна робота з дітьми*. Враховуючи ситуацію, її проблемами займаються окремі служби. В їх компетенцію входить сприяння сім'ям у забезпеченні певного ступеня економічної самостійності, профілактика насилля над дітьми та запобігання їх експлуатації, створення та розвиток інституційних форм опіки; підтримка неінституційних форм, зокрема, використання “общинних” організованостей опіки та ін. Уся ця діяльність як реальна соціальна допомога дітям координується спеціальним закладом, що діє у рамках певного територіально-адміністративного регіону. Водночас його дочірні центри розташовані там, де

проживає більшість його підопічних, вони співпрацюють з іншими “общинними” центрами допомоги сім’ям на цій території.

Названі заклади і похідні від них структури покликані реалізувати загальнодержавну програму соціального обслуговування та відповідні регіональні плани. Скажімо у США на основі Закону про соціальне страхування (1935 рік) була прийнята *програма допомоги бідним сім’ям та дітям*. Спочатку в ній передбачалась система виплат малоімущим родинам. Потім стало очевидним, що грошова допомога не може розв’язати усіх проблем сприяння добробуту малозабезпеченим сім’ям з дітьми. Потрібні інші соціальні послуги, причому безплатні. Тому спеціальні заклади соціальної допомоги організують: а) групи професійного навчання для батьків, а у разі потреби допомагають у працевлаштуванні; б) догляд за дітьми, якщо їхні батьки працюють у вечірній час; в) створення при міських центрах здоров’я служб для одиноких матерів; г) роботу служб захисту дітей, які зазнали насилля з боку дорослих; д) створення та інспектування дитячих будинків, сприяння родинам з прийомними дітьми, спостереження за адаптацією дитини в новій обстановці; е) розвиток так званих спеціальних служб для допомоги дітям в одержанні освіти, підтримки батьків у веденні домашнього господарства.

Отож орієнтація не стільки на дитину, як на родинні проблеми у цілому, є характерною рисою діяльності дитячих соціальних служб. У США та Великій Британії, навіть коли сім’я не входить до кола користувачів такої програми, названі послуги все ж вона одержує за деяку невелику оплату. Натомість така послуга, як захист дитини від проявів насилля, надається безкоштовно всім категоріям населення. Крім того, в екстремальних випадках (наприклад, хвороби батьків) соціальні служби беруть на себе турботу про дітей, незалежно від рівня доходу родини. Причому до складу дитячої соціальної служби входять: відділ інформації, який забезпечує збір та обробку даних про роботу служби та потреби клієнтів; відділ апеляцій, який контролює дотримання прав клієнтів; консультативна рада, що створюється із представників соціальної служби різних департаментів, профспілок, громадських організацій допомоги дітям, зацікавлених приватних осіб, клієнтів служби. Цей орган бере участь у розробці плану соціальної допомоги дітям, дає свої рекомендації щодо пріоритетних сфер вкладання коштів, сприяє відбору кандидатів на керівні пости в соціальній службі, контролює їхню роботу, здійснює зв’язок державної соціальної служби з різними комунальними формами соціального забезпечення.

До компетенції дитячої соціальної служби входять і питання *усиновлення дітей-сиріт*, що однак не може відбутися без рішення

суду. Усиновленню передують обов'язкова консультація, яку проводять органи соціального забезпечення чи спеціальна організація, котра займається влаштуванням дітей у сім'ях. Її мета – підтримати інтереси дитини, допомогти їй, з'ясувати всі проблеми фактичних і прийомних батьків ще до прийняття юридичного акту про усиновлення, а якщо виникає потреба, то і в наступний період. Однією з найскладніших тут є проблема житлово-побутового облаштування розумово відсталих, які живуть разом зі своїми пристарілими батьками. Щоб підготувати своїх клієнтів до самостійного побуту і ведення особистих справ, їх поселяють у спеціальні невеликі житлові комплекси, де під наглядом соціальних працівників, вони здобувають потрібні найпростіші навички самостійного життя; звісно, на тому рівні, наскільки це реально можливо.

Ще одна важлива соціальна проблема за кордоном – *робота з дітьми-інвалідами*, їх медико-соціальна адаптація і життєва самореалізація. Головна мета зусиль у цьому напрямку полягає в досягненні такої спроможності дитини-інваліда, коли вона самостійно реалізуватиме свою соціальну функцію так само, як і здорова дитина. До таких функціональних умінь належать трудова діяльність, навчання, здатність до читання, писання, самостійного пересування, комунікативні навички. Для більшості дітей-інвалідів оволодіння цими спроможностями дається шляхом наполегливого і систематичного навчання, яке забезпечують спецшколи чи спецкласи звичайних шкіл, або більш ефективного навчання на дому. Найперше – це навчити дитину-інваліда основам грамоти і рахунку, пересування і соціальним навичкам. Останні охоплюють одягання, уміння користуватися столовими приладами, умивання, поводження з грішми, банківським картками, телефоном, транспортом, ліфтом, ескалатором.

Діти з окремими фізичними вадами спроможні навчатися і за програмою для звичайних дітей. Проте можливостей школи не завжди достатньо для бажаної реабілітації. Тому в Болгарії, Угорщині, на Кубі організовано денні реабілітаційні стаціонари, в яких створені умови для проведення комплексу відновлювальних заходів та відпочинку дітей. Для оволодіння доступних їм професій організовано спеціальні центри, відведено спеціально обладнані цехи на підприємствах, які часто і приймають на роботу своїх випускників, підлаштовуючи під їх запити бережний режим праці. Інколи, за потреби, надається і надомна праця.

Призначення соціальних служб – організувати й забезпечувати соціальну реабілітацію дітей-інвалідів. Тому у своїй діяльності вони керуються такими принципами: 1) якомога найбільш ранній початок реабілітаційних заходів; 2) безперервність та етапність їх проведення;

3) комплексний характер реабілітаційних програм з урахуванням медичних, педагогічних, психологічних, професійних, соціально-побутових, технічних аспектів; 4) індивідуальний підхід до визначення обсягу, характеру та спрямованості реабілітаційних заходів. Це досягається зосередженням у закладах і центрах реабілітації спеціалістів різних професій – лікарів, педагогів, психологів, соціальних працівників, логопедів, трудотерапевтів, техніків з протезування, фахівців професійного навчання та інших спеціалістів, а також потрібного обладнання, приладів та інструментів.

Значний обсяг роботи виконують соціальні служби стосовно *допомоги сім'ям*, де виховуються діти-інваліди. У таких родинах виникає чимало складних проблем, у тому числі медичних, економічних, педагогічних, психологічних, пов'язаних із захворюванням дитини та труднощами контактування з нею. До компетенції названих служб належать придбання обладнання, пристосування місця роботи і врахування характеру праці батьків, зважаючи на потреби та інтереси хворої дитини, формування специфічного способу життя сім'ї. Залежно від обсягу та змісту цих проблем соціальні працівники формують і реалізують спеціальні програми допомоги родинам, які виховують дитину-інваліда.

Ситуація в Україні, (наприклад, у 2000 році від побутового насильства загинуло понад 12 тисяч жінок) вимагає прискіпливого вивчення зарубіжного досвіду соціальної роботи з жінками, які зазнали насилля у своїх сім'ях. Причини цього дикого й огидного явища найрізноманітніші, але спеціалісти різних країн виділяють злидні та скруту, в яких перебувають родини, пияцтво та наркоманію, вкрай низький загальний культурний розвиток і духовний занепад окремих громадян та родинних спілок. У США аналізом проблеми займається спеціально заснований Інститут жінки, у європейських країнах функціонують урядові й громадські комісії із розслідування випадків нелюдського ставлення до жінок, створено спеціальні будинки-притулки, де змушені жити жінки – вигнанки зі своїх домівок, головно через жорстоке поводження з ними їхніх близьких. В Іспанії організовано 16 таких будинків-інтернатів, де тимчасово поселяються жінки разом з дітьми, аби уникнути психофізичних травм. Тут вони проводять від трьох до шести місяців, користуючись допомогою психологів, адвокатів, педагогів, соціальних працівників. Через низький рівень освіти, відсутність прийнятної фахи ці жінки мають обмежені можливості знайти добре оплачувану роботу, а відтак придбати власне житло, автомобіль та інші засоби комфортного повсякдення.

Іспанські соціологи виділили шість видів агресивної поведінки у сімейних взаємостосунках: а) *спорадична агресія*, яка є фіналом

зростаючого сімейного напруження, котре приводить до фізичного насилля; б) *повторювані*, але не регулярні *агресії*, які виникають після певного періоду співіснування з появою коханця чи коханки, при наявності в сім'ї хворої чи розумово відсталої дитини; в) *багатопланові агресії*, які є звичайною формою стосунків; г) *агресія*, пов'язана з хронічним *алкоголізмом*, результатом якого є стан білої гарячки; д) агресія на межі *шизофренії* одного із подружжя чи параноїдальних ревнощів партнера; е) *агресії* у взаєминах розведеного подружжя – посягання на чуже житло, сексуальні домагання, шантажування дітьми, невивплата аліментів та ін.

Соціальні психологи пропонують кілька варіантів розв'язання проблеми агресії залежно від її виду:

- прискорення розгляду справ у судах (для першої та другої груп агресії);
- роз'яснювальна робота серед груп ризику та підвищення значущості будинків-притулків (для третього виду);
- медичне лікування (для четвертого та п'ятого різновидів).

Для ліквідування або принаймні мінімізацію виявів шостого типу агресії пропонується законодавче оформлення батьківських прав на дітей у відповідних судових інстанціях. У виняткових випадках, щоб уникнути небезпечного зіткнення між колишнім подружжям, дітей повинні передавати від одного подружжя іншому соціальні працівники чи сімейні психологи.

Отже, соціальним службам в Україні цілком може стати у пригоді зарубіжний досвід соціальної роботи з дітьми, які втекли з дому чи ведуть бездомний спосіб життя. Як і в нас, їх на вулицю викидає переважно неблагополуччя в родині, байдужість чи жорстоке ставлення батьків. Важливим дестабілізуючим фактором є також злидні та голодування, хоча "романтика свободи" і пошук пригод часто захоплює дітей із бідних і багатих сімей та соціально благополучних родин.

9.2. Моделі і програми роботи соціальних служб з різними категоріями підлітків, молоді, дорослих

Для малолітніх втікачів та бездомних дітей соціальні служби західних країн організують: 1) притулки та гуртожитки, 2) індивідуальні чи групові консультації, 3) бесіди з батьками задля повернення дитини в сім'ю, 4) забезпечення місцем у виховному закладі, якщо у цьому є потреба, 5) надання консультативної та іншої допомоги родині, у які повернулися діти задля їх зміцнення та недопущення нового розриву. Водночас центри і притулки для втікачів пропонують низку

послуг для таких категорій осіб, як занедбані діти; ті, хто займаються проституцією; жертви статевих злочинів; злочинці, наркомани, рецидивісти. Причому в США сформувалися три основні *моделі роботи* з цими асоціальними категоріями дітей і молоді.

Мережева модель обцин, яка діє на основі координації діяльності між працюючими в обцині організаціями та іншими носіями послуг. До них відносяться місцевий консультативний центр, притулок для втікачів та бездомних, місцева поліція, суд у справах неповнолітніх, місцевий орган допомоги дітям, школи. Всі вони виробляють спільну програму своєї діяльності стосовно втікачів, способи її реалізації та врегулювання кризових ситуацій окремих сімей, родин, сусідів.

Обцинна програма розвитку, що функціонує у формі центру на певній території і пропонує цілий сервіс послуг, зокрема – підбір добровільних опікунів, заснування та розвиток клубів, які приймають втікачів, розвиток центру ресоціалізації, покликаною сприяти працевлаштуванню та забезпечувати соціальні служби додатковими засобами; організація “телефону довіри”. Для прикладу в США національна служба “телефонів довіри”, що надає безплатні послуги малолітнім втікачам, передусім це профілактичні консультації для підлітків, інформація про розташовані у районі їхнього проживання заклади соціальної допомоги, посередництво у наведенні контактів між підлітком та сім’єю (опікуном), довідка про центри чи соціальні служби для втікачів і безпритульних дітей, підлітків, старшої юні. Примітно, що навчанням та підвищенням кваліфікації соціальних працівників цих центрів займається створений у 1979 році Національний інститут соціальних послуг для молоді.

За рубежем накопичено повчальний досвід *соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками та підлітками “групи ризику”*. Зусилля в цьому напрямку чітко координуються державними органами й зреалізуються шляхом виконання спеціальних програм. У США в рамках таких програм діють невеликі виправні установи і служби, перебування в яких однак не ізолює неблагополучну дитину від своєї родини. Але тут підліток забезпечується житлом і харчуванням, з ним проводиться виховна робота відповідного профілактичного спрямування. При цьому робиться максимально, аби “вихопити” потенційного правопорушника із формальної системи судів у справах неповнолітніх і передати турботу про нього місцевим організаціям, які не належать до системи правосуддя. Іншими словами, створюються умови, щоб вивести підлітків “групи ризику” за межі інтернатів, колоній або в’язниць, запропонувавши їм чи їхнім сім’ям за надзвичайних обставин альтернативу – цікавий відпочинок, навчання,

працевлаштування, участь у певних акціях і заходах. У таких випадках практично реалізуються три типи програм.

Перша – базова програма поліції, що найчастіше втілюється спільно з іншими зацікавленими організаціями і враховує найтипівіші відхилення у поведінці неповнолітніх. Тут головна перевага віддається залученню підлітків до спорту. Для цього організуються спеціальні атлетичні клуби, інші цікаві заняття задля відвернення молоді від шкідливих і небезпечних для суспільства діянь, способів поведінки і життя в цілому.

Друга – базова програма судів у справах неповнолітніх, яка зосереджує увагу на тих особах, які притягалися до відповідальності за вчинені ними певні правопорушення і які повторно чи вкотре демонструють асоціальну поведінку.

Третя – це базова програма школи, що повною мірою враховує особливості спеціальних шкіл, розрахованих на так звані “важких” і засуджених підлітків. У просторі цих шкіл останні не ізольовані від учнівського загалу, мають змогу відвідувати заняття, розважатися і спілкуватися за уподобаннями.

У структурі координаційних центрів в общинах є так звані *бюро соціальних послуг для молоді*, зусилля яких спрямовані на забезпечення справедливого розгляду справ з тим, аби підлітки, чия поведінка потрапила у поле зору поліції через пропуски занять, визивної поведінки чи дрібних правопорушень, потрапили до “кваліфікованих рук” і могли unikнути некомпетентного ведення справи і передачі її в суд без надання допомоги общиною. Важливим при цьому є рекомендація та надання соціальних послуг, зокрема, консультативної і медичної допомоги сім’ям та окремим особам, забезпечення зайнятості, організація відпочинку тощо. Здебільшого направленню у виправний заклад чи прикріпленню до певної соціальної програми передують психіатричне обстеження підлітка у спеціальному діагностичному закладі для неповнолітніх.

Природно, що неповнолітні правопорушники, засуджені за серйозні злочини, направляються судьями у спеціалізовані заклади. Психіатричний огляд бере на себе державна діагностична служба для молоді. За реалізацію опікунських програм, наприклад, у штаті Айдахо, відповідають дві приватні установи – дитячий будинок в Льюстоні та молодіжне ранчо в Раперті. Жорсткі виховні заходи проводить єдиний державний заклад – Центр соціальних послуг молоді в Сент-Ентоні. Однак перед тим, як потрапити в Раперт чи в Сент-Ентоні, діти протягом 30 днів обстежуються в Діагностичному центрі для неповнолітніх. За цей час готується висновок психолога та рекомендації щодо

індивідуального підходу до їх перевиховання. У вищезазначених виховних закладах, що дуже важливо, діти та підлітки (від 9 до 18 років) проживають в окремих будиночках чи гуртожитках квартирного типу, де з ними проводиться різноаспектна робота з метою ресоціалізації після звільнення з місць позбавлення чи обмеження свободи.

Свої особливості має *соціальна робота з умовно засудженими*. На цей період підлітку визначається наставник, котрий у своїй роботі враховує всі обставини, що зачіпають спосіб життя засудженого, – його місцеперебування, заборону відвідувати певні кафе, ресторани чи інші розважальні заклади. У разі порушення цих застережень соціальний працівник зобов'язаний повідомляти суддю, але найголовніше – має допомагати підлітку розв'язувати всі його життєві проблеми.

Останнім часом в усіх без винятку розвинених країнах особливо загострилася проблема *соціальної профілактики та соціальної адаптації алкоголіків і наркоманів*. При цьому люди самі створюють собі труднощі, щоб потім з неймовірними зусиллями й неабиякими втратами їх позбуватися. Спочатку винаходять усе нові сорти та види спиртних напоїв і наркотичних засобів, далі шукають шляхи і методи, як побороти шкідливі звички. Щоправда, успіхи тут не завжди бувають такими ж втішними, як на етапі розробки технологій та експериментування з новим “зіллям”. Тому ситуація у багатьох регіонах світу, в тому числі на просторах СНД, набула загрозливого характеру. Алкоголізм і наркоманія породжують якісні зміни генофонду націй у бік деградації та фізичного каліцтва, порушення соціального здоров'я соціуму. Проте медицина та психологія теж демонструють неможливе – запатентовано чимало колективних й авторських методик, які дають змогу повернути клієнтів до нормального життя та позитивної самореалізації.

Методи і форми роботи з алкоголіками та наркоманами ставлять одне і те ж завдання – допомогти людині подолати згубну потребу в спиртному чи наркотиках, змінити ставлення до свого власного Я. Адміністративні підходи тут не дають позитивного результату, на що вказують неодноразові спроби ввести “сухий закон” у багатьох країнах (США, СРСР). Ефективнішими, як підтверджує повсякдення, є “соціальні ліки”, коли кожна особа на своєму місці приймає адекватне рішення, захоплюється роботою, усвідомлюючи себе творчою частинкою суспільства і всесвіту.

Зарубіжні аналітики стверджують, що до найбільш досконалих та успішних відноситься *шведська система соціальної адаптації алкоголіків та наркоманів*. Юридично її забезпечує комплекс законів та законодавчих актів, що регулюють усі аспекти виробництва,

торгівлі, експорту та імпорту, використання наркотичних засобів, а також покарання за злочинні дії у цій сфері життєреалізування. Координує перебіг діяльності названої сфери Центральна рада з антиалкогольної та антинаркологічної освіти. Причому основна робота щодо профілактики наркоманії ведеться на рівнях губерній та комун. У ній задіяні підрозділи соціальної служби, охорони здоров'я, народної освіти, поліції, виправні колонії, громадські об'єднання і приватні особи, наукові інститути. Головною ланкою тут є Соціальна комісія комунального управління, у складі якої працює спеціальний підрозділ з протидії розповсюдженню наркоманії, до якого входять соціальні працівники, психологи, юристи, медики з досвідом антинаркологічних напрацювань.

Міжрайонні групи та наркопатрулі безпосередньо працюють з наркоманами, передусім виявляють осіб, схильних до вживання наркотиків на вокзалах, у місцях громадського користування, дискотеках, у неблагополучних у криміногенному відношенні кварталах. Крім того, особлива увага звертається на школи, гуртожитки, райони, населені емігрантами. У разі виявлення наркоманів їх змушують звернутися за допомогою до лікаря-нарколога, а для направлення в медичний заклад потрібна згода самого хворого, оскільки у Швеції примусова госпіталізація вважається порушенням прав людини. Очевидно, що лише свідоме лікування забезпечує його ефективність. Тому закономірно, що до кола обов'язків міжрайонних груп відноситься також їхня робота із соціальної реабілітації наркоманів, допомога їм в адаптуванні до нормального життя, у здобуванні спеціальності, працевлаштуванні, відшуканні житла, подоланні психологічного дискомфорту.

У Швеції видається дуже багато популярної літератури, листівок, плакатів, де у простій і переконливій формі розкривається шкідливість наркотиків та алкоголю, рекомендується, як позбутися шкідливої звички. Ці друковані видання виходять за рахунок бюджету комуні і розповсюджуються в навчальних закладах, за місцем проживання, в лікарнях, на робочих місцях. Соціальні служби залучають до роз'яснювальної роботи з молоддю експертів, котрі також проводять спеціальні заняття з батьками, даючи їм знання антинаркотичного законодавства, наркотичних засобів, способів надання невідкладної допомоги в екстремальних випадках.

Надзвичайно гострою для багатьох країн є проблема безпритурності. Як соціальне явище, вона набуває “вибухового” характеру в періоди суспільних потрясень – воєн, голоду, екологічних локальних катастроф, землетрусів та повеней, інших кризових явищ.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- інвалід,
- проблемна дитина,
- проблемна сім'я,
- соціальна служба,
- соціальна допомога бідним,
- усиновлення дітей-сиріт,
- соціальна реабілітація дітей-сиріт,
- побутове насильство,
- агресивна поведінка,
- молодь як соціальна група,
- асоціальна категорія юні,
- неповнолітній правопорушник,
- підліток “групи ризику”,
- бюро соціальних послуг,
- соціальна робота з умовно засудженими,
- алкоголізм,
- наркоманія.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення термінів “проблемна сім'я”, “проблемна дитина”, “дитина-інвалід”.
2. Наведіть приклади позитивного досвіду комплексної реабілітації інвалідів у країнах ЄС і США.
3. Охарактеризуйте виконані або діючі програми допомоги бідним сім'ям та дітям за кордоном.
4. Опишіть поле компетенцій дитячої соціальної служби (від допомоги до усиновлення дітей-сиріт).
5. Аргументуйте ефективність системи соціальної роботи з дітьми-інвалідами за кордоном, у тому числі й їх реабілітаційних програм.
6. Чому в Україні більшою мірою розвинене побутове насильство над жінками, аніж у розвинених країнах світу?
7. Охарактеризуйте види агресивної поведінки дорослих у сімейних взаємостосунках.
8. Які моделі роботи соціальних служб із різними категоріями населення найбільш розповсюджені у ЄС і США?
9. Роз'ясніть особливості общинної програми розвитку соціального

забезпечення у США, що функціонує у формі центру на певній території і пропонує цілий сервіс послуг.

10. Проаналізуйте повчальний для українських реалій зарубіжний досвід соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками та підлітками “групи ризику”.

11. Яка соціальна робота з умовно засудженими проводиться нині в розвинених країнах світу?

12. Охарактеризуйте системні моделі і соціальні програми профілактики та адаптації алкоголіків і наркоманів до продуктивного життя у соціумі.

Рекомендована література для опрацювання

1. Європейський кодекс соціального забезпечення (1990 р.).
2. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): [підручник]. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.
3. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2014. – №1. – С. 119–127.
4. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі: Наук. зб. / редкол.: А.І. Кудрявченко (відп. ред.) та ін. – К.: МАУП, 2004. – 336 с.
5. Пічкарь О.П. Деякі аспекти профілактики девіантної поведінки неповнолітніх у Великій Британії / О.П. Пічкарь, В.В. Козубовський // Науковий вісник УжНУ. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Вип. 4. – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”. – 2001.
6. Соціальна робота в Україні: [навч. посібник] / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін. / за заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Науковий світ, 2003. – 233 с.
7. Соціальна робота: [підручник] / В.А. Поліщук О.П. Баргош-Пічкарь, Н.М. Горішна, Г.В. Лешук, О.Ю. Пришляк / за ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: Збруч 2010. – 330 с.
8. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 197–202.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

Тема 10 СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ ЯК СИСТЕМИ (1991–1999 РОКИ)

- *Постання в Україні системи професійної підготовки соціальних працівників*
- *Формування системи соціального захисту в Україні за нових політико-адміністративних та соціально-економічних умов*
- *Соціальне обслуговування населення як мережа територіальних центрів і відділень*

10.1. Постановя в Україні системи професійної підготовки соціальних працівників

Проголошення суверенітету України поставило перед нею як новою державою завдання реформувати систему соціального забезпечення, створити дієву *модель соціального захисту населення* та умови для розвитку громадянського суспільства. Саме в 1990-х роках у країні почали активно створюватися різноманітні державні соціальні служби, зокнайперше територіальні центри з обслуговування самотніх людей похилого віку та інвалідів, які виникли практично в кожному районі. Так само набули поширення соціальні служби для молоді, які спершу були зорієнтовані на соціальну педагогіку й масову роботу із цією віковою категорією населення. Майже ніхто з працівників соціальних служб не мав як ґрунтовної фахової освіти, так і відповідної соціально-психологічної компетентності.

Водночас у цей період стартового державотворення відроджуються *благодійність і волонтерство*. Відбувається розвиток громадських організацій та груп самопомоги: створюються клуби й денні центри для дітей-інвалідів та їхніх батьків, для людей із проблемами психічного здоров'я, для наркозалежних тощо. Ці недержавні заклади потребували порад фахівців щодо організації колекційної, адаптаційної роботи персоналу. Крім того, середині 1990-х років властива тенденція до створення недержавних соціальних служб у громадах (*прикладом тут є хеседи, які обслуговують людей літнього віку в єврейських громадах, а також київська організація “Джерела”, що просуває ідею догляду в громаді для людей із розумовою відсталістю*).

Отже, в незалежній Україні виникла об'єктивна потреба у підготовці соціальних працівників. Офіційне введення її як навчальної дисципліни припадає на весну 1991 року й пов'язане з діяльністю Тимчасового науково-дослідницького колективу “Школа – мікрорайон” (створеного 1989 року АПН і Державним комітетом народної освіти СРСР). Спеціальний факультет перепідготовки соціальних педагогів і працівників відкрито 1992 року в Донецькому університеті. У 1993 розпочалася робота з відкриття нової спеціальності в НУ “Києво-Могилянська академія”: керівники навчального закладу брали участь у міжнародних семінарах, де мали змогу ознайомитися із принципами і концепціями соціальної роботи.

Важливу роль у розвитку соціальної роботи як навчальної дисципліни та науки відіграв україно-британо-португальський проект ТЕМПУС-ТАСІС “Соціальна робота в Україні”. Завдяки гранту Єв-

ропейського Союзу до Школи соціальної роботи Києво-Могилянської академії, офіційно створеної у вересні 1994 року й очолюваної Володимиром Полтавцем, приїхали відомі закордонні фахівці (Шуламїт Рамон, Стівен Шардоу, Фернанда Родрігес та ін.), які викладали студентам і ділилися досвідом з українськими колегами. Проводилися міжнародні науково-практичні конференції, відбувалося стажування студентів і викладачів за кордоном. Оскільки проект було підтримано на урядовому рівні, то це дало змогу ввести нову спеціальність у перелік МОН України й у такий спосіб “легалізувати” її.

Водночас варто відзначити дієвість західних фондів-донорів, котрі прагнули якнайактивніше утверджувати фахові підходи у соціальній сфері. Так, україно-нідерландський проект ТАСІС Європейського Союзу “Соціальний захист в Україні”, який реалізовувався у 1996-1998 роках на базі Міністерства праці та соціальної політики, серед іншого передбачав і розвиток відповідної спеціалізованої освіти. У його межах були розроблені програми для підготовки фахівців у Чернігівському юридичному коледжі, де ввели нову спеціальність із соціальної роботи на рівні молодшого спеціаліста (1997), а вже згодом на рівні бакалавра (1999). Цей же проект підтримував розвиток післядипломної освіти – курсів підвищення кваліфікації для керівного складу системи соціального захисту, для чого у Харківській філії Академії державного управління при Президенті України було створено відповідну програму з менеджменту соціального захисту.

У 1997-2000 роках в Україні діяв україно-шведський проект, спрямований на створення моделі підготовки соціальних працівників базового рівня (пілотні курси було проведено в кількох областях України, а його підсумком стало видання навчального посібника “Вступ до соціальної роботи”). Отож в Україні створювалась кількарівнева система підготовки соціальних працівників. Але за відсутності національної фахової громадської організації, яка б опікувалась питаннями стандартів освіти, зміст навчання соціальній роботі у різних закладах істотно варіювався. Зокрема, лівова частка такого змісту була перенесена із педагогічних спеціальностей, що спричинило розповсюдження спрощеного підходу до виокремлення цілей і завдань, а відтак і форм, методів, засобів, інструментів і технологій професійної підготовки за спеціальністю “Соціальна робота”. Певною мірою ця проблема залишається й на сьогодні неповно розв’язаною.

На той час, безсумнівно, організаційно-координувальну роль у процесі об’єднання зусиль українських викладачів відіграв україно-британо-бельгійський проект ТЕМПУС-ТАСІС. Проект впроваджували на базі кафедри соціальної роботи Ужгородського державного

університету з метою створення мережі навчальних закладів, які готують соціальних працівників. Чимало проектів для підвищення кваліфікації та згуртування українських викладачів аналогічного характеру було реалізовано Дитячим християнським фондом у співпраці з різними міжнародними організаціями.

Відрадно констатувати, що наприкінці 1990-х років з'явилась перша україномовна фахова література: підручники, посібники, монографії, а також наукові і науково-популярні періодичні видання. Так, з 1997 року виходить журнал “Соціальна політика і соціальна робота”, згодом з'явився журнал “Практична психологія і соціальна робота”. Продовжують виходити відомчі видання Міністерства праці та соціальної політики України, які мають багаторічну історію, як-от: “Україна: аспекти праці”, “Охорона праці”, “Соціальний захист”, а також виникають нові, наприклад журнал “Соціальна робота в Україні: теорія і практика” (Державний центр соціальних служб для молоді), побачив світ наприкінці 2002 року.

Отже, під завісу ХХ століття в Україні певне завершення отримала перша, фактично пропедевтична, *модель професійної підготовки соціальних працівників* за трьома освітньо-кваліфікаційними рівнями (бакалавр, спеціаліст, магістр), що мала як необхідне програмно-освітнє забезпечення (ОПП, ОКХ, навчальний план, навчальні програми з дисциплін), так і суто навчально-методичне (підручники, посібники, словники, методрекомедації, періодичні видання тощо).

10.2. Формування системи соціального захисту в Україні за нових політико-адміністративних та соціально-економічних умов

На початку 90-х років минулого століття в незалежній Україні соціальна робота починає формуватися як фахова діяльність. Цей процес супроводжується створенням мережі соціальних установ та закладів нового типу. Поштовхом до цього стали економічна криза і стрімке зростання соціальних проблем у суспільстві. Зокрема, економічна криза спричинила появу безробіття (явного і прихованого), неповну зайнятість працюючих, багатомісячні затримки з виплатою заробітної плати, пенсій, стипендій, різке зниження рівня оплати праці і пенсій, зростання цін практично на всі товари і тарифів на всі послуги. Наслідком цього стали різке зниження рівня життя переважної більшості населення, вимушена міграція, загострення криміногенної ситуації, спад рівня народжуваності та значне збільшення смертності, розпад інституту сім'ї, зростання проституції і професійного жебрацтва, дитячої безпритульності, захворюваності населення (особливо на СНІД, туберкульоз), передусім дитячої та підліткової.

Відчутне послаблення більшовицьких ідеологічних догм, перші кроки до демократизації політичного життя і ринкової економіки були зроблені в колишньому СРСР у другій половині 80-х років. Так звані роки “перебудови”. Тоді ж стала поглиблюватися соціально-економічна криза радянського суспільства. У відповідь на це уряд СРСР намічав і впроваджував локальні реформи у системі соціального забезпечення населення.

Закономірно, що уряд незалежної України (серпень 1991 року) продовжив і поглибив ці реформи, які були далекі від незавершення, а більшість з них тривають й донині. В останні десятиліття з’явилися нові – як державні, так і недержавні – служби, установи, організації, котрі надають різноманітні соціальні послуги. Зокрема, в 1999 створена *мережа державних соціальних відомств України*. Очолює та координує її діяльність, тобто втілює у життя переважну частину державних заходів щодо соціального захисту нужденних, *Міністерство праці та соціальної політики*, яке охоплює такі установи й заклади:

- *державну службу зайнятості населення* (мережа центрів зайнятості);
- *мережу обласних та міських управлінь і районних відділів соціального захисту;*
- *територіальні центри* обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян;
- *відділення соціальної допомоги;*
- *дитячі будинки-інтернати;*
- *будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів;*
- *спеціальні будинки інтернати;*
- *психоневрологічні інтернати;*
- *пансіонати для ветеранів;*
- *протезно-ортopedичні заводи;*
- *заклади спеціальної освіти.*

Наступним, суто соціальним, відомством є *Державний комітет у справах сім’ї та молоді*, що містить у своєму складі Український державний центр соціальних служб для молоді (УДЦССМ), аналогічні обласні, міські та районні центри соціальних служб.

Міністерство освіти і науки України опікується школами-інтернатами для дітей-сиріт, а також спеціалізованими школами-інтернатами для дітей з різними вадами і з різними захворюваннями, які спричиняють складнощі учнів у навчанні. Водночас *Міністерство внутрішніх справ* має у своєму складі спеціалізовані приймальники-розподільники для неповнолітніх, кімнати тимчасового перебування

та притулки для них, служби у справах неповнолітніх, підпорядковані районним, міським державним адміністраціям. Пізніше з'явилися і недержавні притулки. Скажімо, за станом на 1 липня 1998 року в Україні було 68 притулків усіх типів, а також 21 кімната тимчасового перебування дітей.

Вочевидь у широкому розумінні до соціальних слушно віднести всі установи та заклади Міністерства охорони здоров'я, Міністерства освіти, виховно-трудова колонія Міністерства внутрішніх справ, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, оскільки їх діяльність спрямована на розв'язання нагальних соціальних проблем населення і фінансується державою. Щоправда, це не стосується значного тепер вже контингенту студентів і учнів державних навчальних закладів та клієнтів державних медичних закладів, що самі оплачують надані їм послуги.

Функції створеної в Україні системи соціального захисту доречно згрупувати (за О. Івановою та Т. Семигіною) так:

1. Система соціального страхування:

- пенсії (фінансуються із Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування);
- допомога безробітним (фінансується з Фонду зайнятості);
- система короткотермінових грошових допомог під час хвороби, при народженні дитини (фінансується з Фонду соціального страхування та Пенсійного фонду);
- допомога у разі нещасного випадку на виробництві.

2. Універсальні системи

- державна система охорони здоров'я (фінансується з місцевих та Державного бюджетів),
- державна система освіти (фінансується з місцевих та Державного бюджетів);
- допомога на поховання (фінансується з Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду зайнятості, місцевих бюджетів);
- соціальний захист осіб, які постраждали у результаті аварії на ЧАЕС.

3. Система соціальних допомог:

- допомога сім'ям із дітьми (фінансується з Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування, місцевих та Державного бюджетів);
- різного роду допомоги (грошова, натуральна);
- пільги в оплаті;
- соціальне обслуговування (система інтернатних установ і територіальних центрів).

4. Система адресних соціальних допомог:
 - державні програми дотацій і житлових субсидій (фінансується з Державного бюджету);
 - окремі види допомог сім'ям з дітьми (фінансується з Пенсійного фонду та Фонду соціального страхування, місцевих та Державного бюджетів);
 - адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.
5. Пільги як переважне право.
6. Соціальний захист через недержавні організації.
7. Соціальна допомога з фондів підприємств та організацій.

10.3. Соціальне обслуговування населення як мережа територіальних центрів і відділень

Названа система в Україні є важливим сегментом соціального захисту певних груп населення, передусім самотніх людей похилого віку та інвалідів. Засади і порядок призначення і нарахування пенсій залишилися в основному радянські, хоч виділена була серед пенсіонерів нова “номенклатура” – державні службовці, чиновницький апарат нової влади. Тому є підстави констатувати, що в ній за останнє десятиліття відбулися *значні зміни*. Окрім традиційних будинків-інтернатів, тобто стаціонарних закладів, на рубежі століть почали з'являтися так звані *територіальні центри* – напівстаціонарні та нестаціонарні заклади. До того ж під впливом *фахівців Заходу із соціальної роботи*, різноманітних європейських та американських проектів, а також з появою в Україні соціальної роботи як фахової діяльності, *набули розвою принципово нові для країни соціальні служби і почали надаватися нові соціальні послуги*. Так, вище згадані територіальні центри і відділення соціальної допомоги *вдома домінують за останнє десятиліття в наданні послуг літнім людям* через державні органи соціального захисту. Кількість цих закладів постійно збільшується (понад 30 одиниць щороку). Зазначені центри *приймають на обслуговування пенсіонерів та інвалідів I та II груп незалежно від віку, а також самотніх непрацевдатних та інших соціально незахищених громадян*.

Типовим положенням про територіальний центр передбачено надання *майже 40 видів різних послуг* людям похилого віку, у тому числі й придбання продуктів харчування та медикаментів, приготування їжі, виклик лікаря, прання білизни та прибирання житла, доставка палива й сплата комунальних платежів, допомога в обробітку присадибних ділянок, оформлення документів на отримання субсидії,

влаштування до будинку-інтернату, пансіонату тощо. Воднораз у цьому центрі мають бути такі відділення: а) соціальної допомоги вдома; б) соціально-побутової реабілітації; в) медико-соціальної реабілітації; г) стаціонар для тимчасового та постійного проживання самотніх непрацездатних громадян; д) організації надання грошової та натуральної адресної допомоги, тобто відділення гуманітарної допомоги.

У *маленьких містах та у сільській місцевості* практично немає системи комплексного обслуговування підопічних. Тому тут соціальними працівниками базового рівня надаються нужденним лише окремі види допомоги.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- соціальний працівник,
- професійна підготовка соціального працівника,
- громадянське суспільство,
- державотворення,
- волонтерський рух,
- соціальна робота як навчальна дисципліна,
- реформування системи соціального забезпечення населення,
- Міністерство праці та соціальної політики України,
- Державний комітет у справах сім'ї та молоді України,
- територіальний центр соціального обслуговування населення,

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Опишіть соціально-економічну ситуацію в Україні у перше десятиліття після здобуття державної незалежності.
2. За яких політико-адміністративних та економічних умов створювалися в суверенній Україні різноманітні державні соціальні служби?
3. Поясніть причини відродження благодійності і волонтерства у стартовий період національного державотворення.
4. Як у названий період суспільного будівництва розвиваються громадські організації соціогуманітарного спрямування?
5. Зреалізування яких міжнародних проектів і програм в Україні наприкінці ХХ століття прискорило становлення соціальної роботи як професії та створення освітньої моделі підготовки фахівців цього профілю?
6. Назвіть територіальні центри соціальної допомоги, які були створені в Україні, й визначте їх призначення та масштаби діяльності на кінець 1990-х років.

7. Який орган державного управління було створено в Україні у роботі з молоддю?
8. Якою була структура державної служби зайнятості України на кінець 1990-х років (її функції і зміст діяльності)?
9. Якою є соціальна підтримка мало захищених верств населення з боку держави в Україні у 1991-99 роках (її переваги й обмеження)?
10. Назвіть та обґрунтуйте напрями і статті соціального захисту, який здійснювали в останнє десятиліття недержавні організації.

Рекомендована література для опрацювання

1. Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 р. N 21/95. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 р. № 1788-ХІІ // ВВР. - 1992. -№ 3.
3. Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 р. N 21/95. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>
4. Динамика ценностей в социальной работе / под. ред. С. Шардлоу. – К.: Асоціація психіатрів України, 1996.
5. Лукашевич М., Семигіна Т. Соціологія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2014. – №1. – С. 131–138, 147–148.
6. Сидоров В. Ролі та функції соціальних працівників // Соціальна робота в Україні: перші кроки / за ред. В.І. Полтавця. – К.: Києво-Могилянська Академія, 2000.
7. Сидоров В.Н. Деятельность социального работника: роли, функции и умения. – М.: СТИ МГУС, 2000.
8. Семигіна Т.В. Словник із соціальної політики / Т.В. Семигіна. – К.: Києво-Могилянська академія, 2004. – 420 с.
9. Соціальна робота: [навч. посібник] / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, М.П. Лукашевич, І.І. Мигович та ін.; ред. колегія: В.П. Андрущенко, В.І. Астахова, В.П. Бех та ін. – К.: ДЦССМ, 2002. – Кн. 2. – 440 с.
10. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 187–189.

Тема 11

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (2000–2013 РОКИ)

- *Соціальні служби для дітей і молоді*
- *Державна служба зайнятості*
- *Недержавні організації соціальної роботи*
- *Волонтерство у соціальній роботі*

11.1. Соціальні служби для дітей і молоді

Кризові явища українського суспільства торкнулися, безумовно, і молоді. Для того щоб допомогти юнакам і дівчатам вижити у складних соціально-економічних умовах, уряд України з моменту її проголошення незалежною державою провадить певні заходи, затверджує програми, створює відповідні структури для підтримки та допомоги молоді. Задля втілення у життя державної політики у цьому напрямку було створено Міністерство у справах сім'ї та молоді, перетворене 2000 року в Державний комітет. Теоретичне забезпечення цієї політики розробляє Український науково-дослідний інститут проблем молоді. Створено спеціальні соціальні служби для молоді (ССМ) на обласному, міському та районному рівнях.

Юридично систему ССМ було закріплено в “Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” та Законі України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”. Затверджено і відповідне Типове положення. Метою цієї системи є створення умов для позитивної соціалізації (долучення до системи суспільних відносин) молоді. Зміст її роботи, за визначенням Українського державного центру соціальних служб для молоді, полягає в: а) наданні соціальної, психологічної, правової, освітньої та будь-якої іншої підтримки молоді; б) реалізації права молоді на повноцінне життя; в) прищепленні їй навичок соціально схвальної поведінки; г) успішній адаптації молоді до сучасного світу шляхом використання власних ресурсів, правових засобів тощо.

Пріоритетними напрямками діяльності центрів ССМ є:

- соціальна підтримка молоді сім'ї (скажімо, у 1998 році в Україні діяли 463 такі програми);
- соціальна робота з молоддю жіночої статі;
- соціальна підтримка дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків;

- профілактика негативних явищ у молодіжному довіклілі;
- сприяння працевлаштуванню і вторинній зайнятості молоді;
- соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами;
- соціальна робота з допризовною та призовною молоддю, військовослужбовцями та членами їхніх сімей, службовцями за призовом, молоддю, яка звільняється з лав Збройних Сил України;
- служба “Телефон довіри”.

Однією з найболючіших соціальних проблем останніх двох десятиліть є зростання кількості дітей-сиріт і так званих “соціальних сиріт” або дітей вулиці. На жаль, форми опіки над такими дітьми залишалися практично незмінними з радянських часів. У багатьох регіонах України ця проблема набула виняткової гостроти. Тому ще в 1997 році з ініціативи Міністерства у справах сім’ї та молоді Кабінет Міністрів затвердив “Типове положення про притулок для неповнолітніх служби у справах неповнолітніх”.

11.2. Державна служба зайнятості

Біржі праці існували в Україні за радянських часів у 20-і роки ХХ століття. Вони займалися працевлаштуванням тимчасово незайнятих громадян і сплачували грошову допомогу безробітним. Сучасна Державна служба зайнятості (ДСЗ) створена постановою уряду СРСР у грудні 1990 року для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки, працевлаштування і соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян. Її діяльність здійснюється під керівництвом *Міністерства праці та соціальної політики*, а також місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування і відповідно до Закону України “Про зайнятість населення”.

Система ДСЗ складається з таких структурних підрозділів:

- Державного центру зайнятості;
- центру зайнятості АР Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських центрів зайнятості;
- місцевих; районних, міських і районних у містах центрів зайнятості;
- центрів організації фахового навчання незайнятого населення і центрів фахової орієнтації;
- інспекції з контролю за додержанням законодавства про зайнятість населення.

До складу ДСЗ входять також інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри трудової реабілітації населення.

Державна служба зайнятості має виконувати *такі завдання та обов'язки*:

- допомога в отриманні робочих місць тим, хто шукає роботу;
- допомога керівникам підприємств, котрі шукають працівників певного рівня кваліфікації;
- збирання інформації про попит на робочу силу та його задоволення;
- реєстрація вільних робочих місць та осіб, які шукають роботу;
- здійснення фахової підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки вивільнених працівників і безробітних;
- організація оплачуваних громадських робіт;
- сприяння створенню додаткових робочих місць для громадян, неспроможних на рівних умовах конкурувати на ринку праці;
- надання матеріальної підтримки безробітним та членам їхніх сімей тощо.

Послуги щодо забезпечення зайнятості населення, його соціального захисту надаються установами ДСЗ *безкоштовно*. Ця служба також бере активну участь у підготовці та реалізації державних і територіальних програм зайнятості населення.

11.3. Недержавні організації соціальної роботи

За період становлення Української держави закладів, які б обслуговували користувачів послуг соціальних служб *на комерційних засадах*, у нас, на відміну від країн Заходу, практично не з'явилося. Тому йдеться тут про неприбуткові і *некеровані державою, некомерційні організації*, які декларували вирішення соціальних проблем взагалі чи проблем окремих груп користувачів соціальних послуг як свою місію. Такі організації (НДО), зробивши на рубежі століть свої перші кроки, здебільшого продовжують свою роботу й донині, а ті НДО, що користуються регулярною державною підтримкою, є вельми ефективними. Виникнення великої кількості різноманітних НДО, зростання їхньої активності та впливу на різні сторони суспільного життя – *чи не найважливіша зміна у соціальній сфері* незалежної України. Питання, здається не риторичне.

Громадські організації соціальної сфери *керуються у своїй діяльності загальними* для об'єднань усього неприбуткового сектору *законодавчими актами України* і першочергово законами “Про об'єднання громадян”, “Про благодійництво та благодійні організації”. Вочевидь серед причин, що зумовили виникнення і швидкий розвиток НДО, відзначимо, з одного боку, кризу тоталітарної держави та її

системи соціального захисту і неспроможність виконання українською верховною владою взятих на себе зобов'язань у царині соціального захисту, а з другого – прагнення людей реалізувати свої інтереси та задовольнити наявні потреби, намагання знайти однодумців, котрі мають аналогічні проблеми і з якими легко порозумітися.

Послуги НДО, зазвичай, *частково заповнюють прогалини у сфері послуг* для користувачів, які розраховують на державну систему допомоги, але не отримують її. Саме НДО розробляють та апробують *пілотні моделі та схеми роботи з клієнтами*, відповідні види послуг, котрі загалом часто невідомі працівникам державних установ. Примітно й те, що, на відміну від практики Заходу, українські НДО соціальної сфери *мають обмежені можливості* брати участь у тендерах на отримання бюджетного фінансування для надання послуг користувачам. Здебільшого наявні кошти розподіляються і використовуються самими чиновниками згідно зі своїми власними міркуваннями та інтересами, або ж проведення тендеру здійснюється за формально-корупційною схемою. Воднораз усе частіше з'являються проекти, які *реалізуються спільними зусиллями як громадських, так і державних організацій*. Хоч більшість українських НДО не отримують фінансової підтримки від держави (головно через те, що це не передбачено чинним законодавством), усе ж можна назвати серед них і такі, *що її отримують регулярно*. Це – організації ветеранів війни, Українське товариство глухих (УТОГ) та Українське товариство сліпих (УТОС).

Відносно новим явищем у соціальній сфері пострадянського українського соціуму є діяльність *організацій самопомоги або взаємодопомоги* (до речі, останній термін *точніше передає сутність відносин* між членами таких організацій). Однією з перших організацій такого типу в Україні були “анонімні алкоголіки”, які започаткували свою діяльність, спираючись на досвід подібних американських груп. Назвемо основні типи таких *груп взаємодопомоги*.

1. У сфері фізичного здоров'я – групи, метою яких є задоволення потреб людей, котрі мають проблеми із здоров'ям чи доглядом за хворими родичами. Прикладом може бути товариство родичів душевнохворих “Підтримка” при Житомирській психіатричній лікарні № 1. Групи цього типу утворювалися також жінками, хворими на рак молочної залози, хворими на СНІД.

2. У сфері емоційного та психічного здоров'я відомі групи осіб, хворих на шизофренію й групи дівчат-підлітків та жінок, які зазнали сексуального насильства.

3. Групи для членів сімей, котрі мають дітей з фізичною інвалідністю, дітей з труднощами у навчанні. Такі групи діють на базі Благо-

дійного товариства допомоги інвалідам та особам з інтелектуальною недостатністю “Джерела”, у школі “Життя” (м. Київ).

4. Групи зміни поведінки об’єднують людей з різними видами шкідливої залежності. Це вище згадувані групи анонімних алкоголіків, які працюють у відділеннях “Соціотерапії”, групи людей з наркотичною залежністю.

5. Групи подолання наслідків життєвих змін, що вимагають від людей пристосування. Така група (безробітних) діяла свого часу при Центрі працевлаштування Мінського району м. Києва.

11.4. Волонтерство у соціальній роботі

На сьогодні в Україні досить поширеним є волонтерський (від “волонтер” – доброволець) рух. Основні чинники його розвитку ті ж самі, що і для НДО – загострення соціальних проблем та неспроможність чинної системи соціального захисту надавати відповідні послуги вразливим верствам населення достатньо повною мірою. Волонтери відіграють надзвичайно важливу роль у багатьох неприбуткових організаціях (НДО). Причому сьогодні вже значна кількість волонтерів займається соціальною роботою як у недержавних організаціях (більшість), так і в державних, причому в усіх регіонах країни. У будь-якому разі в Україні сформована певна *модель волонтерської роботи*, яка охоплює ефективні механізми задіяння й відбору, навчання і супервізії підтримки та заохочення, які відносяться до основних складових та потрібних етапів менеджменту волонтерів.

За приналежністю до певної організаційної структури волонтерів України доречно розмежувати на *дві умовні групи*: а) ті, хто працюють при центрах соціальних служб для молоді (ЦССМ); б) ті, хто є членами різних громадських організацій. Причому волонтери другої групи такими себе не вважають, хоча під визначення “волонтер” підпадають. Так, на початку розвитку ЦССМ (1992–93 роки) членами волонтерських груп переважно були *неповнолітні і молодь* (старшокласники, студенти), тобто особи без досвіду і кваліфікації у цій роботі. Але останнім часом усе частіше до волонтерських лав вступають і *досвідчені фахівці* (правники, лікарі, психологи, педагоги та ін.). На рубежі століть українських волонтерів слушно розподілити за віковою категорією, основним місцем навчання, роботи, рівнем освіти на *чотири групи*:

перша – підлітки та юнаки, учні старших класів шкіл та середніх спеціальних закладів, які становлять актив різних груп при ЦССМ (у клубах молодих інвалідів, творчих об’єднаннях, школах лідерів, групах самопомоги, молодіжних та дитячих об’єднаннях тощо);

друга – студенти вищих навчальних закладів (переважно з відділень педагогіки, психології, соціальної роботи, соціальної педагогіки), які звертаються до ЦССМ з приводу практичної допомоги у навчанні за профілем діяльності центрів або проходять в них навчальну практику (щоправда проходження останньої – захід не зовсім добровільний);

третя – батьки проблемних дітей та підлітків (дітей-інвалідів, дітей з девіантною поведінкою тощо), які об'єднуються у групи взаємодопомоги;

четверта – волонтери-фахівці (психологи, соціологи, педагоги, соціальні працівники, правники, лікарі), які надають консультативну допомогу соціальним працівникам, іншим волонтерам чи вирішують окремі практичні завдання клієнтів соціальних служб.

У названих групах долучення людей до волонтерської діяльності відбувається *різними шляхами і на різних засадах*. Найпоширеніший *варіант* – задіяння студентів відповідних спеціальностей (соціальна робота, психологія, право, медицина) до соціальної роботи через волонтерські групи. Наприклад, у Запоріжжі на добровільних засадах працювали 12 студентів факультету соціальної педагогіки та психології місцевого університету. В Дніпропетровській області функціонувала програма “Терези Феміди”, де було задіяно волонтерський молодіжний юридичний клуб, членами якого стали студенти-правники Дніпропетровського державного університету. Працівниками Чернівецького обласного ЦССМ та волонтерами, котрі були відібрані із загалу студентів педагогічного факультету місцевого університету, свого часу організовано постійне чергування у міському притулку для неповнолітніх дітей.

Великий обсяг роботи виконують волонтери стосовно розроблення та розповсюдження друкованих агітаційних матеріалів з актуальних соціальних проблем, а також щодо проведення соціологічних опитувань соціального, екологічного та іншого спрямування. Різні міжнародні фонди при виборі партнерів в Україні надають перевагу громадським організаціям, оскільки конкретними видами соціальної роботи займається сама організація, а її члени (волонтери) виконують окремі складові цієї роботи. Отже, робота з волонтерами – це перспективний напрям поліпшення гуманітарно-правової складової соціального забезпечення населення, що має чималий розвивальний потенціал і перспективу перетворитися в Україні у повноцінний соціальний рух.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- соціальна служба для молоді,
- державна молодіжна політика,

- соціальне сирітство,
- державна служба зайнятості населення,
- недержавна організація,
- пілотна модель роботи з клієнтом,
- група взаємодопомоги,
- СНІД,
- волонтерство як різновид соціальної роботи,
- етичний кодекс волонтера.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Якими є мета, завдання і зміст діяльності спеціальних центрів соціальних служб для молоді в Україні?
2. Назвіть та обґрунтуйте напрямки діяльності центрів соціальних служб для молоді в Україні.
3. Якою структурно та функціонально в Україні є державна служба зайнятості населення?
4. Окресліть завдання і коло професійних обов'язків працівників державної служби зайнятості в Україні.
5. Охарактеризуйте поле професійної діяльності співробітників недержавних організацій і служб соціальної роботи з населенням.
6. Опишіть пілотні моделі та схеми роботи соціального працівника з клієнтами, що реалізуються в останні 15-ть років в Україні.
7. Які товариства соціогуманітарного профілю в Україні ви знаєте і який зміст їхньої діяльності.
8. Що таке організація само- і взаємодопомоги та у чому специфіка чи особливості їх діяльності?
9. Охарактеризуйте СНІД як хворобу та обґрунтуйте методи і засоби профілактики від неї.
10. Дайте визначення поняття “волонтерство” й охарактеризуйте волонтерських рух в Україні в 2000-13 роках.

Рекомендована література для опрацювання

1. Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: сучасний стан і перспективи розвитку / кер. авт. кол. С.В. Толстоухова. – К.: Академпрес, 1999. – 112 с.
2. Зверєва І.Д., Козубовська І.В., Керецман В.Ю., Пічкарь О.П. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти). – Ужгород, 2000. – Ч. 1. – 192 с.
3. Іванова О., Семигіна Т. Система соціального обслуговування та соціальних служб в Україні // Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. Полтавця. – К.: Вид. дім “КМ Akademia”, 2000 – С. 112-129.
4. Конвенція ООН про права дитини. – К., 1997.

5. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): [підручник]. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.
6. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії: [навч. посіб.]. – 2-ге вид., допов. і випр. – К.: МАУП, 2004. – 464 с.
7. Про розвиток центрів соціальних служб для молоді: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.01, № 1291//Уряд. кур'єр. – № 184.
8. Сошнева К.С. Соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами / / Соціальна робота з дітьми, молоддю, жінками, різними категоріями сімей. – К., 1999. – С. 36-47.
9. Фурман А.В., Підгурська М. Історія соціальної роботи // Психологія і суспільство. – 2010. – №4. – С. 189–192.

Тема 12

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ СЬОГОДНІ (2014 РІК)

- *Майдан Гідності і Небесна Сотня – подвиг громадянськості*
- *Волонтерство і самодопомога населення сьогодні як авангард громадянського суспільства*
- *Державне пенсійне забезпечення*
- *Допомога держави малозабезпеченим сім'ям*
- *Державна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, “чорнобильцям”*
- *Адресна допомога постраждалим і переселенцям з тимчасово окупованої території України*
- *Виплата одноразової грошової допомоги учасникам АТО*

12.1. Майдан Гідності і Небесна Сотня – подвиг громадянськості

Події, які відбувалися з нашим суспільством на зламі 2013-2014 років та відбуваються сьогодні, мають доленосне значення для України та українців.

Сьогодні Україна переживає складні часи у багатьох аспектах суспільного життя – економічному, політичному, правовому, соціальному, світоглядному. Прискореними темпами особистісного уконкретнення набуває національна ідентичність населення: все більше українцями вважають себе не лише рідномовні громадяни, а й російськомовні, багато з яких виявляють неабиякий патріотизм на Сході у боротьбі за українськість.

Очевидно, що найдеструктивніший фактор, який гальмує і водночас стимулює успішний проєвропейський поступ України сьогодні, звісно, крім низки внутрішньо суспільних проблем (олігархізація і корумпованість державної влади, нестабільність гривні, безробіття тощо), – хоча й неоголошена, але повномасштабна війна на Сході країни, котра знесилює й без того слабкий державний організм і донині не проявлені мобілізаційні життєдайні резерви громадянського суспільства. І це є викликом не лише українському народу стосовно збереження державності та власної ідентичності, а й усьому цивілізованому світу і його надзавданню – зберегти світ від Третьої війни.

24 листопада 2013 року більше ста тисяч українців вийшли на Євромайдан у Києві, аби висловити свій протест проти відтермінування підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Майдан гідності – це гейзер, який вибухнув, щоб вказати шлях, куди рухатися славній європейській нації.

Основним запитом Майдану була зміна влади. В результаті – змінили Президента, і наступний запит – на зміну Верховної ради та місцевої влади. Крім того, Майдан вивів низку громадських активістів, які нині стали полігиками, – в усіх основних політичних силах є нові діячі.

Ще один новий стандарт, який виставила Небесна Сотня: люди значно серйозніше ставляться до власного вибору, дуже специфічно ставляться до підкупу, й навіть у тих регіонах, де він раніше спрацьовував. З'явився “стандарт” Небесної Сотні й люди зрозуміли, що можуть змінити будь-яку владу, але вже досить скептично і вибірково ставляться до нових кандидатів, а до старої влади – критично й радикально.

Осінь-зима 2013–2014 років у нашій державі були дуже неспокійними і запам'ятаються в історії насамперед масовими акціями протесту на Майдані незалежності в Києві з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року. Герої Майдану понад усе хотіли зберегти гідність нації. А “гідність не має національності, як немає її кров”. Гідність означає жити як європеєць. Це означає позбавитися від російського гноблення.

Гідність, як відомо, – це поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність всякої людини, як моральної особистості, а також категорія етики, яка означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визначається цінність особистості.

Національна гідність є похідним поняттям від поняття особистісної гідності. Отже, українська Єврореволюція може з повним правом

кваліфікуватись як Революція гідності нації та її громадян. Адже саме в ході цієї епохальної для української історії події висувались наступні гасла:

- “Ніхто не має права зазіхати на свободу і гідність особистості”;
- “Ми не бидло, маємо право жити вільно на своїй землі”;
- “Ми не будемо більше терпіти бандюків при владі”;
- “Українці – окремий народ і здатні самі навести лад у своїй державі, нам не потрібне втручання Росії”;
- “Україна – не Росія, ми самі зробимо вибір, ми обираємо Європу”.
- “Ми повинні віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гніту, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користі людськості ще одну вільну духом одиницю”.

У філософській притчі “Кара” (одному із останніх творів у доробку Івана Липи) письменник висловлює таку думку про українців: “Народ, що в незапам’ятні, в незнані віки міг осісти таку родючу землю, може найбагатшу в світі, той народ чогось вартий, бо не святе небо се йому дарувало, а було здобуте жорстокою боротьбою, сміливістю, однастайністю. Кожний народ, се – овод своєї землі. Яка сила землі, така сила й народу. Народ, котрий за одно століття вдвічі помножується, народ, який старанно плекає в своїх надрах геніальність, що береже її стихійно в своїй скарбниці до слушного часу, – той народ колись стане проводирем світу”. Предметом національної гідності сучасних українців без сумніву має стати завдання втілення в життя цих сподівань великих попередників.

Одним із завдань української Революції Гідності, безумовно, є вироблення загальноукраїнського діалогу як способу порозуміння між Сходом і Заходом країни, так активно та цілеспрямовано роз’єднаних у попередні роки деякими політичними силами як усередині країни, так і ззовні. Для ефективного протікання процесу такого об’єднання доцільно створити серйозну теоретичну та практичну базу для налагодження діалогу, подолання внутрішньоукраїнських суперечностей, збереження цілісності України.

Кількість загиблих у той період перевищила сотню осіб. Держава пообіцяла покарати винних та надати підтримку сім’ям постраждалих, чого, на жаль, поки що не відбулося.

Постановою Уряду від 28.03.2014 року № 76 “Про соціальний захист членів сімей осіб, смерть яких пов’язана з участю в масових акціях громадського протесту, що відбулися у період з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року” призначено одноразову грошову допомогу рідним загиблих у стократному розмірі прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на час виплати цієї суми. З урахуванням встановленого Законом України “Про державний

бюджет України на 2014 рік” розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб на сьогодні розмір зазначеної допомоги становить 121 800 гривень. Доплата до пенсії у зв’язку із втратою годувальника здійснюється непрацездатним членам сімей, які перебували на утриманні в осіб, смерть яких пов’язана з участю в масових акціях громадського протесту, а також працівників правоохоронних органів і військовослужбовців, смерть яких пов’язана з участю в зазначених акціях.

12.2. Волонтерство і самодопомога населення сьогодні як авангард громадянського суспільства

Нині Україна, як уже неодноразово було в історії, стоїть перед доленосним вибором – іти у лоно Європейського Союзу, щоб було добро і загальне благо, або Євразійського Союзу, де владарюють нерівність, неправда, рабство. Власне сьогодні відбувається не лише війна як двосторонній конфлікт між державами різного устрою і спрямування, а й тиха, себто внутрішня, війна у свідомості кожного українця. Наша надія – на незламний дух громадянського суспільства, його незаангажованих політичними гаслами і вчинками лідерів. Очевидно, що зло можна здолати тільки працею, добром, мудрістю та відвагою; причому праця має бути відданою, звиятною, добро – дієвим і плідним, мудрість – жертвовною й непохитною, відвага – розсудливою й безкомпромісною. Ось чому кожен із нас, як ніколи, потребує людяності, витримки, сили духу, доброго слова, моральної підтримки. Потрібна людина, яка розрадить, допоможе, захистить, підтримає.

Саме тому комплексом економічних, соціальних та правових заходів і сукупністю інститутів, що забезпечують усім громадянам країни більш-менш рівні можливості для підтримання певного рівня життя, є *соціальний захист населення*.

Система соціального захисту населення охоплює три суб’єкти: державу та її соціальні інститути, юридичних осіб і громадян. Частина її заходів стосується усіх членів суспільства, а решта – адресована окремим соціальним групам. Перша група заходів стосується забезпечення можливості для кожної особистості адекватного застосування своїх здібностей і отримання доходу, визначення офіційного прожиткового мінімуму, захисту інтересів споживачів, індексації доходів, друга – окремих груп населення, зокрема безробітних, пенсіонерів, інвалідів, ветеранів праці та військової служби, сімей з дітьми, дітей-сиріт, вимушених переселенців і біженців, учасників АТО.

Останні події в Україні продемонстрували сильні сторони громадянського суспільства, з’явився потужний волонтерський рух.

Волонтери ініціюють надання державою спеціального статусу тим особам, які їздять до зони АТО, безкорисливо допомагають армії.

Зараз чи не на першому місці стоїть питання допомоги військовим, які знаходяться у зоні проведення АТО і відстоюють цілісність і суверенність нашої держави. Наші військові гідно переносять усі труднощі складної військової служби, виявляючи терпіння і волю, мужність і героїзм.

Благодійні організації та волонтери щотижня збирають і витрачають мільйони гривень на підтримку родин загиблих, поранених, біженців, нагальних потреб армії. При цьому величезні суми з благодійних коштів ідуть у бюджет держави.

Президент України Петро Порошенко підписав закон щодо звільнення благодійної допомоги для потреб українських силовиків, котрі працюють у зоні АТО від податків. Як повідомляє прес-служба Президента, відповідну норму вводить Закон № 1668-VII “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо деяких питань оподаткування благодійної допомоги”. Закон визначає, що суми коштів, отриманих благодійниками – фізичними особами (які внесені до Реєстру волонтерів антитерористичної операції) на банківські рахунки для надання благодійної допомоги на користь АТО, до загального місячного чи річного оподаткованого доходу платника податку на доходи фізичних осіб не входять.

Тимчасово, на період проведення АТО, без обмежень долучаються до інших витрат звичайної діяльності платника податку на прибуток підприємств суми коштів або вартість спеціальних засобів індивідуального захисту (касок, бронежилетів, виготовлених відповідно до військових стандартів), технічних засобів спостереження, лікарських засобів та медичних виробів, засобів особистої гігієни, продуктів харчування, предметів речового забезпечення, а також інших товарів, виконаних робіт, наданих послуг за переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України, які добровільно перераховані (передані) для потреб забезпечення проведення АТО. Також закон регулює питання складання Реєстру волонтерів антитерористичної операції. У будь-якому разі руйнівна й безжальна війна триває. Ворог стоїть на нашій території, війна стосується кожного і перемога залежить від нас. Нині бракує коштів купляти для армії необхідні речі. Ось чому сьогодні багато волонтерських груп змушені збирати всі кошти разом, щоб допомогти військовим вистояти.

12.3. Державне пенсійне забезпечення

Відповідно до статті 46 Конституції України „Громадяни мають право на соціальний захист”, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму встановленого законом. Закони України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та „Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” розроблені відповідно до Конституції й визначають принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, а також регулюють порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам та членам їхніх сімей. Прийняття цих законів дає змогу зробити ще один крок до уніфікації законодавства України із законодавством Європейського союзу.

Нове пенсійне законодавство України вже сьогодні називають малою Конституцією України. Адже воно стосується не лише 14 мільйонів пенсіонерів, а й тих майже 23 мільйонів економічно активних громадян України, які зароблятимуть собі пенсію вже в нових умовах.

Згідно із Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” **мінімальний розмір пенсії** з 01.01.2014 по 31.12.2014 становить 949 грн. Пенсії за віком призначаються у розмірі 35% заробітку, але не нижче мінімального розміру пенсії. За кожний повний рік роботи понад 35 років чоловікам і 30 років жінкам пенсія збільшується на 1% заробітку, але не менш як на 1% її мінімального розміру, що встановлюється за віком і за наявності у чоловіків 35 років й у жінок 30 років страхового стажу в розмірі прожиткового мінімуму.

У разі виплати застрахованій особі довічної пенсії, передбаченої цим Законом, мінімальний обсяг пенсії за віком у солідарній системі зменшується на розмір зазначеної пенсії.

Відповідно до Закону України “Про державну службу”, починаючи з 1 травня 2014 року, пенсія **державним службовцям** призначаються у розмірі 70% від суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, а особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, – у розмірі 70% заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, а після 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування.

Враховуючи те, що право на пенсію державного службовця настало після 1 травня 2014 року, пенсія призначається у розмірі 70% від його заробітної плати.

Становлення України як демократичної, соціально зорієнтованої, правової держави має на меті підвищення рівня життя її громадян до соціальних стандартів цивілізованих країн світу. Досягненню цього сприятиме виважена і збалансована соціальна політика, спрямована на соціальний прогрес, тобто на подолання бідності, зменшення майнового розшарування населення, поліпшення добробуту, посилення соціальної стабільності та одночасного перетворення соціальних чинників на важливий інструмент прискорення економічного розвитку. Серед актуальних соціально-політичних завдань одне із проблемних місць займає пенсійне забезпечення, яке має базуватись на засадах соціальної справедливості та сприяти гідному життю непрацездатних громадян. Однак ідеальне настановлення поки що не повною мірою втілюється у практиці новітнього українського державотворення.

12.4. Допомога держави малозабезпеченим сім’ям

Допомога призначається і виплачується у грошовій формі малозабезпеченим сім’ям, які постійно проживають на території України, мають середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім’ї. Названий мінімум – це визначена для кожної сім’ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих і затверджених відповідно до Закону України „Про прожитковий

мінімум” для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення. Малозабезпеченою є та сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Право сім'ї на цю допомогу залежить не лише від доходів, але і від її майнового стану, зайнятості працездатних членів сім'ї та інших факторів. Ця допомога призначається відповідно до закону “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” та Постанови КМ України від 24 лютого 2003 р. №250 “Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям”. Розмір допомоги — це різниця між рівнем забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї (встановлюється щорічно Законом України “Про державний бюджет”) та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим, ніж 75 % від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї. Середньомісячний сукупний дохід сім'ї визначається згідно з методикою обчислення її сукупного доходу для всіх видів соціальної допомоги, що затверджується Мінсоцполітики, Мінекономіки, Мінфіном, Держкомстатом і Держкомсім'ямолоддю.

Розмір соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму, причому для різних категорій осіб він щорічно визначається Законом “Про державний бюджет”. Крім того, для кожної дитини (крім дитини-інваліда), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 %, а для кожної дитини-інваліда чи тієї, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), або тієї у якої один чи обоє батьків є інвалідами I або II групи, — на 20 %. Для громадян, які отримали статус особи, котра проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20%. Розмір допомоги малозабезпеченим сім'ям збільшується на кожну дитину віком від 3 до 13 років у 2011 році на 60 гривень, у 2012 — на 120, у 2013 — на 180, у 2014 — на 250 гривень, а на кожну дитину віком від 13 до 18 років збільшується у 2011 році на 100 гривень, у 2012 — на 230, у 2013 — на 360, у 2014 — на 500 гривень.

Приклад розрахунку допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2014 році: *Сім'я складається із чотирьох осіб (двоє дітей — 4 та 5 років, батько та мати), середньомісячний дохід сім'ї — 1000 грн. 31 січня 2014 року рівень забезпечення прожиткового мінімуму для призначення допомоги для сім'ї становить: 2265,96 грн. (255,78 грн. x 2 працездатних + 877,20 грн. x 2 дітей до 6 років).* (Цифри 255,78

грн. та 877,20 грн. – за Законом України “Про державний бюджет на 2014 рік”.) Крім того, на кожну дитину від 3-х до 13 років доплата у сумі 250,00 грн. Розмір допомоги з січня 2014 році становить 1765,96 грн. (2265,96 – 1000,00 + 250 + 250).

12.5. Державна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, “чорнобильцям”

Законом України „Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” визначено право цієї групи дітей на матеріальне забезпечення, а саме отримання щомісячної грошової допомоги, розмір якої встановлюється у відсотках до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність.

Державна соціальна допомога надається інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам віком до 18 років. За допомогою має звернутися один із батьків, усиновитель, опікун або піклувальник, який доглядає за дитиною-інвалідом вказаного віку, отримує допомогу і який не працює, не навчає (крім заочної форми), не проходить службу, не займає виборної посади і фактично здійснює догляд за дитиною-інвалідом.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років також призначається одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, у відпустці у зв’язку з вагітністю та пологами, у відпустці без збереження заробітної плати, у разі якщо дитина-інвалід потребує домашнього догляду. Одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом призначається незалежно від факту роботи, навчання, служби.

Для отримання допомоги потрібно звернутися до відділу соціального захисту населення за місцем проживання (реєстрації). Державна соціальна допомога призначається у *таких розмірах*: інвалідам з дитинства I групи – 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; II групи – 80%, III групи – 60%, на дітей-інвалідів віком до 18 років – 70% вищевказаного прожиткового мінімуму.

Розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність на 01 січня 2014 року становить – 949 грн, 1 липня – 974 грн, на 1 жовтня 2014 – 1014 грн.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом підгрупи А встановлюється у розмірі: віком до 6 років – прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років, від 6 до 18 років – прожиткового мінімуму для дітей цього віку.

Надбавка на догляд за іншими дітьми-інвалідами встановлюється у розмірі:

- на дитину-інваліда віком до 6 років – 50% прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;
- від 6 до 18 років – також 50% прожиткового мінімуму для дітей цього віку.

Розмір прожиткового мінімуму для дитини становить:

- а) до 6 років на 01 січня 2014 року – 1032 грн., з 01 липня – 1059 грн, з 01 жовтня – 1102 грн.;
- б) від 6 до 18 років на 01 січня 2014 р. – 1286 грн., з 01 липня – 1320 грн, з 01 жовтня 2014 р. – 1373 грн.

Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства призначається на весь час інвалідності, встановленої органами медико-соціальної експертизи.

На дітей-інвалідів ця допомога встановлюється на термін, зазначений у медичному висновку, але не більше як на місяць після досягнення дитиною-інвалідом 18-річного віку.

Попри надзвичайно важку економічну та фінансову ситуацію, у якій опинилася Україна, Уряд, приймаючи антикризові заходи, не скоротив пільг для найвразливіших категорій громадян, зокрема, й “чорнобильців”. Працюючі пенсіонери й надалі отримуватимуть свої пенсії у повному обсязі. Виплати “чорнобильцям” у 2014 році не підвищувалися, але й не зменшувалися. Станом на 01.01.2014 соціальна підтримка держави надавалася у розмірі 2 млн. 082 тис. 136 особам, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи, серед них:

- 237 276 учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС (питома вага у загальній чисельності становить 11%);
- 1 844 860 потерпілих від аварії на ЧАЕС (89%), з них 449 412 потерпілих дітей (22%).
- 38 835 осіб, які мають право на пільги, передбачені Законом України “Про статус і соціальний захист, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”.

12.6. Адресна допомога постраждалим і переселенцям з тимчасово окупованої території України

Кабмін підготував та затвердив Порядок надання щомісячної адресної допомоги особам, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції (АТО), для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату

житлово-комунальних послуг, затверджений постановою від 01.10.2014 р. №505.

Розраховувати на державну допомогу можуть усі особи, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО і перебувають на обліку в структурних підрозділах з питань соціального захисту населення районних райдержадміністрацій або виконкомів міських рад. Механізм виплати щомісячної адресної допомоги передбачає, що працездатна особа не повинна стати утриманцем від держави. Тому, якщо у складі сім'ї, якій буде призначено грошову допомогу, є особи працездатного віку, які протягом двох місяців з дня призначення виплати допомоги не працевлаштувалися, в тому числі за сприянням державної служби зайнятості, або перебувають у трудових відносинах з роботодавцями на тимчасово окупованій території України чи в районах проведення АТО, але фактично не працюють, розмір допомоги для них на наступні два місяці зменшується на 50%, а далі загалом припиняється. Виплата допомоги здійснюватиметься уповноваженому представнику сім'ї шляхом зарахування коштів на банківський рахунок.

Для отримання допомоги потрібно подавати до органів соціального захисту населення такі документи: заяву, паспорт громадянина України, або посвідку на постійне місце проживання, копії свідоцтва про народження дітей та свідоцтва про одруження, довідки всіх членів сім'ї про взяття на облік осіб, переміщених з тимчасово окупованої території України та районів проведення АТО, письмову згоду довільної форми про виплату грошової допомоги уповноваженому представнику від інших членів сім'ї. Термін на розгляд документів – 10 днів.

Грошова допомога не призначається, у разі коли:

- хоча б один член сім'ї має у володінні житлове приміщення поза межами Криму, Донецької та Луганської областей;
- хоча б один член сім'ї має на депозитному банківському рахунку кошти у сумі, що перевищує 12 180 грн. (10-кратний розмір прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб);
- у володінні сім'ї є два або більше транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації та обліку в Державтоінспекції; при цьому не враховуються транспортні засоби, одержані чи придбані на пільгових умовах через уповноважені органи, а також транспортні засоби вітчизняного виробництва, які перебувають в експлуатації протягом більш ніж 10 років з дати випуску, та інші транспортні засоби, що перебувають в експлуатації протягом більш ніж 15 років з дати випуску.

Уряд надаватиме грошову допомогу для покриття витрат на оренду житла родинам, які покинули рідні домівки в анексованому Криму чи на Сході України та переїхали в інші регіони нашої держави.

За оперативною інформацією Міжвідомчого координаційного штабу (станом на 01.11.2014 року), в Україні налічується понад 410 тис. внутрішньо переміщених осіб: зі Сходу – понад 319 тис. та Криму – понад 18 тис. українців. Вони як переселенці мають стати на облік в органах соціального захисту населення за фактичним місцем проживання (перебування) та отримати відповідну довідку, яка видаватиметься в день подання заяви безоплатно. Для отримання грошової допомоги уповноваженому представникові сім'ї слід звернутися до органу соціального захисту населення за фактичним місцем проживання (перебування) з відповідною заявою та пред'явити паспорт громадянина України або інший документ, що посвідчує особу. Потрібні також і довідки всіх членів сім'ї про взяття на облік осіб, які переміщуються.

Для непрацевдатних осіб, до яких належать пенсіонери, інваліди та діти, Уряд виділятиме щомісяця на одну особу (члена сім'ї) 884 грн., а для працевдатних – 442 грн. Грошова допомога надаватиметься з дня звернення за її призначенням, однак загальна її сума на сім'ю не може перевищувати 2400 грн. Такий розмір встановлено, виходячи із моніторингу Мінрегіонбуду, який вважає, що це є середнім розміром плати за житло для оренди. Якщо цих грошей буде недостатньо, то родина може також оформити і житлову субсидію чи компенсацію і таким чином збільшити рівень свого соціального захисту в умовах подорожчання цін на енергоносії.

Допомога призначається не більш як на півроку та припиняється після зняття з обліку. Розмір такої допомоги не оподатковується, а отже і не зараховується до сукупного доходу родини. Виплата грошової допомоги здійснюється через перерахування на банківський рахунок. Для цього слід відкрити рахунок у банківській установі. Однак пенсіонерам та одержувачам інших видів соцдопомоги, які вже одержують свої виплати через банки, новий рахунок відкривати непотрібно.

Передбачено, що допомога може бути зменшена на 50%, якщо працевдатні члени сім'ї протягом двох місяців з дня її призначення не працевлаштувалися. Виняток становлять особи, які доглядають за дітьми до досягнення ними трьох років. Якщо протягом двох місяців особа не працевлаштувалась і навіть після зменшення допомоги на 50% не пішла на роботу, то виплата допомоги припиняється остаточно. Це стосується лише працевдатних громадян. Виплата допомоги відбуватиметься за рахунок субвенцій держбюджету для надання пільг із житлових субсидій.

12.7. Виплата одноразової грошової допомоги учасникам АТО

Одноразова грошова допомога виплачується відповідно до Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” у порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 “Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов’язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві”.

Одноразова допомога оформлюється та виплачується: а) членам сімей, батькам та утриманцям загиблого, особам, звільненим з військової служби – через обласні військові комісаріати; б) військово-службовцям, військовозобов’язаним або резервістам, призваним на навчальні та спеціальні збори – через військові частини, у яких вони проходять службу або збори.

Розміри одноразової допомоги не залежить від службового становища військовослужбовця і становить:

– у разі загибелі – 609 тис. грн. (500-кратний прожитковий мінімум, у 2014 році – 1218 грн.); допомога виплачується рівними частками між особами, які мають право на її отримання. Якщо одна із осіб відмовляється від отримання одноразової грошової допомоги, її частка розподіляється між іншими особами, які мають право на її отримання;

– у разі встановлення інвалідності, що настала внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва):

за I групу – 304,5 тис. грн. (250-кратний прожитковий мінімум);

за II групу – 243,6 тис. грн. (200-кратний);

за III групу – 182,7 тис. грн. (150-кратний);

Виплата одноразової допомоги не здійснюється, якщо загибель (смерть), поранення (контузія, травма або каліцтво), інвалідність або часткова втрата працездатності є наслідком: 1) вчинення ним злочину або адміністративного правопорушення; вчинення ним дій у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп’яніння; 2) навмисного спричинення собі тілесного ушкодження, іншої шкоди своєму здоров’ю або самогубства (крім випадку доведення особи до самогубства, встановленого судом); 3) подання особою завідомо неправдивих відомостей для призначення і виплати одноразової допомоги.

У разі неподання повного комплекту документів (наприклад, відсутності свідоцтва про смерть у разі загибелі військовослужбовця), підстав для призначення одноразової допомоги немає.

Керівник уповноваженого органу подає у 15-денний термін з дня реєстрації всіх документів розпорядникові бюджетних коштів висновок щодо виплати одноразової грошової допомоги.

Розпорядник бюджетних коштів приймає у місячний строк після надходження зазначених документів рішення про призначення, або відмову у призначенні одноразової грошової допомоги і надсилає його разом з документами уповноваженому органу для видання наказу про виплату такої допомоги особам, які звернулися за нею, або у разі відмови для письмового повідомлення заявника із зазначенням мотивів відмови.

Одноразова грошова допомога виплачується шляхом її перерахування уповноваженим органом на рахунок в установі банку, зазначений одержувачем виплати, або через касу уповноваженого органу.

Основні поняття і категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів

- Майдан Гідності,
- Небесна Сотня,
- подвиг громадянськості,
- олігархія,
- корумпованість влади,
- соціальний інститут,
- громадянин,
- мінімальний розмір пенсії,
- державний службовець,
- пенсійний вік,
- малозабезпечена сім'я,
- інвалід з дитинства,
- “чорнобилець”,
- війна,
- адресна допомога постраждалим,
- АТО,
- виплата одноразової грошової допомоги учасникам АТО.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте причини виникнення і перемоги Майдану Гідності 2014 року.
2. Чому волонтерство в умовах неоголошеної війни Україні є сьогодні авангардом громадянського суспільства?
3. Які здобутки і прорахунки на сьогодні чинної в Україні державної системи соціального захисту населення?
4. Які проблеми не розв'язала на сьогодні реформована система державного пенсійного забезпечення?
5. Якою за розмірами і якістю на сьогодні є державна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам?
6. Хто такі “чорнобильці” та які їхні пільги на сьогодні в Україні?
7. Як Ви обґрунтуєте АТО? Які її соціальні проблеми і наслідки?
8. Якою нині є адресна допомога постраждалим і переселенцям?
9. Що Ви можете сказати про виплати одноразової грошової допомоги учасникам АТО, у тому числі загиблим, пораненим?
10. Спрогнозуйте, яке майбутнє чекає українську державність в найближчі п'ять років?

Рекомендована література для опрацювання

1. Гірняк А.Н. Методичні вказівки до вивчення курсу “Пенсійне забезпечення” для освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціаліст/магістр напряму підготовки 1301 – “Соціальне забезпечення” спеціальності 7.13010201/8.13010201 – “Соціальна робота”. – Тернопіль: ТНЕУ, 2014. – 180 с.
2. Грабовська І. Революція гідності // День. – № 198, 23 жовтня 2014 р. – С. 5.
3. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): [підручник]. – К.: Каравела, 2011. – С. 50-52.
4. Матвійчук А. Держава – героям “Небесної Сотні” // Фінансовий контроль. 2014. – № 7. – С. 52-54
5. Мигович І.І. Соціальна робота: [навч. посібник] / І.І. Мигович. – Ужгород: Мистецька лінія, 1997 – С. 30.
6. Новий курс: реформи в Україні 2010-2015: Національна доповідь за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.] – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
7. Про “стандарт” Небесної Сотні//День. – № 198, 23 жовтня 2014 р. – С. 4.
8. Скуратівський В.А. Соціальна політика/В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова. – К: Вид-во УАДУ, 1997. – 324 с.
9. Соціальна робота в Україні: перші кроки / [під ред. В. Полтавця]. - К.: Видавничий дім “KM Academia”. – С. 87-90.
10. Соціальна робота: Підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкач, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. Тернопіль: ВАТ “ТВПК” “Збруч” 2010. – С. 302-303.
11. Українська правова традиція та революція // Юридичний вісник України. – № 45, 8–14 листопада 2014. – С. 6.

ДОДАТКИ

«Повчання дітям» Володимира Мономаха — визначна пам'ятка літератури Київської Русі. Збереглося (без закінчення) в Лаврентіївському списку «Повісті минулих літ» під 1096 р. у кількох неповних частинах. Точної дати написання не встановлено, ймовірно 1117 рік.

З літературного погляду — це зразок популярного в античній та середньовічній літературі жанру повчань і одночасно перша в давній українській літературі спроба життєписної розповіді.

«Повчання» — оригінальний твір, у якому Володимир Мономах висловлює думки загальнодержавного, політичного та морального характеру, повчає своїх дітей бути розумними правителями, захищати інтереси Русі, боротися з князівськими міжусобицями, самим учитися й поширювати освіту, власною поведінкою подавати приклад іншим.

Свої настанови він підкріплює прикладами із власного життя, розповідає про численні походи, викликані необхідністю зміцнення єдності Русі та її захисту від зовнішніх ворогів. Вперше текст «Повчання» Володимира Мономаха був опублікований графом О. Мусінім-Пушкіним 1793 р.

Повчання Володимира Мономаха дітям:

Я недостойний, дідом своїм Ярославом Мудрим і батьком своїм, і матір'ю своєю з роду Мономахів був наречений руським іменем Володимир. Сидячи на санях, тобто збираючись уже помирати, звертаюся до вас із цим словом. Слухаючи мою грамотицю, не посмійтесь над нею, а прийміть її до свого серця, і не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Що таке людина. Як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може осягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як все мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена, Господи, завдяки Волі Твоїй! А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину і які різні та багатолікі людські обличчя; якби і всіх людей зібрати, то кожен має свій вид і образ обличчя. І тому подивуємося, як птиці небесні із раю-вирію летять. І перш за все до нашого дому; але не поселяються в одній країні, а сильні й слабкі розлітаються по всіх землях, щоб наповнилися щебетом ліси і поля. Все це дано людям на користь, на їжу і на радість їм. І знов скажемо: великі блага послані нам, грішним людям. Ті ж птиці небесні: коли їм звелено, то заспівають і звеселяють людей, а коли ні — то, маючи і мову свою, оніміють.

Прочитавши отсі слова. Діти мої, похваліть Творця Всього земного й небесного, а все, що дали, то мого слабого розуму повчання.

Перш за все не забувайте убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину. Хто б то не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте і не веліть убивати його; якщо і завинив хто в смерті, не губіть християнської душі.

Якщо ж вам доведеться цілувати хрест перед братами своїми або перед будь-ким, то перше спитайте свого серця, на чому ви зможете стояти твердо, і тільки тоді цілуйте. А поклявшись, не переступайте клятви, бо загубите душу свою.

Ніколи не майте гордощів у своєму серці і в розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми.

Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів.

Пам'ятайте, як учив мудрий Василь, зібравши круг себе юнаків: при старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду і бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вбирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору.

В домі своєму не ледачкуйте, а за всім приглядайте самі, не покладайтесь на тиуна або на отрока, щоб не посміялися люди ні над домом вашим, ні над вашим обідом.

Брехні остерігайтесь, і пияцтва, і облуди, від того душа гине і тіло.

Куди б ви не вертали шлях своєю землею, не давайте отрокам своїм чинити зло і шкоду ні селам, ні посівам, щоб люди не проклинали вас. А куди б не прийшли і де б не зупинилися, напійте і нагодуйте нужденного.

Найбільше шануйте гостя, звідки б він до вас не прийшов: простий чи знатний, чи посол; якщо не можете пошанувати його дарунком, то пригостіть його їжею і питвом, бо він, мандруючи далі, прославить вас у всіх землях доброю чи злою людиною.

Хворого навідайте. Покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 42, ст.213)

*{ Із змінами, внесеними згідно із Законами
N 2353-IV (2353-15) від 18.01.2005, ВВР, 2005, N 10, ст.191
N 3167-IV (3167-15) від 01.12.2005, ВВР, 2006, N 12, ст.104 }*

*{ В редакції Закону
N 878-VI (878-17) від 15.01.2009, ВВР, 2009, N 23, ст.284 }*

*{ Із змінами, внесеними згідно із Законами
N 3739-VI (3739-17) від 20.09.2011, ВВР, 2012, N 19-20, ст.173
N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012, ВВР, 2014, N 6-7, ст.80
N 5477-VI (5477-17) від 06.11.2012, ВВР, 2013, N 50, ст.693 }*

{ У тексті Закону слова «центральный орган виконавчої влади у справах сімей, дітей та молоді», «центральный орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді», «центральный орган виконавчої влади з питань сім'ї, дітей та молоді» в усіх відмінках замінено словами «центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей» у відповідному відмінку згідно із Законом N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

Цей Закон визначає організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

менеджмент у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю - управління системою соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, спрямоване на реалізацію її завдань та пошук оптимальних шляхів їх вирішення;

оцінка потреб - процес збору, узагальнення та аналізу соціальними працівниками інформації щодо стану та життєвих обставин об'єкта соціальних послуг з метою визначення видів та обсягів послуг, їх впливу на процес подолання складних життєвих обставин;

соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю - діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, а також фахівців з соціальної роботи та волонтерів, яка спрямована на соціальну підтримку сімей, дітей та молоді, забезпечення їхніх прав і свобод, поліпшення якості життєдіяльності, задоволення інтересів та потреб;

соціальне інспектування - система заходів, спрямованих на виявлення, здійснення аналізу, нагляду за умовами життєдіяльності сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, моральним, фізичним і психічним станом дітей та молоді, оцінку їх потреб, контроль за дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи;

соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді - система соціальних заходів, спрямованих на сприяння, підтримку і надання послуг сім'ям, дітям та молоді з метою подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримку соціального статусу та повноцінної життєдіяльності;

соціальна профілактика - вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді;

соціальна реабілітація - вид соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного, фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді;

соціальний супровід - вид соціальної роботи, спрямованої на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

супервізія - вид діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спрямований на забезпечення належної якості соціальної роботи, запобігання професійним ризикам шляхом навчання соціальних працівників, наставництва та професійної підтримки на робочому місці;

фахівець із соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю - особа, яка має спеціальну освіту відповідно до вимог центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, і здійснює соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю.

Стаття 2. Законодавство України про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю

Законодавство України про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю ґрунтується на Конституції України (254к/96-ВР) і складається з цього Закону, Закону України «Про соціальні послуги» (966-15) та інших нормативно-правових актів.

Якщо міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародних договорів.

Стаття 3. Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

уповноважені органи, що здійснюють соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю;

фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

об'єднання громадян, благодійні, релігійні організації;

юридичні та фізичні особи, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді;

волонтери у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

До уповноважених органів належать:

органи виконавчої влади;

органи місцевого самоврядування;

центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та їх спеціалізовані формування;

служби у справах дітей.

Стаття 4. Об'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Об'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

сім'ї, діти, молодь;

професійні та інші колективи;

соціальні групи, щодо яких здійснюється соціальна робота.

Стаття 5. Основні принципи здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю ґрунтується на загальноновизнаних гуманістичних, демократичних та правових засадах.

Основними принципами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

додержання і захист прав людини;

адресність та індивідуальний підхід;

доступність та відкритість;

добровільність вибору в отриманні чи відмові від отримання соціальних послуг;

гуманність;

комплексність;

максимальна ефективність використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

законність;

соціальна справедливість;

забезпечення конфіденційності суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Стаття 6. Сфери та рівні здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Сферами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

громадська;

економічна;

освітня;
виховна;
культурна;
оздоровча.

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю, державне управління та контроль у цій сфері здійснюються на місцевому, регіональному, державному рівнях.

Розділ II **ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ**

Стаття 7. Основні напрями державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Основними напрямками державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді;

організація та здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, надання їм соціальних послуг;

здійснення менеджменту у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю;

забезпечення догримання мінімальних соціальних стандартів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї;

сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей;

розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі;

здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості та насильства, постраждали від торгівлі людьми, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей; { Абзац одинадцятий статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом N 3739-VI (3739-17) від 20.09.2011 }

інтеграція в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями;

сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проєктів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством;

розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

встановлення та зміцнення зв'язків з соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи.

Стаття 8. Соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді

Соціальне обслуговування сімей, дітей та молоді здійснюється в порядку, визначеному законодавством, шляхом надання комплексу соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді, що передбачає:

надання психологічних послуг з проведення психодіагностики, психологічної корекції, психологічної реабілітації, надання методичних порад;

формування здорового способу життя, збереження здоров'я сімей, дітей та молоді;

інформування з питань працевлаштування та сприяння в цьому;

соціальну адаптацію, соціальний супровід дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

задоволення матеріальних потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, згідно із законодавством;

захист прав та інтересів осіб, посередництво у представництві інтересів сімей, дітей та молоді;

виявлення, підтримка талановитих дітей та молоді;

поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань, об'єктивної інформації про види соціальних послуг, формування відповідального ставлення суспільства до соціальних проблем.

Стаття 9. Соціальна профілактика серед сімей, дітей та молоді

Соціальна профілактика в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі передбачає здійснення:

комплексних заходів, спрямованих на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці; { Абзац другий статті 9 із змінами, внесеними згідно із Законом N 3739-VI (3739-17) від 20.09.2011 }

системного обліку і догляду за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки;

інформаційно-просвітницької, пропагандистської роботи в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Стаття 10. Соціальна реабілітація сімей, дітей та молоді

Соціальна реабілітація дітей та молоді передбачає здійснення:

навчально-виховної реабілітації у загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги; у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) для дітей та молоді, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку; у загальноосвітніх санаторних школах (школах-інтернатах) для дітей, які потребують тривалого лікування;

соціально-лікувальної та психологічної реабілітації у відповідних закладах охорони здоров'я дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, а також які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

фізичної реабілітації дітей та молоді з фізичними, розумовими вадами у спеціалізованих фізкультурно-оздоровчих закладах (клубах, центрах тощо);

медико-соціальної реабілітації дітей, які зловживають алкоголем, наркотиками і які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації;

соціально-освітньої реабілітації в школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації дітей, які скоїли правопорушення.

Соціальна реабілітація передбачає також працевлаштування, надання соціально-медичних, психолого-педагогічних, юридичних, інформаційних та інших видів соціальних послуг дітям, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та молоді, яка відбувала покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Соціальна реабілітація спрямовується на оптимізацію і коригування ставлення дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, до сім'ї та суспільства, виховання в них навичок до самообслуговування та самостійного проживання.

Стаття 11. Соціальне інспектування у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Соціальне інспектування здійснюється з метою виявлення, обліку, здійснення аналізу та оцінки потреб сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, контролю за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом дітей та молоді, забезпеченням захисту їх прав, свобод і законних інтересів, дотриманням державних стандартів і нормативів у сфері соціальної роботи.

Соціальне інспектування здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Порядок та умови здійснення соціального інспектування (z0569-10) визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей.

За результатами соціального інспектування центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

за необхідності звертаються до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ, організацій усіх форм власності;

порушують перед відповідними органами клопотання про застосування передбачених законодавством санкцій до підприємств, установ та організацій усіх форм власності, громадян, накладення

дисциплінарних та адміністративних стягнень на посадових осіб у разі порушення ними законодавства стосовно сімей, дітей та молоді;

повідомляють про випадки вчинення насильства в сім'ї або загрозу його вчинення службу у справах дітей, органи опіки і піклування, уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ.
{ Абзац четвертий частини третьої статті 11 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

Стаття 12. Завдання суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Завданнями суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є:

участь у виконанні загальнодержавних, регіональних та інших програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді;

надання різноманітних соціальних послуг, соціально-медичної, психолого-педагогічної, правової, інформаційної, матеріальної та інших видів соціальної допомоги, консультування дітей та молоді;

здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, реалізація системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання;

розроблення та здійснення реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, морального, психічного і фізичного стану дітей та молоді, пристосування їх до безпечних соціальних та інших умов життєдіяльності, а також надання допомоги сім'ям, дітям та молоді, які потрапили у складні життєві обставини;

впровадження державних соціальних стандартів і нормативів, нових форм, методів проведення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

здійснення міжнародного співробітництва, вивчення і поширення передового міжнародного досвіду з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

здійснення інших повноважень у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю відповідно до законодавства.

Стаття 13. Права та обов'язки суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю мають право:

вносити до органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції щодо вдосконалення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, брати участь у їх реалізації;

укладати в установленому порядку договори з підприємствами, установами та організаціями, у тому числі іноземними, про виконання ними робіт, що спрямовані на виконання завдань, передбачених статтею 12 цього Закону, та сприяють підвищенню ефективності соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

створювати спеціалізовані формування, займатися благодійництвом у порядку, визначеному законодавством;

одержувати від підприємств, установ та організацій усіх форм власності інформацію з питань соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

проводити на підприємствах, в установах та організаціях соціологічні дослідження з проблем сімей, дітей та молоді;

представляти інтереси сімей, дітей та молоді в їх відносинах з підприємствами, установами, організаціями, а також вживати вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. { Абзац сьомий частини першої статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5477-VI (5477-17) від 06.11.2012 - зміна набирає чинності поетапно після початку діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги - див. розділ II Закону N 5477-VI (5477-17) від 06.11.2012 }

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю зобов'язані:

сумлінно здійснювати соціальну роботу з сім'ями, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, дітьми та молоддю;

керуватися у своїй діяльності основними принципами здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

поважати гідність громадян;

не допускати негуманних і дискримінаційних дій щодо об'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі виконання своїх обов'язків.

Стаття 14. Права та обов'язки фахівця з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Права та обов'язки фахівця з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей.

Стаття 15. Підстави для зміни або припинення надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді

Підставами для зміни або припинення надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді визнаються:

досягнення дітьми 18 років та молодими громадянами 35 років;

добровільна відмова від отримання відповідного виду соціальних послуг, якщо ця відмова або її наслідки не порушують прав і свобод інших осіб та не становлять загрози життю особи, яка відмовляється від отримання відповідного виду соціальних послуг;

припинення наявності підстав для надання соціальних послуг;

інші обставини, встановлені законом.

Стаття 16. Управління у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Управління у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюють центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей.

{ Стаття 16 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

Стаття 17. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю покладається на:

республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні, Київський та Севастопольський міські, районні, міські, районні у містах, селищні та сільські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; { Абзац другий частини першої статті 17 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

спеціалізовані формування, що створюються районними,

міськими, районними у містах, селищними і сільськими центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді утворюються, реорганізуються і ліквідуються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, належать до сфери їх управління і підпорядковуються відповідно органу виконавчої влади чи виконавчому органу міської, селищної, сільської ради. Штатна чисельність працівників республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міських, районних у містах, селищних та сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді встановлюється згідно з державними соціальними стандартами і нормативами.

Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (573-2013-п) затверджує Кабінет Міністрів України.

Діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді фінансується за рахунок коштів, передбачених у місцевих бюджетах за відповідним кодом програмної класифікації видатків, та інших джерел, не заборонених законодавством.

Послуги, що надаються центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, є державними послугами і здійснюються на безоплатній основі.

Стаття 18. Кадрове забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, підготовка фахівців з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю та підвищення їхньої кваліфікації

Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю, надання соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді здійснюються на професійній основі, що передбачає відповідний рівень професійної компетентності.

Фахівець з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю відповідно до повноважень, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей:

здійснює соціальне інспектування та оцінку потреб;

планує і визначає методи допомоги;

надає соціальні послуги;

забезпечує соціальний супровід, сприяє формуванню знань, вмінь,

навичок;

активізує ресурси громади;

бере участь у супервізії;

проводить моніторинг та оцінку якості соціальних послуг.

Соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюють штатні працівники відповідних закладів, установ, підприємств, служб, залучені спеціалісти та волонтери відповідно до укладених угод.

Підготовку фахівців з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю різних освітньо-кваліфікаційних рівнів здійснюють навчальні заклади, які мають відповідну ліцензію, видану центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки.

{ Частина четверта статті 18 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

Підвищення кваліфікації фахівців з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю здійснюють навчальні заклади післядипломної освіти, які мають відповідну ліцензію, видану центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти і науки.

{ Частина п'ята статті 18 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

Фахівці з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю проходять підвищення кваліфікації згідно з вимогами законодавства, але не рідше одного разу на три роки.

Агестация фахівців з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю проводиться відповідно до законодавства, але не рідше одного разу на три роки.

Стаття 19. Джерела та порядок фінансування суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю утримуються за рахунок коштів, передбачених у державному та місцевих бюджетах, коштів благодійної допомоги (пожертвувань) та інших джерел у порядку, встановленому законодавством.

Розділ III

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Стаття 20. Відповідальність за порушення законодавства у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Особи, винні у:

порушенні принципів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

невиконанні фахівцями з соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю своїх обов'язків;

порушенні порядку здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

недотриманні мінімальних соціальних стандартів і нормативів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;

порушенні суб'єктами соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю інших вимог законодавства у сфері соціальної роботи, -

несуть відповідальність відповідно до закону.

Стаття 21. Порядок розгляду спорів, що виникають у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Спори, що виникають у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, розглядаються відповідно до законів України.

Розділ IV

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ, ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

Стаття 22. Міжнародне співробітництво у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю

Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, місцеві державні адміністрації, сільські, селищні, міські ради мають право укладати договори про співробітництво, встановлювати прямі зв'язки з соціальними службами, науковими та освітніми установами іноземних держав, міжнародними організаціями, фондами тощо відповідно до законодавства України.

{ Частина друга статті 22 із змінами, внесеними згідно із Законом

N 5462-VI (5462-17) від 16.10.2012 }

Держава підтримує та стимулює співпрацю, яка сприяє розвитку соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю.

Розділ V **ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ**

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк:

подати до Верховної Ради України пропозиції про приведення законодавчих актів України у відповідність з цим Законом;

розробити і затвердити мінімальні стандарти щодо здійснення соціальної роботи з дітьми та молоддю;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Законом.

Президент України

Л.КУЧМА

м. Київ, 21 червня 2001 року

№ 2558-III

ЗАКОН УКРАЇНИ Про соціальні послуги

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 45, ст.358)

{ Із змінами, внесеними згідно із Законами

N 1891-IV (1891-15) від 24.06.2004, ВВР, 2004, N 50, ст.537

N 1276-VI (1276-17) від 16.04.2009, ВВР, 2009, N 38, ст.535

N 1759-VI (1759-17) від 15.12.2009, ВВР, 2010, N 9, ст. 76

N 3236-VI (3236-17) від 19.04.2011, ВВР, 2011, N 42, ст.435

N 3739-VI (3739-17) від 20.09.2011, ВВР, 2012, N 19-20, ст.173

N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012, ВВР, 2013, N 3, ст.22

N 5076-VI (5076-17) від 05.07.2012, ВВР, 2013, N 27, ст.282

N 5290-VI (5290-17) від 18.09.2012, ВВР, 2013, N 41, ст.549 }

Цей Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення основних термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

соціальні послуги - комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем; { Абзац другий статті 1 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

складні життєві обставини - обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті; { Абзац третій статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом N 3739-VI (3739-17) від 20.09.2011; в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

соціальний працівник - професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги;

соціальне обслуговування - система соціальних заходів, яка

передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності;

соціальні служби - підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги;

{ Абзац сьомий статті 1 виключено на підставі Закону N 3236-VI (3236-17) від 19.04.2011 }

тимчасовий притулок для дорослих - організація нічного або тимчасового проживання бездомних людей, осіб, що постраждали від фізичного або психічного насильства та торгівлі людьми, стихійного лиха, катастрофи тощо, з наданням їм правової, психологічної, соціальної, медичної та побутової допомоги в подоланні тимчасових труднощів, сприянні у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні; { Абзац восьмий статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законами N 1276-VI (1276-17) від 16.04.2009, N 3739-VI (3739-17) від 20.09.2011 }

тимчасовий притулок для неповнолітніх - організація тимчасового проживання, виховання, утримання безпритульних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, які зазнали жорстокості, насильства та постраждали від торгівлі дітьми або з інших причин потребують соціального захисту; { Абзац дев'ятий статті 1 із змінами, внесеними згідно із Законом N 3739-VI (3739-17) від 20.09.2011 }

{ Абзац десятий статті 1 виключено на підставі Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

суб'єкти, що надають соціальні послуги - підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги; { Абзац одинадцятий статті 1 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

соціальний робітник - особа, яка надає соціальні послуги та має підготовку, що відповідає вимогам та характеру роботи, що виконується; { Статтю 1 доповнено абзацом дванадцятим згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

соціальна група - група осіб, об'єднаних за спільною

соціальною, демографічною або іншою ознакою, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують надання їм однотипних соціальних послуг; { Статтю 1 доповнено абзацом тринадцятим згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

державний стандарт соціальної послуги - визначені нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади у сфері соціальної політики зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальної послуги, показники її якості (z0876-12);

{ Статтю 1 доповнено абзацом чотирнадцятим згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

показники якості соціальних послуг - сукупність показників, які використовуються для оцінювання діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, які ґрунтуються на позитивній результативності соціальних послуг відносно її одержувачів і ступеня задоволення їх потреби в цих послугах; { Статтю 1 доповнено абзацом п'ятнадцятим згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

соціальне замовлення - засіб регулювання діяльності у сфері надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі суб'єктів господарювання для задоволення потреб у соціальних послугах, визначених місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. { Статтю 1 доповнено абзацом шістнадцятим згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Стаття 2. Основні засади надання соціальних послуг

Основними засадами надання соціальних послуг є:

сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей;

попередження виникнення складних життєвих обставин;

створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають.

Стаття 3. Основні принципи надання соціальних послуг

Надання соціальних послуг ґрунтується на принципах:

адресності та індивідуального підходу;

доступності та відкритості;

добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг;

гуманності;

комплексності;

максимальної ефективності використання бюджетних та позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги;

законності;

соціальної справедливості;

забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги; { Абзац десятий статті 3 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

дотримання суб'єктами, що надають соціальні послуги, державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил. { Статтю 3 доповнено абзацом одинадцятим згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Стаття 4. Законодавство про соціальні послуги

Законодавство України про соціальні послуги ґрунтується на Конституції України (254к/96-ВР) і складається з цього Закону, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України.

У разі якщо міжнародними договорами України встановлено більш високі вимоги до надання соціальних послуг, ніж ті, що передбачені законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору.

Розділ II

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ ТА ПОТРЕБУЮТЬ СТОРОННЬОЇ ДОПОМОГИ, НА СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ

Стаття 5. Види соціальних послуг та форми їх надання

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і

допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється: { Абзац перший частини третьої статті 5 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

за місцем проживання особи (вдома);

у стаціонарних інтернатних установах та закладах;

у реабілітаційних установах та закладах;

в установах та закладах денного перебування;

в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;

у територіальних центрах надання соціальних послуг; { Абзац сьомий частини третьої статті 5 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Відповідно до цього Закону можуть надаватися такі види соціальних послуг:

соціально-побутові послуги - забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо; { Абзац другий частини четвертої статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

психологічні послуги - надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

соціально-педагогічні послуги - виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

соціально-медичні послуги - консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

соціально-економічні послуги - задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

юридичні послуги - надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо);

{ Абзац сьомий частини четвертої статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом N 5076-VI (5076-17) від 05.07.2012 }

послуги з працевлаштування - пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

{ Абзац дев'ятий частини четвертої статті 5 виключено на підставі Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

інформаційні послуги - надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);

інші соціальні послуги.

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, можуть їх надавати в інших формах, не передбачених цією статтею, але визначених Кабінетом Міністрів України в переліку платних соціальних послуг (12-2004-п).

{ Частина шосту статті 5 виключено на підставі Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Перелік та порядок надання соціальних послуг за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування регулюються законодавством про загальнообов'язкове державне

соціальне страхування.

Стаття 6. Право на отримання соціальних послуг

Право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (3671-17).

{ Текст статті 6 в редакції Закону N 5290-VI (5290-17) від 18.09.2012 }

Розділ III

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ З НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Стаття 7. Порядок надання соціальних послуг

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, здійснюють свою діяльність відповідно до статутних документів, цивільно-правових договорів (для фізичних осіб - підприємців), в яких визначено перелік соціальних послуг, категорії осіб, яким вони надаються, за наявності відповідної підготовки їх працівників, з дотриманням державних стандартів соціальних послуг, етичних, правових норм і принципів надання соціальних послуг. Критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги (1039-2012-п), встановлюються Кабінетом Міністрів України.

{ Частина перша статті 7 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Суб'єкти, що надають соціальні послуги, на договірних засадах можуть залучати для виконання цієї роботи інші підприємства, установи, організації, фізичних осіб, зокрема волонтерів.

Перелік соціальних послуг (z1614-12) затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики.

{ Статтю 7 доповнено новою частиною згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно.

Соціальні послуги державними та комунальними суб'єктами, а також іншими суб'єктами, що надають соціальні послуги із залученням бюджетних коштів, в обсягах, визначених державними стандартами соціальних послуг, безоплатно надаються: { Абзац перший частини п'ятої статті 7 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

громадянам, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, особам, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум; { Абзац третій частини п'ятої статті 7 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012; із змінами, внесеними згідно із Законом N 5290-VI (5290-17) від 18.09.2012 }

дітям та молоді, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Особам, крім зазначених у частині п'ятій цієї статті, соціальні послуги в обсягах, визначених державними стандартами, можуть надаватися із встановленням диференційованої плати залежно від доходу таких осіб у порядку (1184-2012-п), визначеному Кабінетом Міністрів України.

{ Частина статті 7 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Соціальні послуги понад обсяги, визначені державними стандартами, надаються за плату. Порядок регулювання тарифів на соціальні послуги (268-2005-п) встановлюється Кабінетом Міністрів України.

{ Частина статті 7 в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Фізичним особам, які надають соціальні послуги, призначаються і виплачуються компенсаційні виплати в порядку (558-2004-п) та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

{ Статтю 8 виключено на підставі Закону N 1759-VI (1759-17) від 15.12.2009 }

Стаття 9. Порядок і умови отримання соціальних послуг

Для отримання соціальних послуг, що надаються державними та комунальними суб'єктами, особа, яка їх потребує, має звернутися з письмовою заявою до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування.

Для отримання соціальних послуг, що надаються недержавними суб'єктами, особа, яка їх потребує, звертається до відповідного

суб'єкта, що їх надає.

У разі якщо особа, яка потребує соціальних послуг, за віком або станом здоров'я неспроможна самостійно прийняти рішення про необхідність їх надання, таке рішення може прийняти опікун чи піклувальник, органи опіки та піклування відповідно до законодавства.

Стаття 10. Основні права отримувачів соціальних послуг

При одержанні соціальних послуг громадяни мають право на:

поважливе і гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають соціальні послуги;

вибір установи та закладу, а також форми соціального обслуговування;

інформацію щодо своїх прав, обов'язків та умов надання соціальних послуг;

згоду на соціальні послуги;

відмову від соціальних послуг;

конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою суб'єкту, який надає соціальні послуги;

захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку.

Стаття 11. Основні права та обов'язки осіб, що надають соціальні послуги

Особи, що надають соціальні послуги, мають право на:

профілактичний огляд і обстеження при прийнятті на роботу та диспансерний нагляд за рахунок роботодавця;

захист професійної честі, гідності та ділової репутації, у тому числі в судовому порядку;

підвищення кваліфікації у встановленому порядку за рахунок роботодавця;

забезпечення спеціальним одягом, взуттям та інвентарем, велосипедами і проїзними квитками або виплату грошової компенсації за їх придбання;

при виконанні службових обов'язків першочергове обслуговування на підприємствах, в установах, організаціях, зокрема підприємствах зв'язку, технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, служби побуту, торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту.

Особи, що надають соціальні послуги, зобов'язані:

сумлінно надавати соціальні послуги особам, які перебувають у складній життєвій ситуації;

керуватися у своїй діяльності основними принципами надання соціальних послуг;

поважати гідність громадян;

не допускати негуманних і дискримінаційних дій щодо громадян, які одержують соціальні послуги;

надавати особам, які обслуговуються, повну інформацію про зміст і види соціальних послуг;

зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі виконання своїх обов'язків, а також ту інформацію, яка може бути використана проти особи, що обслуговується.

Стаття 12. Структура сфери надання соціальних послуг та управління нею

Сфера надання соціальних послуг заснована на використанні та розвитку всіх форм власності і складається з державного та недержавного секторів.

До державного сектору входять суб'єкти, що надають соціальні послуги і знаходяться в державній власності, управління якими здійснюється центральними органами виконавчої влади.

Комунальний сектор включає установи та заклади комунальної власності, які надають соціальні послуги і знаходяться в підпорядкуванні органів місцевого самоврядування.

Управління державним та комунальним секторами здійснюється відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

До недержавного сектору також відносяться громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг. Управління сектором

здійснюється в порядку, визначеному законодавством та відповідними статутами.

Державні та комунальні заклади і установи, що надають соціальні послуги, не підлягають приватизації і не можуть бути перепрофільовані на інші види діяльності.

Порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації установ і закладів, що надають соціальні послуги незалежно від форм власності, визначається законодавством України.

Науково-методичне забезпечення сфери надання соціальних послуг здійснюється органами державного управління.

Стаття 13. Співробітництво під час організації надання соціальних послуг

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування під час організації надання соціальних послуг співробітничать між собою, а також із суб'єктами, які надають соціальні послуги, іншими юридичними та фізичними особами.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування шляхом збирання, узагальнення та аналізу інформації про становище і життєві обставини особи або соціальної групи, оцінки впливу послуг на процес подолання складних життєвих обставин визначають потреби у соціальних послугах, їх видах і обсягах та забезпечують їх надання, у тому числі шляхом соціального замовлення, за рахунок коштів, передбачених цим Законом для фінансування соціальних послуг.

{ Статтю 13 доповнено новою частиною згідно із Законом N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

У разі залучення бюджетних коштів до фінансування соціальних послуг, які надаються в установленому порядку недержавними суб'єктами чи фізичними особами, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування на конкурсній основі укладають із суб'єктами, що надають соціальні послуги, договір щодо умов фінансування та вимог до обсягу, порядку і якості надання соціальних послуг.

Правила організації та проведення конкурсу на залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг (559-2004-п) встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, що уклали договір щодо залучення бюджетних коштів до фінансування соціальних послуг з недержавними суб'єктами, які перемогли у конкурсі, здійснюють контроль за цільовим

використанням бюджетних коштів та якістю надання послуг.

Стаття 14. Фінансування соціальних послуг

Фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, спеціальних фондів, коштів підприємств, установ та організацій, плати за соціальні послуги, коштів благодійної допомоги (пожертвувань), коштів одержувачів соціальних послуг та інших джерел, передбачених законодавством.

У місцевих бюджетах повинні плануватися кошти, необхідні для фінансування соціальних послуг.

У державному та місцевих бюджетах повинні передбачатися кошти для фінансування цільових програм надання соціальних послуг.

Фінансування територіальних програм розвитку соціальних послуг здійснюється за рахунок виділених місцевому бюджету цільових субвенцій чи шляхом кооперування коштів місцевих бюджетів на реалізацію спільних проектів.

Стаття 15. Обмеження права на соціальні послуги

У разі якщо особа, що отримує соціальні послуги, без поважних причин не виконує вимоги їх одержання, суб'єкт, що надає соціальні послуги, виносить такій особі письмове попередження про можливість відмови від надання соціальних послуг або обмеження у їх наданні.

У разі якщо особа отримує соціальні послуги та письмово попереджена про можливість відмови від надання соціальних послуг або обмеження у їх наданні, але продовжує не виконувати вимоги їх одержання, відповідний суб'єкт, що надає соціальні послуги, може в односторонньому порядку обмежити або припинити надання соціальних послуг такій особі, про що письмово інформується зазначена особа та місцевий орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування.

Обмеження в отриманні одного виду соціальних послуг не може бути підставою для обмеження в наданні іншого виду соціальних послуг.

Розділ ІV

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

{ Статтю 16 виключено на підставі Закону N 1759-VI (1759-17) від 15.12.2009 }

Стаття 17. Кадрове забезпечення надання соціальних послуг

Надання соціальних послуг здійснюють соціальні працівники, інші фахівці, соціальні робітники.

Кваліфікаційні вимоги до соціальних працівників, інших фахівців, які надають соціальні послуги, порядок їх атестації (з1771-12) визначають відповідні центральні органи виконавчої влади.

Підвищення кваліфікації соціальних працівників, інших фахівців проводять навчальні заклади (у тому числі заклади післядипломної освіти), що мають відповідну ліцензію, видану в установленому порядку. До підвищення кваліфікації соціальних працівників зазначені заклади можуть залучати громадські організації, їх підприємства, установи та організації, які мають досвід роботи з відповідними категоріями осіб та соціальними групами.

До надання соціальних послуг можуть залучатися волонтери, діяльність яких регулюється законом.

{ Стаття 17 із змінами, внесеними згідно із Законом N 3236-VI (з236-17) від 19.04.2011; в редакції Закону N 4523-VI (4523-17) від 15.03.2012 }

Стаття 18. Організація, координація роботи та контроль за наданням соціальних послуг

Центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень організують роботу з надання відповідних соціальних послуг та здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів, що надають соціальні послуги.

Контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, спрямованих на фінансування соціальних послуг, здійснюється відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також органами з питань фінансового контролю відповідно до їх повноважень.

Розділ V **ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ**

Стаття 19. Оскарження рішення про відмову в наданні, зменшення обсягу або припинення надання соціальних послуг

Рішення про відмову в наданні, обмеження обсягу або припинення надання соціальних послуг державними і комунальними суб'єктами може бути оскаржено до центрального чи місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який видав

дозвіл на надання соціальних послуг (для недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги, - до органу, який видав дозвіл на надання соціальних послуг), або суду.

Стаття 20. Відповідальність за порушення законодавства про соціальні послуги

Особи, винні у порушенні законодавства про соціальні послуги, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законами України.

Розділ VI

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Стаття 21. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері надання соціальних послуг

Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері надання соціальних послуг.

Розділ VII

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2004 року.

2. Кабінету Міністрів України:

у тримісячний термін з дня опублікування цього Закону прийняти нормативно-правові акти, які регулюють виконання норм цього Закону;

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до законів України, що впливають із цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд та скасування міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

3. До приведення у відповідність із цим Законом закони, інші нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

Президент України

Л.КУЧМА

м. Київ, 19 червня 2003 року

№ 966-IV

МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ У СПРАВАХ МОЛОДІ ТА СПОРТУ

НАКАЗ

09.09.2005

N 1965

Про затвердження Етичного кодексу спеціалістів
із соціальної роботи України

З метою упорядкування професійної діяльності соціальних працівників, її удосконалення на основі етичних норм і вимог, якими мають керуватися на практиці соціальні працівники для забезпечення відповідного рівня фахової відповідальності та високої якості надання соціальних послуг різним категоріям клієнтів, НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи.

2. Державній соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді (Толстоухова С.П.), директорам республіканського (АР Крим), обласних, міських, районних, районних у містах, сільських та селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді забезпечити дотримання працівниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи, сприяти ознайомленню з його змістом широкого загалу громадськості та партнерів у соціальній роботі.

3. Контроль за виконанням наказу покладаю на директора Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді Толстоухову С.В.

Міністр

Ю.О.Павленко

Додаток
до наказу Мінмолодьспорту
09.09.2005 N 1965

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказом Мінмолодьспорту
09.09.2005 N 1965

ЕТИЧНИЙ КОДЕКС СПЕЦІАЛІСТІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ УКРАЇНИ

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи (соціальних працівників і соціальних педагогів) України - це документ, який націлює на здійснення соціальної роботи в багатьох функціональних сферах з метою розвитку потенціалу та можливостей особистості, а також і задоволення людських потреб. В Етичному кодексі спеціалістів із соціальної роботи України визначено положення, які є для фахівців принциповими орієнтирами з питань професійної діяльності, виконання службових обов'язків, організації взаємодії з клієнтами. У документі визначено шляхи розв'язання моральних проблем та прийняття найбільш адекватного професійного рішення в етичних питаннях. В основу Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи України покладений вітчизняний досвід і міжнародні етичні принципи й стандарти соціальної роботи, що визначені на загальних зборах Міжнародної Федерації соціальних працівників (IFSW) у м. Коломбо (Шрі-Ланка) 6 - 8 липня 1994 р. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України містить:

- етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи (перелік базових етичних ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі);
- норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи (основа професійної діяльності).

1. Етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи

1.1. Повага до гідності кожної людини. Кожна людина є неповторною та унікальною, що необхідно враховувати соціальним працівникам, не допускаючи жодного прояву зневаги до особистості. Кожна людина має право на самореалізацію, яка не призводить до порушення подібних прав інших людей. Соціальна робота є несумісною з прямим чи опосередкованим примусом клієнтів до будь-яких дій, навіть на користь клієнта або його близького соціального оточення.

1.2. Пріоритетність інтересів клієнтів. Спеціалісти із соціальної роботи спрямовують усі свої зусилля, знання та навички на допомогу окремим громадянам, сім'ям, групам, спільнотам та громадам для їх удосконалення, а також з метою розв'язання конфліктів та подолання їх наслідків.

1.3. Толерантність. Спеціалісти із соціальної роботи є толерантними до різних емоційних проявів клієнтів, мають належний рівень професійної підготовки, за будь-яких обставин зберігають рівновагу, терпимість. Спеціалісти із соціальної роботи приймають проблеми й обставини клієнтів незалежно від їхнього способу життя, поведінки, соціального і національного походження, статі тощо.

1.4. Довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта. Спеціалісти із соціальної роботи співпрацюють з клієнтами, намагаючись якнайкраще розв'язувати будь-які завдання, з якими вони стикаються, з метою задоволення інтересів клієнтів. Спеціалісти із соціальної роботи сприяють добровільній участі клієнтів у процесі надання соціальної послуги. Спеціалісти із соціальної роботи мають сприяти максимальній самостійності клієнтів у розв'язанні їхніх соціальних проблем та в діях у відповідних соціальних ситуаціях. Спеціалісти із соціальної роботи створюють доброзичливу атмосферу спілкування з клієнтом. Довіра до спеціаліста із соціальної роботи є необхідною умовою результативної соціальної діяльності.

1.5. Доступність послуг. Спеціалісти із соціальної роботи надають допомогу кожному, хто звертається до них за захистом, підтримкою, консультацією або порадою, без будь-якої дискримінації щодо статі, віку, фізичних або розумових обмежень, соціальної чи расової приналежності, віросповідання, мови, політичних поглядів, сексуальної орієнтації.

1.6. Конфіденційність. Спеціалісти із соціальної роботи в будь-якій соціальній ситуації інформують клієнтів про те, як забезпечується конфіденційність, для чого вона необхідна, а також про обмеження в її дотриманні. Обов'язок спеціалістів із соціальної роботи - бути конфіденційними, що виключає можливість розголошення будь-яких відомостей про клієнтів за винятком тих випадків, коли це робиться з їхньої згоди чи в установленому законом порядку.

1.7. Дотримання норм професійної етики. Спеціалісти із соціальної роботи сприяють формуванню та реалізації заходів соціальної політики, забезпеченню благополуччя людини, спільноти, громади, несуть відповідальність за розвиток та дотримання професійних норм у розв'язанні практичних завдань соціальної роботи.

2. Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи

Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи є основою їхньої професійної діяльності згідно із загальнолюдськими цінностями та етичними принципами соціальної роботи.

2.1. Етична поведінка стосовно професії

2.1.1. Дотримуватися Етичного кодексу, діяти відповідно до принципів і норм етичної поведінки.

2.1.2. Підвищувати якість та ефективність соціальних послуг, розвивати професіоналізм у соціальній роботі, залучаючи волонтерів (добровільних помічників) до виконання посильних для них завдань.

2.1.3. Бути відповідальним за клієнтів у рамках обмежень, установлених положеннями цього кодексу.

2.1.4. Визначати і з'ясувати характер та причини індивідуальних, сімейних, групових соціальних проблем, проблем територіальної громади та глобальних соціальних проблем.

2.1.5. Підвищувати статус соціальної та соціально-педагогічної роботи.

2.1.6. Стимулювати розробку та впровадження соціальних технологій, методів, методик, програм, що спрямовані на покращання якості життя людини, сім'ї, групи людей, громади, спільноти та суспільства.

2.1.7. Визнавати пріоритети професійної відповідальності над власними інтересами.

2.1.8. Роз'яснювати призначення, цілі та завдання професійної соціальної та соціально-педагогічної роботи.

2.2. Етична поведінка стосовно колег

2.2.1. Визнавати різні погляди та форми практичного досвіду колег у соціальній роботі й інших фахівців, висловлювати критичні зауваження та пропозиції лаконічно і коректно.

2.2.2. Піддавати конструктивному аналізу професійні дії колег, теоретичні та методичні засади їхньої професійної діяльності.

2.2.3. Створювати та систематично використовувати можливості, умови для обміну знаннями, досвідом і поглядами з колегами у соціальній роботі, фахівцями інших галузей, волонтерами з метою вдосконалення власної практики роботи та збагачення інтелектуальних ресурсів професійної групи.

2.2.4. Підтримувати діяльність легалізованих професійних об'єднань та асоціацій, що відповідає вимогам чинного законодавства.

2.2.5. Відстоювати професійну честь і гідність своїх колег, не допускати упередженої критики на їхню адресу та щодо професії взагалі.

2.2.6. Звертати увагу відповідних організацій на будь-які порушення положень цього Кодексу.

2.3. Етична поведінка стосовно клієнтів

2.3.1. Поважати особистість клієнта і гарантувати захист його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку та внеску в суспільний і соціальний розвиток.

2.3.2. Прагнути зрозуміти кожного клієнта, з'ясувати всі

чинники проблеми, що виникла, пропонувати оптимальні види професійної діяльності або соціальних послуг.

2.3.3. Безпека клієнтів є першою умовою діяльності спеціалістів із соціальної роботи.

2.3.4. Допомогати всім клієнтам рівною мірою.

2.3.5. Заохочувати клієнта до взаємодії, яка ґрунтується на довірі, співчутті та збереженні конфіденційності.

2.3.6. Визнавати і поважати наміри, відповідальність клієнтів за прийняте рішення.

2.3.7. Якщо неможливо надати відповідну соціальну послугу, спеціалісти із соціальної роботи зобов'язані повідомити про це клієнтам, залишивши за ними право на свободу дій.

2.4. Етична поведінка стосовно взаємодіючих організацій

2.4.1. Співпрацювати з тими установами й організаціями, наміри та діяльність яких спрямовані на надання соціальних послуг; використовувати досвід їхньої роботи як ресурсну можливість для підвищення якості допомоги клієнтам.

2.4.2. Підтримувати та популяризувати партнерські стосунки між організаціями, що здійснюють соціальну діяльність у громаді, в суспільстві.

2.4.3. Забезпечувати професійну звітність перед клієнтами та громадськістю про ефективність і продуктивність роботи шляхом періодичних публічних оглядів якості, результативності та ефективності послуг, що надаються.

День працівників соціальної сфери — професійне свято України. Відзначається щорічно у першу неділю листопада.

У К А З
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Про День соціальної справедливості

З метою привернення уваги суспільства, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, громадських організацій до вирішення питань соціальної справедливості та необхідності спільної побудови в Україні суспільства соціальної справедливості та активного впровадження в життя політики і стратегії, спрямованих на її забезпечення,
п о с т а н о в л я ю:

Установити в Україні День соціальної справедливості, який проводити щороку 20 лютого – у Всесвітній день соціальної справедливості.

Президент України
м. Київ, 4 листопада 2011 року

В. ЯНУКОВИЧ
№ 1021/2011

Всесвітній день соціальної справедливості – міжнародний день, що відзначається ООН щороку 20 лютого, починаючи з 2009 року.

У цей день ООН “пропонує всім державам-членам присвятити цей спеціальний день проведенню на національному рівні конкретних заходів відповідно до мети та завдань Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку та XXIV спеціальної сесії Генеральної Асамблеї”.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ПОСТАНОВА від 20 серпня 2014 р. № 413 Київ

Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення

Відповідно до пункту 19 частини першої статті 6 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Порядок надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, що додається.

2. Міністерству соціальної політики, Державній службі у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції разом із заінтересованими органами виконавчої влади створити єдиний реєстр учасників антитерористичної операції.

3. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади привести власні нормативно-правові акти у відповідність із цією постановою та рекомендувати іншим державним органам привести власні нормативно-правові акти у відповідність із цією постановою.

Прем'єр-міністр України А. ЯЦЕНЮК Інд. 70

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 20 серпня 2014 р. № 413

ПОРЯДОК
надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали
незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали
безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її
проведення

1. Цей Порядок визначає процедуру надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, та категорії таких осіб.

2. Статус учасника бойових дій надається:

військовослужбовцям (резервістам, військовозобов'язаним) та працівникам Збройних Сил, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Держприкордонслужби, Держспецтрансслужби, особам рядового і начальницького складу, військовослужбовцям, працівникам МВС, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, ДСНС, ДПтС, військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах проведення антитерористичної операції;

працівникам підприємств, установ та організацій, які залучалися і брали

безпосередню участь в антитерористичній операції в районах її проведення.

3. Райони проведення антитерористичної операції та терміни її проведення визначаються Антитерористичним центром при СБУ.

4. Підставою для надання особам статусу учасника бойових дій є:

для осіб, зазначених в абзаці другому пункту 2 цього Порядку, - документи про безпосереднє залучення до виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення, направлення (прибуття) у відрядження до районів проведення антитерористичної операції, їх перебування в таких районах з метою виконання завдань із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України шляхом безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення (витяги з наказів, директив, розпоряджень, посвідчень про відрядження, журналів бойових дій, бойових донесень, дислокацій, книг нарядів, графіків несення служби, звітів, зведень, донесень, матеріалів спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень);

для осіб, зазначених в абзаці третьому пункту 2 цього Порядку, - документи про безпосереднє залучення до виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення або направлення (прибуття) у відрядження для безпосередньої участі в антитерористичній операції в районах її проведення (витяги з наказів, розпоряджень, посвідчень про відрядження, книг нарядів, матеріалів спеціальних (службових) розслідувань за фактами отримання поранень), а також документи, що були підставою для прийняття керівниками підприємств, установ, організацій рішення про направлення осіб у таке відрядження.

5. Рішення про надання статусу учасника бойових дій приймається міжвідомчою комісією з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій (далі - міжвідомча комісія), яка утворюється Державною службою у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції із включенням до її складу фахівців Міноборони, МВС, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Управління державної охорони, Адміністрації Держспецв'язку, ДСНС, ДПіС, військових формувань. До складу міжвідомчої комісії можуть включатися фахівці інших державних органів та представники громадських організацій.

6. Для надання статусу учасника бойових дій особам, зазначеним в абзаці другому пункту 2 цього Порядку, командири (начальники) військових частин (органів, підрозділів) або інші керівники установ, закладів у місячний строк після завершення особами виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення зобов'язані подати на розгляд комісій, утворених у міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади чи інших державних органах (далі - комісія), у підпорядкуванні яких перебували військові частини (органи, підрозділи), установи та заклади, в складі яких проходили службу чи працювали особи, довідки за формою згідно з додатком 1 та документи, які є підставою для надання особам статусу учасника бойових дій.

Комісії вивчають документи і подають їх на розгляд міжвідомчої комісії, а в разі відсутності підстав, які підтверджуються документами, повертають їх до військових частин (органів, підрозділів), установ, закладів з метою подальшого доопрацювання.

Рішення щодо утворення комісій та положення про них затверджуються відповідними міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та іншими державними органами.

Міжвідомча комісія розглядає документи, надіслані комісією, і в разі потреби заслуховує пояснення осіб, стосовно яких вони подані, свідків, представників

державних органів та в місячний строк з дня надходження документів приймає рішення щодо надання статусу учасника бойових дій, про що інформує комісію.

7. Для надання статусу учасника бойових дій особам, зазначеним в абзаці третьому пункту 2 цього Порядку, керівники підприємств, установ, організацій в місячний строк після завершення особами виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення зобов'язані подати на розгляд міжвідомчої комісії довідки за формою згідно з додатком 2 та документи, які є підставою для надання особам статусу учасника бойових дій.

Міжвідомча комісія розглядає документи і в разі потреби заслуховує пояснення осіб, стосовно яких вони подані, свідків, представників державних органів та приймає в місячний строк з дня надходження документів рішення щодо надання статусу учасника бойових дій, про що інформує керівників підприємств, установ, організацій та органи соціального захисту населення за місцем реєстрації особи.

8. У разі неподання командиром (начальником) військової частини (органу, підрозділу) або іншим керівником установи, закладу до комісії чи керівником підприємства, установи, організації до міжвідомчої комісії документів, необхідних для надання статусу учасника бойових дій, особа може самостійно звернутися до таких комісій.

У разі відмови в наданні статусу учасника бойових дій питання про надання особі зазначеного статусу може повторно виноситися на розгляд міжвідомчої комісії за рішенням Міністра соціальної політики.

Рішення комісії може бути оскаржено в судовому порядку.

9. Посвідчення учасника бойових дій і нагрудний знак особам, яким надано статус учасника бойових дій, видаються органами Міноборони, МВС, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Адміністрації Держприкордонслужби, Адміністрації Держспецтрансслужби, Управління державної охорони, Адміністрації Держспецзв'язку, ДСНС, ДПтС, а також органами соціального захисту населення за місцем їх реєстрації.

**Фурман Анатолій Васильович,
Підгурська Марія Василівна**

ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Навчальний посібник

Художній редактор, верстка – Юрій Москаль
Технічний редактор, коректура – Надія Колісник

Підписано до друку 25.12.2014.

Формат видання 60x84¹ /

Гарнітура Ukrainian Peterbu¹⁶g.

Папір офсетний. Друк на дублікаторі.

Умов. друк. арк. 8,6. Обл. вид. арк. 8,8.

Зам. № У 430-14. Наклад 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
(вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23 березня 2009 року

Видавничо-поліграфічний центр "Економічна думка ТНЕУ"
46004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 3,
тел. (0352) 47-58-72,
електронна пошта: edition@tneu.edu.ua